

STRIP

PRESSING

MAGAZIN ZA DEVETU UMETNOST • BROJ 12

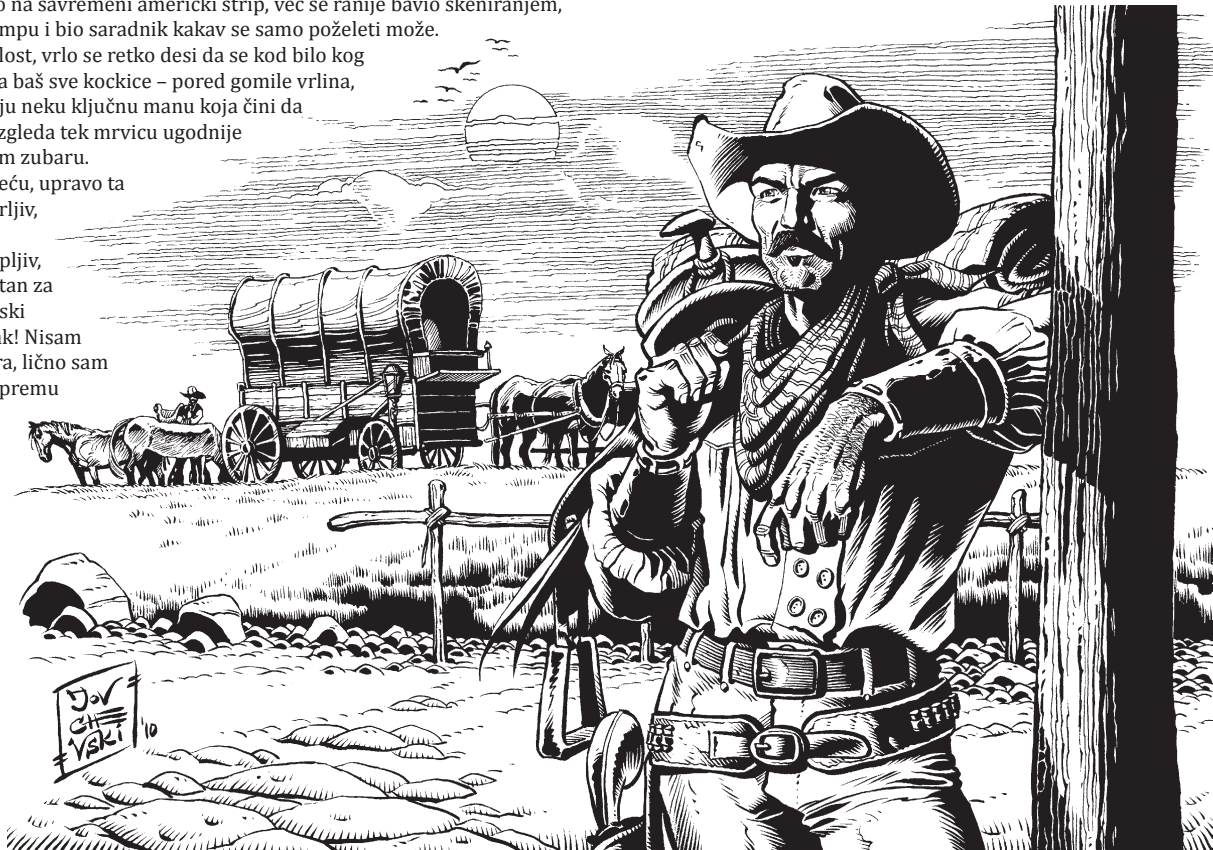

Umesto desetogodišnjice

Kad me pitaju o *Strip Pressingu*, uvek se setim Bobe Ljujića. Sećam se kako me je malo nakon upoznavanja, te neke 1999. jednom s vrata dočekao brzim i enegičnim aperkatom „Je li, a koliko si ti dobar sa svim tim stripadžijama?“ „S nekima onoliko koliko mogu, s drugima onoliko koliko moram, zašto?“ Sparingovali smo tako malo, plesali jedan oko drugog kako to već ide u ringu, tek dogovorismo – radićemo strip izdanje, specijalan broj *Pressinga*! On će za štampu da namakne neku lovu (u čemu je uvek bio neviđeno vešt, kao i u njenom trošenju), ja ću za džabe da namaknem radove i ilustraciju za naslovnu stranu (u čemu sam uvek bio neviđeno vešt, ali nažalost nikada dovoljno) – drugim rečima, sebi omću na vrat! Bio sam mlad: odradio sam svoj deo posla u rekordnom roku. Bio sam mlad: skoro da nisam ni mario što sam bio jedini koji je to uradio.

Kad me pitaju o *Strip Pressingu*, uvek se setim Dekse Pantelejskog. Sećam se da je samo jednog dana odnekud iznikao (toliko smiren da vas jeza uhvati), da je rekao da je došao da izvuče kola iz blata. Kolima, tad još anonimnom strip magazinu pripremanom za Siic, još je samo levi far virio iz živog blata – sasvim kompletiran projekat je skoro godinu dana lagano krepavao među prašnjavim starim brojevima *Pressinga* u dopunskoj prostoriji Siica i bio sasvim spreman da otegne papke. Ganut tim prizorom, novi član porodice *Pressinga* i stari ljubitelj dobrog stripa, književnosti i kapljice, odlučio je da mu pomogne i to ne tako što će mu prekratiti muke. Dok je kod Bobe uporno lobirao, Deksa je mene podjednako uporno gnjavio nekim „glupostima“ oko koncepcije časopisa, koncepcije tekstova i sličnog. Na kraju sam pristao na sve njegove zahteve, čisto da ga skinem s vrata. Ispostavilo se da je njegova odlučnost da se sem domaćeg i stranog intervjua ubace i dve standardne rubrike bila siguran pokazatelj iskustva dokazanog novinara i literate, kao i vredna lekcija koju sam dobio iz prve ruke. Od tada pa do petog broja Dejan Stojiljković od „Konstantinovog raskršća“ bio je moj kourednik, neko ko je povremeno vadio kestenje iz vatre, završavao tehničke stvari i dostavljao poneki svoj tekst za *Strip Pressing*, ali je bio i ostao moj saborac u rovovskoj borbi za opstanak domaćeg stripa...

Kad me pitaju o *Strip Pressingu*, uvek se setim Vladimira Vukašinića zvanog Vuk. Priprema za štampu urađena za prvi broj je bila podnošljiva, ali jedva, priprema za drugi je bila užas bez kraja! Bili smo u nokdaunu, odbrojavali su nam najozbiljnije – što je bilo najgore, znao sam da ćemo, ako i treći put padnemo na ispitu tehničke zrelosti, na podu i ostati. Raditi pripremu za strip je maratonsko, mukotrpno iskustvo (koje se kod nas svakako ne isplati) za koje je retko ko spreman, još ređe kvalifikovan – i dok mi se kosa dizala na glavi gledajući loše obavljen posao na drugom broju, pala mi je na pamet spasonosna ideja: angažovati Vuka! Vuk, dobričina-kolekcionar-kompjuterša-dobričina, koga sam lično navukao na savremeni američki strip, već se ranije bavio skeniranjem, pripremom za štampu i bio saradnik kakav se samo poželeti može. Na moju veliku žalost, vrlo se retko desi da se kod bilo kog čoveka sklope ama baš sve kockice – pored gomile vrlina, ljudi najčešće imaju neku ključnu manu koja čini da saradnja s njima izgleda tek mrvicu ugodnije od posete lokalnom zubaru. Vuk je, na moju sreću, upravo ta retka zverka – marljiv, profesionalan, zainteresovan, strpljiv, inteligentan, prijatan za saradnju te vrhunski dizajner i stručnjak! Nisam imao mnogo izbora, lično sam ga navukao na pripremu *Strip Pressinga*...

Kad me pitaju o *Strip Pressingu*, uvek se setim Gorana Suđuke. U četvrtom broju sam ganjao za intervju internetom sadašnju scenarističku zvezdu Endija Digla koji je tada tek počinjao (i nahvatao ga, da ne bude zabune), ali me je tokom meljanja sa pitanjima i odgovorima sevnuo levicom „Radim trenutno na jednom stripu sa jednim hrvatskim crtačem, hoćeš li da te s njim povežem?“ „Pa nisam baš nešto planirao... Ali daj.“ Tako sam došao do Džuke, i to baš u trenutku kada je ovaj prvi put dobio odmor u američkoj strip industriji posle neprekidnog rada od tri godine. Bio je euforičan, dobro situiran i veseo upravo poput osvajača titule prvaka teške kategorije u boksu koji posle žestoke makljaže pleše svoj pobednički ples u ringu, a bio je i toliko spreman za razgovor sa dosadnim novinarom koga će tek nekoliko meseci kasnije upoznati uživo. Posle mi je nekoliko ljudi reklo da im se taj jako dugačak intervju dopao jer nisu imali utisak da razgovaraju novinar i crtač, već da dva prijatelja opuštenu časkaju... I nisu se prevarili. Na stranu to što je Džuka savršeno normalan tip s kojim je stvarno teško ne naći zajednički jezik, nas smo dvojica kroz taj razgovor postali i stvarno dobri prijatelji... A to mogu reći i za veliku većinu drugih koji su intervjuisani, kao što su Nebojša Pejić, Toni Fejzula, Toni Radev, Endi Digl, Zoran Stoilković Kiza, Dejan Vujić, Aleksandar Sotirovski, Tihomir Čelanović, Marko Đurđević, Met Holingsvort, Marijan Miresku, Adrijan Barnu, Boris Klisurski, Rajko Milošević Gera, Darko Perović, Dalibor Talajić, Dražen Kovačević, Aleksandru Čiburariju, Brajan Boland, Vladimir Brajović, Aleksa Gajić, Piter Snejberg... Jednostavno, preko *Strip Pressinga* upoznao sam gomilu ljudi koje danas ubrajam u svoje prijatelje, osobe bez kojih bi mi život definitivno bio mnogo siromašniji.

I šta da kažem za kraj, sem da snosite ceh što me ne pitaju o *Strip Pressingu* dovoljno često – jer bi inače ovaj tekst, uprkos desetogodišnjici koju *Strip Pressing* obeležava, bio mnogo, mnogo kraći...

Marko Stojanović

JEDNOM GODIŠNJE,
SAMO JEDNOM...

...OTVORE VRATA PAKLA
ZA OVA KOLICA.

KAD SU JE IZVADILI IZ ZALIVA, TAMO NEGDE
ŠE'SET SEDME, ŠE'SET OSME (SLAGAČU VAS),
U NJENOM GEPEKU NAĐENO JE VIŠE ŽABARSKIH
RUKU I NOGU NO ŠTO ZAJEDNO IMA PRVA
POSTAVA ITALIJANSKE FUDBALSKE
REPREZENTACIJE.

A TO JE
ŽESTOKA
MAKINA,
KAD VAM
KAŽEM.

HELLUVA RIDE

PIŠE:
MARKO
STOJANOVIĆ

CRTA:
SINIŠA
BANOVIĆ

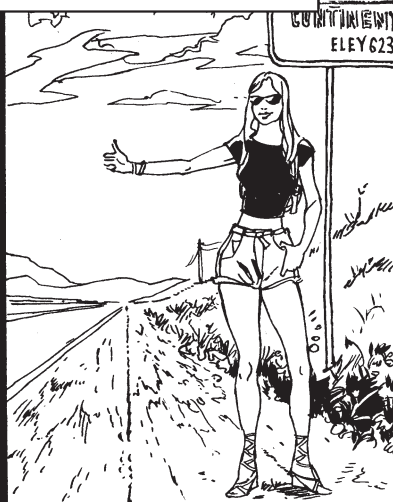
NI BAJA ŠTO JE VOZI
NIJE MAČIJI KAŠALJ.
PRE NO ŠTO SU GA OSVETLELI K'O
BOŽIČNU JELKU NA USKRS PEDES' PRVE
PO REĆIMA DRŽAVNOG TUŽIOCA
SILOVAO JE, UBIO I DELIMIČNO POJEO
(NE OBAVEZNO TIM REDOSLEDOM)
JEDANAEST DEVOJČICA.

IPAK, RAZLOG ŠTO JE
UVEK TAKO DOBRO
RASPOLOŽEN JE ONIH
OSAMNAEST KOJE NISU
NAŠLI...

JEDNOM GODIŠNJE,
SAMO JEDNOM...

...NIJE DOBRO ŽELETI.

JER, NE VIDE SVI OVU MAKINU,
U TOM JE FORA.

VIDE JE SAMO ONI KOJI U TOM
TRENUTKU NEŠTO MNOGO ŽELE.

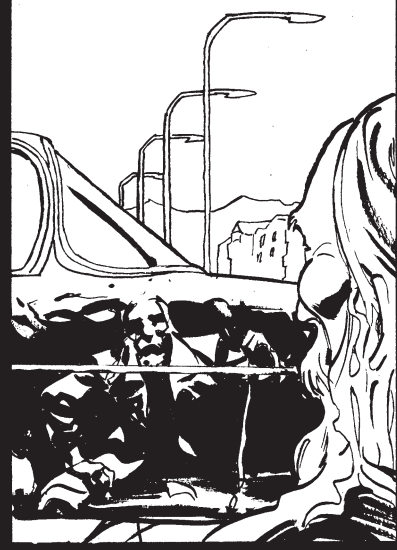
KADA ONI POGLEDAJU U
PROZORE NEMOGUĆIH KOLICA
KOJA KRAJ NJIH OBAVEZNO
USPORE...

...VIDE ONO ŠTO NIKAKO
NE ŽELE DA VIDE...

...VIDE ONO ŠTO ZAISTA JESU
I ONO ŠTO NIKADA
NEĆE BITI...

...VIDE SAMO JEDAN IZLAZ.

MOJ DRUGAR TU, ALEKS, ON JAKO, JAKO
ŽELI GOMILU STVARI - DA SE OSVETI NEKOM
ZUBI HERMANU, DA ZVEKNE SVOG BIVSEG
GOSPODARA, DA SE ISKUPI ZA DVESTA GODINA
NOĆI OGREZLIH U NEPOTREBNE ISTINE I
ODUŠEVljena KLANJA.

ZATO SU NJEVOVE OČI VEZANE.

DŽAMALE...
NISAM BAŠ SIGURAN
DA JE OVO DOBRA
IDEJA...

A ZAŠTO SVE TO ŽELIM,
I ZAŠTO MI OČI NISU VEZANE?

NEMA VEZE,
BLEDOLIKI...

...VAŽNO DA JA
JESAM.

JA TAKOĐE JAKO, JAKO
ŽELIM GOMILU STVARI -
DA ISPROBAM PATRONE
POŠKROPLJENE SVETOM
VODICOM, DA NAPRAVIM
VIJETNAM OD SVETSKE
POPULACIJE DEMONA,
DA KARAM DŽONZI SA
TREĆEG SPRATA U GUZU.

DEMONI MEĐU VAMA
ĆE TO SAZNATI PRE
OSTALIH...
NEMOJTE IM
ZAVIDETI.

SAZNAĆE I DŽONZI.
E, NJOJ MOŽETE DA
ZAVIDITE.

8.12.2010.

DA, BABA, ZAKLUČAT ĆEMO SE... AJD'...DA, TI ŠTO RAZNOSE KALENDARE 'OĆE UBIT' ČOVJEKA, DA.

9.12.2010.

NE ZNAM DI JE, BABA, IMA 50 GODINA, MOŽE SE SAM BRINUT ZA SEBE, AKO JE PIJAN NEK' SE OTKOTRJA U GRABU, ŠTO ĆU MU JA...

10.12.2010.

DOBRO BABA, ZOVEŠ VEĆ 4. PUT DANAS, AJD' BOK...

11.12.2010.

R.I.P. Baba ...

Više mi odgovara zanatski pristup

Dražena iz viđenja poznajem nekoliko godina, i za sve to vreme imao sam utisak da je rezervisan čovek, neko ko se uvek drži na distanci. Sada kad sam imao prilike da ga bolje upoznam, za taj utisak mogu da okrivim isključivo svoju povrnost i od poznanstva iz viđenja neodvojivu distancu, nikako samog Dražena (za prijatelje Draža). Kod ovog Zemunca zapravo se ne zna da li je bolji sagovornik ili saradnik, a jedina stvar iole ravna njegovoj crtačkoj veštini jeste njegova otvorenost, te spremnost da svojim iskustvom pomogne svakome ko od njega tu pomoć i zatraži...

PRESSING: Nedavno si mi pomenuo strip „Banović Strahinja“ koji je nastao kad si imao svega sedamnaest godina. Da li je to tvoj prvi strip? Otkad datira ljubav prema crtanju, a dokle ljubav prema stripu, ili su one neodvojive?

DRAŽEN KOVAČEVIĆ: A da, „Banović Strahinja“! Tako je, nacrtao sam ga jako davno, ali nije bio moj prvenac. Pre toga su bila još tri „remek dela“; prvi je bio strip nacrtan u svesci, naravno, o nekom detektivu Džeku Brodiju, zatim sledi jedan kratak strip, nedovršen, od jedno desetak strana nacrtan u svesci iz geometrije (milina - nema linija nikakve vrste) o nindži, pa zatim još jedan nedovršen o suspendovanom policajcu iz San Franciska. Mogao bih o tim stripovima da pričam danima, sjajna su kombinacija neznanja i naivnosti koja je rezultirala ozbiljnim koketiranjem sa filmovima B produkcije, najšablonskijim dijalozima i situacijama, obrtima koji ne postoje, suspensom, akcijom, dramom... Sjajne stvari, jako bih voleo kada bih nekako mogao da ih se ponovo dokopam. „Banović Strahinja“ jeste, da ga uslovno tako nazovem, prvi ozbiljan strip, rađen po svim „tehničkim uputstvima“, što ne znači da je mnogo dalje odmakao u kvalitetu od gore pomenutih čertanija. To znači da sam isekao hamer na A3 format, prvo postavljao olovkom, pa onda finiširao tušem, upisivao tekst u balone, a bogami i ozbiljno radio na dijalozima i tekstovima naratora iz off-a. Svemu ovome prethodila je jedna emisija na TV-u gde je Vlada Vesović, najveći strip guru ovdašnji, a i šire, objašnjavao kako se u stvari pravi strip. Meni je to bila prva ozbiljna informacija o radu na stripu iz prve ruke. Jednostavno nisam imao prilike da na drugi način saznam nešto što me je u to vreme zanimalo najviše na svetu. To je normalno jer sam odrastao u malom mestu, izolovanom od gotovo svih „tekovina civilizacije“, informacija svih vrsta... Zvuči kao da govorim o kamenom dobu, ali nisam baš toliko star, govorim o periodu ranih devedesetih. Rat se baš onako lepo zahuktao i razbuktao, a malo mesto o kome govorim jeste Gračac u Lici. Ljubav prema stripu i crtanju datira, kao i kod 99% ljudi koji se bave stripom, od najranijeg detinjstva. Ne znam šta je presudilo da me baš strip toliko privuče. Verovatno sam nekako „programiran“ da postanem takozvani vizuelni tip, da mi se sviđa sve što ima veze sa slikom bilo kog oblika, veličine, teksture, boje... Tako da sam vrlo rano počeo ozbiljnije da uživam u filmovima, crtačima, ilustracijama, slikarstvu, i stripu, naravno. A onda je došlo i crtanje, nekako prirodno, mislim da se to podrazumeva.

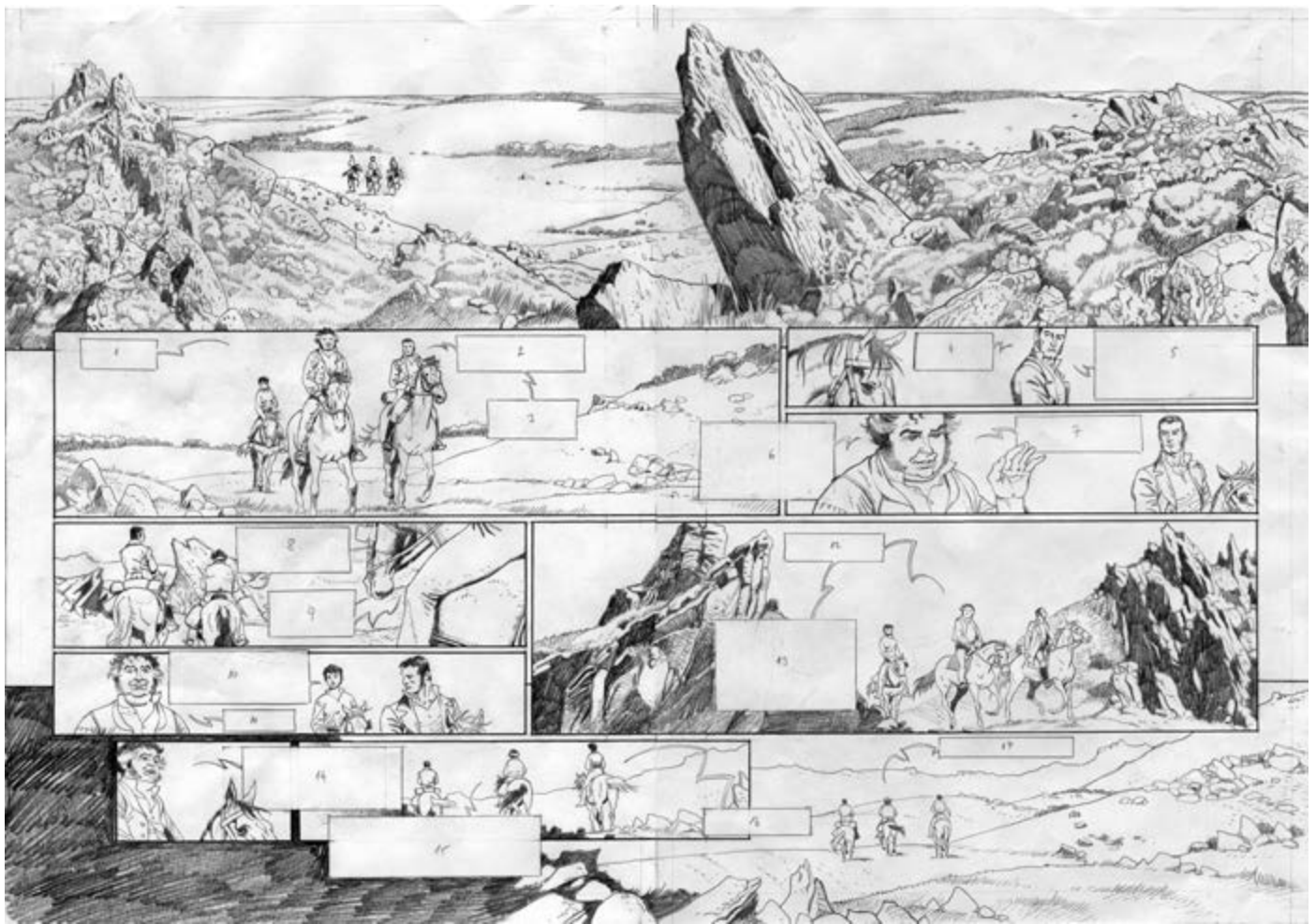
PRESSING: A kako si od Gračaca u Lici i „Banović Strahinje“ došao do Akademije primenjenih umetnosti u Beogradu? Jesi li je upisao iz ljubavi prema stripu?

KOVAČEVIĆ: Razmišljao sam o tome šta bi trebalo da upišem posle srednje škole, i eto, Akademija primenjenih umetnosti se nekako nametnula kao jedino logično rešenje - u svakom slučaju, bolje od svetske književnosti, što mi je bila alternativa. Takođe, pomišljao sam i na Likovnu akademiju, ali nikad nisam imao taj slikarski, umetnički nerv, u smislu da imam svoju poetiku, da tačno znam koji svoj unutrašnji svet treba da iznesem i tako to. Nekako mi primenjaški, zanatski pristup više odgovara: ono, kaže mi šta da crtam i slikam pa ću već da vidim šta mogu da uradim. To bi značilo rešavanje konkretnih problema i zadataka na najbolji mogući način, pa onda traženje odgovarajuće dokumentacije ili potrebnih referenci: nekog crteža, slike, ilustracije ili filma gde sam video

nešto slično ili nešto što bi moglo da odgovara zadatku. Ne znam, ne umem da objasnim, ali uvek sam želeo da neku ideju ili priču, neki trenutak pokušam da zabeležim na što je moguće ubedljiviji način: da ubedim posmatrača da se to stvarno dešava ili bi se moglo dogoditi. To je kao da ti nešto klikne, pa nešto što si držao negde u malom mozgu, podsvesti, počinje da dobija svoj oblik, i ti onda tu viziju preko ruke prenosiš na papir... Potrebno je samo podstaći tu viziju da se pojavi. Tako da, nekako nenamerno, razlog za upisivanje Akademije primenjenih umetnosti jeste strip. Nisam, naravno, u tom trenutku uopšte razmišljao da ću se stripom baviti profesionalno, da ću od toga živeti, ali smatrao sam da će bilo koji oblik primenjene grafike moći da zadovolji onu moju potrebu za uobličavanjem ideja i situacija, bilo mojih, bilo nečijih tuđih... Znači, ilustracija da, a strip kao disciplina koja je sublimacija svih drugih disciplina, duplo da.

PRESSING: Kakav je uticaj na tvoje baoljenje stripom imalo studiranje na Akademiji primenjenih umetnosti u Beogradu?

KOVAČEVIĆ: Presudan! Prvo, sreo sam ljude koji vole strip, čitaju ga i konzumiraju u velikim količinama, a neki su već ponešto i počeli da crtaju: Aleksa Gajić, Nikola Vujačić, Leo Pilipović... Lea tad nisam poznavao, na žalost, pa nisam ni imao prilike da se družim s njim, ali evo sad to ubrzano nadoknađujem... Preko Nikole i Alekse sam, na moju veliku radost, upoznao i Vladu Vesovića, pa sam povremeno odlazio kod njega kada je držao radionicu i školu stripa, najpre negde kod hale Pionir, posle u ulici Majke Jevrosime... Tako je i došlo do mog prvog ozbiljnog realizovanog stripa od 12 tabli, ako se ne varam, pod naslovom „Oči upozorenja“. I pazi sad, po scenariju Toze Obradovića glavom! Čoveka koji je iz „one ekipe“ heroja moje mladosti: Bane Kerac, Sibin Slavković, Branko Plavšić, Slavko Draginčić! Pa čoveče, ja sam gutao „Tarzana“ i ostale divote na kojima su radili ova gospoda iz Novog Sada, na tome sam odrastao ‘bote! Uglavnom, Vlada je pitao Tozu da li možda ima nešto za nekog mladog i nadobudnog crtača i eto... Drugo, profesori. Pazi ovo: imaš profane koji najozbiljnije govore o stripu. Nezamislivo! U pitanju je naravno Rastko Ćirić, a posle je tu bio i Jugoslav Vlahović, čovek čiji su saveti i uopšte čitava pojava i smirenost od neprocenjivog značaja za svakoga ko je u poslu ilustratora i crtača i ko je imao tu priliku i čast da prozbori sa njim. I tako, približava se kraj studiranja, zezanju (o tome drugom prilikom) i valja se odlučiti šta i kako za diplomski rad. I kažem ja Rastku, ovde bi sad sledila fraza Broja Jedan: „Čuj Rastko, dječače, suviše sam star da ti dijelim savjete, ali...“ Izvinjavam se na bezrazložnoj digresiji i lošem humoru, vratimo se na stvar. Dakle, hteo sam da se okušam na izradi strip albuma od 40 i kusur tabli u punom koloru koji bi predstavljao moj diplomski rad, a ko zna možda bi i eventualno mogao nekad negde i da se objavi. Ukratko, video sam da su ljudi sa starijih godina već počeli ozbiljno da grizu. Aleksa je već dobrano odmakao sa „Technotise-om“, sećam se tih tabli i kako smo svi sa uživanjem gledali i komentarisali te majstorije.

PRESSING: Hajmo ovde malo o tom nailazećem kraju zezanja.

KOVAČEVIĆ: Uf... Ako ti kažem da je period studiranja najlepší i najopušteniji deo mog života, neću ti reći ništa novo, ništa što već nisi čuo. Lično ne znam ni jednu osobu koja je studirala, a da ne misli isto što i ja. Iako su u pitanju devedesete, odnosno druga polovina devedesetih, doba koje nam nije ostalo u lepom sećanju... Opšta nemaština, beznađe, sivilo moralno, društveno i ljudsko, tiranija, kriminal, izopačenosti svih vrsta, ratovi... A čovek kad ima dvadesetak godina preko svega toga

prelazi lakše, bez većih posledica za psihičko zdravlje. Sećam se da su nam čak i studentski protesti (a i oni drugi) predstavljali povod za zezanje, nisu nam padali naročito teško, čak i ako je napolju sneg, ledena kiša, ma i da govna padaju! Osećati se delom nečega važnog, zdravog i jedino pravog bila je tad najvažnija stvar u životu. Tako sam čak i uradio i objavio nekoliko karikatura za „Dangu“, a sem toga, tada sam zaista upoznao gomilu sjajnih ljudi. Sa većinom njih sam i dan danas u kontaktu, sa nekima sam ostao u bliskom prijateljstvu, a dani provedeni u studnjaku su neprocenjivi. Imaš sto dinara u džepu i pokušavaš da kupiš bonove za menzu, pa ako pretekne za pljuge, tipa Plavi Best ili neko pivo, gde ćeš veće sreće! Posle mršavog ručka koji se obično sastojao od prekuvanih makarona i pileće trtice, komada mesa koji su podsećali na delove alienove anatomije ili nečega sličnog, često bih odlazio sa društvom na popularne klupice gde bismo nekako skrtili kintu za pivo, i često bi znali ostati u „važnim“ razgovorima jaaaaako dugo... Da li je bolji Kamerun ili Ridli Skot, zašto svi superheroji nose helanke i smešne kostime, pa onda standardne diskusije o muško-ženskim pitanjima, često bismo pronašli rešenje za tekuće političke probleme ili čak izbistrili geopolitičku poziciju Srbije. Takve stvari... I onda, logično, došao je i period kada ističe absolventski staž, nemam više prava na smeštaj u studentskom domu i valja praviti neke ozbiljnije planove - šta i kako posle faksa.

PRESSING: Sa stripom „Točak“ osvojio si jednu veoma prestižnu francusku nagradu krajem prošlog veka. Kako je došlo do toga da se „zavrti“ „Točak“?

KOVAČEVIĆ: Pitanje koje se nekako nadovezuje na prethodnu priču...

Hm, i o ovome bih mogao da pričam danima, ali ‘ajd da probam neka-ko da skratim. Dakle, Rastko Ćirić nakon moje iznesene ideje o radu na stripu u formi strip albuma od preko 40 strana donese mi jednoga dana svesku skromnog poveza i izgleda. To je bio SF magazin *Emitor*, čini mi se, koji se pojavljivao periodično, čitaj retko, i bio dostupan samo maloj grupi zaludenika. Znao sam da moram da ga čuvam k’o oči u glavi. Unutra je bila novela „Točak“ Gorana Skrobonje, čoveka čije sam neke kraće priče već imao prilike da čitam kao klinac u *Siriusu* i *Alefu*; za one mlađe ili manje upućene to su sjajni SF magazini koji su objavljivali Clarke-a, Bradberry-a, King-a, Dick-a, Bierce-a, Asimov-a... Pročitao sam priču i veoma mi se svidela. Bilo je tu svega što sam voleo: melanz’ dva srodna žanra-sajberpankovskog SF i fantasy-ja a la „Konan varvarin“, prava postapokaliptična mač i magija! Kao stvoreno za film ili strip, dakle strip, pošto je film malo skup... Slike su se same stvarale kroz čitanje, a bilo je tu

i te kakvih epskih i sjajnih scena. I onda mi Rastko reče da može da pita Gorana, pošto su dobri prijatelji, da li je zainteresovan da ustupi priču da se pretoči u strip. Goran je drage volje pristao, dao nam je zeleno svetlo, a onda se Vlada Vesović prihvatio posla da uradi adaptaciju. Ja sam se bacio na posao i već nakon nekoliko prvih urađenih tabli u olovci video sam da tu ima nešto... Vlada je, sećam se, nakon "kontrolnog pregleda" tih tabli bio zadovoljan i onda je, čini mi se, došlo i do mog upoznavanja sa Goranom u „Kinoteci“ gde je bio u toku neki festival SF filma, a on je bio u organizaciji. Goran je pogledao table i jako su mu se dopale. Bio je zadovoljan jer su nam se vizije poklopile u popriličnoj meri, a kao autoru bilo mu je drago da vidi svoje delo kako se pretače u drugi medij. Posle nekolicine iskolorisanih i završenih tabli Vlada je predložio da pošaljemo naše delo na konkurs izdavačke kuće „Glenat“ koji su raspisali povodom 30-e godišnjice njihovog postojanja sa temom "treći milenijum" za neafirmisane autore. Poslali smo četiri fotokopirane table i sinopsis scenarija na par strana i potpuno zaboravili na to. I onda je jednog jutra zazvonio telefon. Sa druge strane žice bio je danas meni jako poznat glas Csaba- e Kopeczky-og koji mi je saopštio da smo ušli u najuži krug za osvajanje nagrade. I zaista, nije prošlo mnogo, ponovo se javio i rekao da smo osvojili prvo mesto u konkurenciji od preko 400 prispelih radova iz celog sveta, a najviše sa frankofonskog govornog područja. I eto... Prva nagrada je podrazumevala i objavljiva- nje albuma i eventualne ugovore za moguće nastavke, a uručena nam je u Angulemu dvehiljadite. Bio je to jako veliki uspeh kada se sve sabere i oduzme, a pogotovo dobija na značaju to što je tada bila 1999, nema potrebe da objašnjavam zašto... Ono što je manje poznata stvar jeste da smo sa „Točkom“ ušli i u prvih šest nominovanih strip albuma na festivalu SF u Nantu 2001. Nismo dobili nagradu, ali ako pomenem da je specijalnu nagradu žirija dobio album „Liga izuzetnih džentlmena“ Alan-a Moore-a i Kevin-a O'Neill-a, a da su u konkurenciji bila još i imena poput Van Hamme-a, Pierre-a Christin-a, Mezieres-a i Morvan-a, onda „Točak“ zaista dobija na težini. Inače, prava su otkupili i izdavači iz Holandije, Italije i Nemačke. Objavili smo ukupno četiri albuma koji su dosta dobro prošli kod publike, a neki od nastavaka i kod kritike. Uglavnom i sada kad imam prilike da gostujem na nekim festivalima u Francuskoj ili Belgiji, čitaoci mi na potpisi- vanje donose svoje primerke „Točka“ što mi najviše znači. Meni je izuzetno važna komunikacija sa publikom jedan na jedan, kad zaista dobiješ povratnu informaciju koja je vrednija od svih recenzija i pohvalnih kritika.

PRESSING: *Kako si mislio da će rad na Francuskom tržištu izgledati kad si počinjao da radiš za „Glenat“ i da li se tvoje mišljenje potvrdilo jednom kad si počeo s konkretnim radom?*

KOVAČEVIĆ: Moram priznati da uopšte nisam imao predstavu o tome kako izgleda saradnja sa izdavačima u Francuskoj. Uostalom, nisam znao ni kako funkcioniše saradnja sa izdavačima uopšte. Oko tehničkih stvari najviše mi je pomogao Csaba, a i posavetovao sam se i sa Aleksom koji je negde u to vreme počeo sa radom na „Biču božjem“. Složili smo se da je najbezbedniji način slanja originalnih tabli DHL-om ili FedEx-om. I to je u suštini bilo to: odradiš pet tabli, spakuješ u paket, pošalješ i čekaš da prođe oko tri nedelje dok ti ne kapne lova na račun. I pazi, prva ozbiljna zarađena lova, pa još od stripa! Ostvario mi se dečački san: sediš, crtaš ono što voliš, a neko te još lepo plaća za to. A tada, Bogo moj, sa tom lovom ovde si bio car! Ponekad me je bilo sramota reći koliko zarađujem, jer su ljudi oko mene dirinčili za bednu kintu i nekako sam smatrao da je to lako zarađena lova. Danas su stvari bitno drugačije... E sad, ja sam imao malo netipičnu situaciju oko samog procesa rada. Uobičajeno je da crtač uradi storyboard pa pošalje scenaristi na korekcije, pa onda, nakon eventualnih intervencija scenariste, kreće sa olovkom, tušem i kolorom. Međutim, ja sam bio manje-više sam svoj gazda. Vlada mi je obično predavao adaptiran tekst, u smislu ovo poglavlje je kadar, ovo poglavlje takođe, ovo nije itd... Ili kasnije neku vrstu grubog storyboarda. Uglavnom nikom nisam polagao račune, pa sam nakon urađenih skica i eventualne konsultacije sa Vladom kretao da napadam table. I naravno, to je bio mač sa dve oštrice. Sada iz ove perspektive to jasno vidim. Mislio sam tada da sam mnogo pametan, da sam savladao sve tajne zanata, da mi je kolor jako dobar... Bio sam jako, jako daleko od svega toga.

PRESSING: *Kad si to shvatio? Da li je to bio i razlog što se „Točak“*

u Francuskoj završio posle samo četiri albuma, iako je, koliko znam, trebalo da bude osam nastavaka?

KOVAČEVIĆ: To da ne znam ništa? Pa relativno kasno, na moju žalost. U ovom poslu je jako važno priznati i saznati da pojma nemaš što je ranije moguće. Ako te od samog starta tapšu po ramenu i govore ti "bravo, care", onda si na stranputici, a još ako spavaš na lovorikama i vadiš se na staru slavu... Ako sanjaš lepe snove treba da se zabrineš, dok god imaš košmare to znači da si živ, da se boriš. Ali ipak glavni razlog za ukidanje „Točka“ nakon četvrtog albuma nije bio moj ili Goranov loš rad. Ja i danas mogu da stanem iza svake table bez blama, jer svaku, ama baš svaku, pa i najbeznačajniju sličicu odradio sam najbolje što sam mogao i znao u tom trenutku. Uvek sam radio pošteno i iskreno, nisam tražio prečice. Naravno, danas kad sam stariji i iskusniji gotovo sve bih uradio drugačije, ali to i jeste normalna stvar. Čovek sazreva kroz rad i svako sledeće delo mora biti bolje od prethodnog - ako si zadovoljan onim što si uradio i ništa ne bi menjao, onda moraš da se zapitaš da li si živ. „Točak“ je ugašen jer više nije donosio dovoljno para, i to je to, a zašto nije, to zaista ne znam. Rećimo da je u stripu na francuskom tržištu presudna stvar za dobru prođu priča... Isto tako briga izdavača, odnosno urednika, o serijalu koji vodi. Mi, to je činjenica, nismo od starta imali nikakvu povratnu informaciju od urednika. Nismo imali nikakvo vođstvo i usmeravanje, jednostavno, sve što smo uradili bilo je prihvaćeno, a onda smo jednog dana samo dobili obaveštenje da se serijal ukida, bez ikakvog objašnjenja... Bilo je neko obrazloženje tipa urađeno je četiri albuma, a pravilo je da se serijali obično rade u tri ili četiri nastavka i to je to. Pokušali smo sa argumentom da priča nije završena... Goran je predložio da uradimo peti album koji bi bio poslednji i koji bi zatvorio priču, ali ljudi u „Glenat-u“ jednostavno nisu hteli ni da čuju. Mislim da su napravili grešku. Svi fanovi serijala me još uvek pitaju kad će biti završen „Točak“ i zašto su ga prekinuli. Mislim da su nas jednostavno bacili u vodu, pa da vidimo šta će se desiti... A mi smo plivali koliko smo mogli.

PRESSING: Šta si radio posle prekidanja „Točka“, kako je usledio angažman za „Les Humanoides“ - i zašto si uopšte promenio izdavačku kuću?

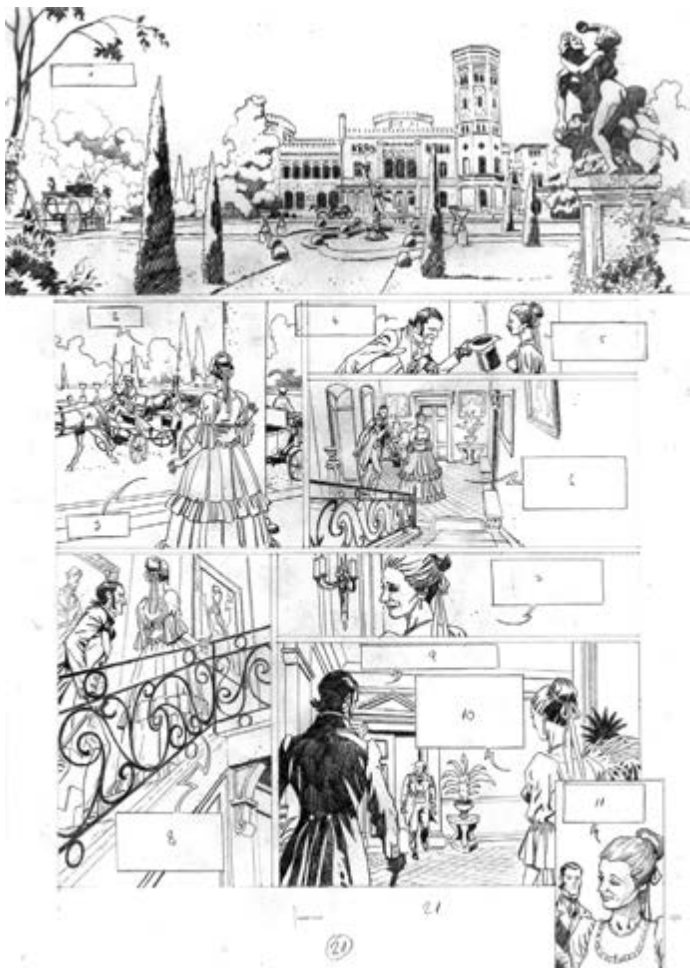
KOVAČEVIĆ: Na svu sreću, nije prošlo mnogo do mog sledećeg angažmana. Rad na „Točku“ mi je ipak obezbedio status relativno poznatog autora za koga znaju pojedini urednici u francuskim izdavačkim kućama. Tako se i desilo da me angažuje Bruno Lecigne iz Les Humanoides Associes. Zanimljiva je bila priča kako je u stvari došlo do toga: prilikom jednog boravka u Francuskoj, Zoran Janjetov je poneo sa sobom je-

dan primerak „JAT revije“ iz aviona kojim je doleteo i pokazao ga Brunu. U tom broju je bila reportaža o „Točku“ i nekoliko reprodukovanih tabli iz stripa. To je bilo dovoljno da Bruno Lesinj zatraži moj kontakt i da mi ponudi saradnju. To se desilo negde u toku rada na trećem nastavku „Točka“ i ja sam morao ljubazno da ga odbijem, ali nakon godinu-dve situacija se, naravno, bitno promenila. Dakle, ukidanje serijala „Točak“ je direktno dovelo do mog razlaza sa Glenatovcima i početka saradnje sa Humanosima. Csaba je zvao Bruno-a i rekao mu da sam slobodan, pa je on predložio da uradim kratki strip od dvanaest tabli po scenariju Steven-a Grant-a „Medved“ (The Bear) o kralju Arturu, neka prilično čudna verzija priče. Taj strip je u stvari trebalo da predstavlja moju probu za rad sa Humanosima, pošto su zahtevali samo olovku i tuš, a ja sam do tada radio kolor, hteli su da vide kako se snalazim u crno-beloj tehnici. Bio mi je to priličan izazov, jer jako dugo nisam tuširao, a i nikada sebe nisam smatrao posebno dobrim tušerom. Na kraju je sve ispalo poprilično dobro, a zamerke su se odnosile na preterano šrafiranje, tojest pravljenje sivih površina. Trebalo je da pročistim crtež. Inače, taj strip je trebalo da izađe u Metal Hurlant-u. Posle su se javili finansijski problemi kod Humanosa pa je doslo do gašenja Metal Hurlant-a ili prekida saradnje s njima, šta god, ne bih ulazio u to, tako da „The Bear“ nije ugledao svetlost dana. Najvažnija stvar je da sam dobio posao na serijalu „Pakleni čopor“ (La Meute de l'enfer) po scenariju Philippe Thirault-a. Nasledio sam crtača iz Danske, Christian Hojgaard-a, koji je uradio prvi album i završavao drugi iz serijala. Pošto je on posle rada na drugom delu napustio brod, uskočio sam ja, završio treći, započeo četvrti... A onda sam i ja morao da napustim brod: „Les Humanoides“ su krahirali. Njihovi finansijski problemi su se ispostavili mnogo većim nego što je bilo ko mogao pretpostaviti.

PRESSING: Da li je proces rada u „Les Humanoides“ bio drugačiji od rada za „Glenat“, i na koji način? Ako je kod „Glenat-a“ situacija bila netipična, da li je kod „Les Humanoides-a“ situacija za rad bila „tipična“?

KOVAČEVIĆ: Govorio sam o sistemu rada dok sam bio u Glena, tj. da sam bio svoj gazda. E ovde, sa Humanosima, situacija je bila bitno drugačija. Najpre, nasledio sam crtača na serijalu koji se dobrano zahuktao i već stekao svoju publiku. Drugo, valjalo je raditi storyboard-ove i slati scenaristi i uredniku na korekcije, pa tek onda napadati table. Iako sam se crtački prilično razlikovao od Hojgard-a, ljudi iz „Les Humanoides-a“ su bili zadovoljni, a sa storyboard-ovima nisam imao problema. Bilo je korekcija tu i tamo, ali ništa preterano zahtevno - bilo je situacija kad sam ja čak menjao situacije u scenariju jer se nisu mogle nacrtati

ti ili su bile nelogične. Stvar je bila u tome što Tirault nije bio naročito "vizuelan" tip. Imao je sjajnu naraciju, pripovedački je bio izuzetno jak: dinamično napisane scene, odlični dijalozi, dobro izdefinisani i motivisani likovi, ali ponegde je umeo da napravi popriličnu zbrku. Ipak, uvek smo nalazili rešenja. Imali smo zaista jako dobru saradnju i veoma zdrav i pošten odnos scenarista-crtača, a i „Les Humanoides“ su kao izdavačka kuća imali mnogo opušteniji i ljudskiji odnos sa autorima. Redovno su nas isplaćivali za početak, honorari su bili poštteni, nisu zahtevali nikakvu preteranu papirologiju, potvrdili o porezu jednom ili dva puta i to je bilo to. Čini mi se da je „Glenat“ po tom pitanju funkcionisao kao glomazna mašinerija bez mnogo sluha za ljude. Nisu naročito vrednovali nečiji rad i trud, osim naravno par autora koji su im donosili najveću i sigurnu zaradu... Ali valjda je to i normalno u ovom liberalnokapitalističkom ustrojstvu sveta. Ne znam, možda grešim, ali mislim da bi ipak malo više razumevanja za čoveka moglo da donese daleko bolje rezultate, ako ne odmah a ono na duži rok.

PRESSING: *Onda je usledio period rada za „Soleil“, koji i danas traje. Kako je započeta saradnja, i kako traje? Da li se razlikuje od saradnje sa „Glenatom“ i „Les Humanoides-ima“, i na koji način?*

KOVAČEVIĆ: Rekoh da su onomad Humanosi finansijski prsli, pa je valjalo naći novog poslodavca. Opet nisam dugo morao čekati na ponudu, mada je sada bilo malo napetije. Csaba mi je javio da ima na lageru jedan scenario koji čeka crtača, pa mi je predložio da pogledam o čemu se radi i ako sam zainteresovan, mogu da uskočim. Reč je bila o scenariju za planirani serijal pod naslovom „Ognjeni mač“ (L'Epee de Feu) Sylvain Cordurie-a. Video sam da se radi o zaista ozbiljnom "pisaniju", odličnog koncepta, sa zanimljivim likovima, ali... Radilo se o konkretnoj epohi, bolje rečeno o jako dobro poznatom istorijskom periodu, polovina devetnaestog veka i to ni manje ni više nego 1848. godina u Francuskoj! Moram priznati da sam se poprilično uplašio: mislim, gde ja da radim devetnaesti vek i to još francuski! Objektivno, strip čija je radnja smeštena u konkretan istorijski period je, po meni, najzahtevniji. Međutim, nisam mogao odoleti izazovu, a i bilo je dosta propratne dokumentacije koju je Sylvain pripremio, čisto kao podsticaj i inspiraciju, a mora se priznati da je izgledalo primamljivo-kućice iz Bretanje, šume... Kao „Asteriks“, milina jedna. Doduše, ovo je bila jedna mračna, napeta drama, sa elementima horora i fantastike, kako je jednom neki recenzent lepo definisao, "supernatural thriller". Odlučio sam da prihvatim pa šta bude, i nisam se pokajao. Bilo je nekih problema na početku, ali smo uspeli sve to lepo da izgladimo i evo sad privodim kraju drugi nastavak, a planira se i treći. Što se tiče same saradnje sa Sylvain i uopšte sa „Soleil-om“ mogu da kažem da sam, čini mi se, konačno našao svoje mesto pod suncem. Ha, nenamerna slučajnost: „Soleil“ i znači sunce... (Smeh!) Nadam se da će potrajati. Sam proces rada je u principu isti kakav je bio i sa Humanosima: pročitam scenario, odradim storyboard, Sylvain izvrši korekcije i krećem na tablu. Samo, Sylvain je čovek koji tačno zna šta hoće. Neverovatno je precizan, ima kameru u glavi i odličan osećaj za ritam. Ne sećam se da sam mogao da vidim neku krupniju grešku, niti nelogičnost u toku naracije, logici kadrova i slično, međutim, najvažnija

stvar je što sam tek radeći sa Sylvain-om, čini mi se, naučio da crtam strip – bolje reći, kako praviti strip po svim pravilima francuske škole. Dakle, najveću razliku od saradnje sa „Glenatom“ i „Les Humanoides-ima“ kod „Soleil-om“ predstavlja ta uključenost "nadležnih" organa u svaki projekat. Ništa se ne ostavlja slučaju i oseća se ta briga urednika za nečiji rad. K'o što bi rekli Zemunci: „Isposlušuju te, brate, od početka.“ Osećaš da neko ceni ono što si uradio i da ništa nije bačeno u vetar.

PRESSING: *I, koja su to pravila francuske škole?*

Kako je to Sylvain konkretno uticao na tvoj način crtanja i razmišljanja u stripu?

KOVAČEVIĆ: U suštini strip je strip i tu nema nekih kolosalnih razlika. Pošto sam kao i većina crtača odavde uglavnom odrastao na američkom stripu to je ostavilo traga i na mom crtežu i grafičkom izrazu uopšte, i na kraju na komponovanju tabli, moralo je vremenom doći i do usvajanja novih koncepata. Na početku profesionalnog rada i angažmanu na „Točku“ i kasnije na „Paklenom čoporu“ pokušao sam, nesvesno, da iskombinujem američki i francuski pristup. Nije tu bilo nikakvog planiranja ili namere, jednostavno, tako sam tada radio. Pošto ne poznajem dovoljno japanski strip, a nije ni imao nikakav uticaj na mene, mogu da govo-

rim samo o američkom i francuskom uticaju. Po meni, osnovna razlika je u tome što francuska ili, hajde, evropska škola, više insistira na mizanscenu, upotrebi dekora kao potpuno ravnopravnog aktera u priči. Kod američkog stripa, govorim o studijskom superherojskom stripu, akcenat je stavljen na likove i dinamiku. Dekor se pojavljuje sporadično i često u naznakama i čisto kao nužno objašnjenje gde se i šta dešava. Insistira se na krupnim i bližim kadrovima, eksplozivnoj akciji... Isto tako, važnu razliku čini i upotreba većeg broja kadrova kod evropljana i malo sporiji ritam pripovedanja, bolje rečeno, lagano uvođenje u radnju, pravljenje atmosfere, korišćenje filmskog kadriranja... Tu je za mene Hermann bio ključni, a još uvek se osvrnem na neka njegova rešenja kad imam neki problem koji ne znam kako da rešim. Sada su tu još Alice, Marini, Gvarnido... Meni lično odgovara ovaj francuski, evropski pristup. Iako zahtevniji, smatram da pruža daleko više mogućnosti crtaču da se razmahne i pozabavi ozbiljnim problemima. Nikad ne znaš šta te čeka, koju ćeš situaciju morati prikazati, koju prepreku ćeš morati savladati. Crtanje stalno istog ili sličnog može izazvati zamor i dosadu, a to je ono što želim izbeći. To ne znači da i dalje ne ostajem pri onim osnovama koje su se vremenom usadile

i postale deo mene. Govorim o nekim već ustaljenim načinima kojim rešavam gestove, mimiku, facijalnu ekspresiju i akcije likova. To sam učio od Big John-a Buscema-e i mislim da i dan danas nije prevaziđen što se toga tiče. On je umeo tako uverljivo, na perfektno stilizovano-realističan način, da prikaže sve ljudske reakcije. Gotovo da si mogao i bez čitanja teksta da pratiš radnju stripa. Neke njegove najuspelije table su potpuno bez teksta, čista grafička naracija, na primer u „Brontu“ gde se heroj na dve table bori sa nekom džinovskom sabljozubom mačkom... O „Konanu“ da i ne govorim, toliko vešto nacrtani pokreti da tačno možeš da osetiš šta će da uradi sledeće... Fantastično! Uglavnom, smatram da strip kao medij koji je najbliži filmu po upotrebi istih ili sličnih sredstava, mora što više ta sredstva i da koristi. Zato nastojim da moji likovi glume u scenama, često i preglumljuju ili „šmiraju“, ali nikad ne glumataju, odnosno nikada ne mlataju rukama tek tako ili ne znaju šta će sa njima. Isto važi i za izraze lica. Iako često preterani sa ekstremnim amplitudama, namerno ih ostavljam baš tako jer nemam zvuk. Nastojim da uhvatim ključne momente koji su iako zamrznuti u vremenu fluidni i logični... Možda je strip najbliži nemom filmu ili koreodrami, pa hajde onda da izvučemo iz toga sve što se izvući može. A može mnogo... Sylvain me je naučio mnogo praktičnih stvari. Najviše o ritmu, logici, pravljenju atmosfere, primeni planova... Zaista fantastične stvari. Sve je to išlo kroz sam rad, nije tu bilo nikakvih kurseva, predavanja ili slično. Sve je leglo na svoje mesto i tako tu i ostalo. O mojoj „američkoj“ školi je imao samo reči hvale. Ne znam, mislim da sam uspeo da spojim i povežem sve ono sto me privlačilo i u jednoj i u drugoj školi stripa.

PRESSING: *Dobro, hajmo da ljudima koji ne znaju ništa o tim famoznim pravilima pripovedanja u fracusko-belgijskom stripu (kojih urednici očekuju da se crtač pridržava, iako mu ih niko eksplicitno ne saopšti) malo približimo stvar... Recimo, zbog kojih stvari su tebi vraćali table-skice, i šta si skapirao-ispravio iz tih konkretnih vraćanja?*

KOVAČEVIĆ: Pa već sam manje više objasnio o čemu se radi u prethodnom pitanju. Hajde da budemo jasniji. Najpre, važno je spomenuti to da kad tražite posao kod francuskih izdavača podrazumeva se da ste savladali osnove zanata; anatomiju, perspektivu, crtež u olovci i tušu. Ali, hajde da govorimo o čisto tehničkom delu, posle ćemo se pozabaviti grafičko-likovnim pitanjima. Dakle, jako je važno poznavati trenutnu francusku strip produkciju, tu sam vec spomenuo možda najvažnije autore, koji su „tate“ za kadriranje i prelom table. Svakom ko želi da se oprobaj preporučujem srdačno Alice-a, Gvarnido-a i Marini-ja. Postoji još desetina fantastičnih majstora, ne sporim ničiji ukus; i ja lično više volim neke druge autore, ali govorim o onima koji su najprepoznatljiviji i možda najtipičniji. Naravno, komercijalni aspekt je takođe vrlo važan, a oni su među najbolje prodavanim. Ne postoje nigde pisana pravila o tome kakav je francuski strip i u čemu se razlikuje od američkog; to su, jednos-

taavno, neki kodovi i obrasci koji se usvoje vremenom i prateći trenutnu produkciju. Ja sam to savlađivao kroz rad, a najviše sam skapirao kroz saradnju sa Sylvain-om. Imao sam dobrog vodiča. Pomenuo sam već da je vizuelac, tako da je scene pisao izuzetno precizno, određujući planove, ponegde čak i oblike kadrova. Trudio sam se da što više pratim njegova uputstva i vremenom shvatio da je upravo to taj francuski obrazac izrade tabli. Upotrebljavao sam uske i visoke i široke i niske kadrove, ekstremnije sam koristio neke detalje u prvom planu radi dobijanja efekta dubine. Isto tako, jako je važna izmena planova na jednoj tabli da bi se i na taj način postigla iluzija dinamike i održala pažnja čitaoca. Potrebno je biti raznovrstan u izmeni planova i igri sa njima. U suprotnom, na primer koristeći samo srednje ili samo američke planove, table postaju do-

sadne. Pored toga, može jako lepo da se koristi iskrivljenje kadrova po osi. To bi značilo da svoju unutrašnju kameru malo slobodnije pomerate ne samo gore-dole, levo-desno, zoom i dezoom, nego i po osi. Već postoje i neki šabloni kako se šta rešava. Naravno, sve je ovo lako kada imate dobrog scenaristu pa vam on već odradi glavni deo posla. Meni se najčešće dešavalo da moram ponovo raditi scene koje sam previše zumirao. Negde je jako bitno „ostati na distanci“. Iskusniji crtači sve ovo rade sami tako da traže od scenariste da samo opiše radnju u pojedinačnim kadrovima i to je sve. Naravno, ovde sad postoji čitav niz finesa i kombinacija, ali to je ipak na autoru da oceni šta će, kad i kako koristiti, jer mu to uz vlastiti izgrađen crtež, daje lični pečat i prepoznatljivost, ili 'ajde da to nazovemo stilom. Teško je na ovaj način objasniti, to najbolje ide kad se rešava tabla, a ja sam uvek rad pomoći i posavetovati svakoga ko mi savet traži. Ne volim da se namećem, ali isto tako nisam ni od onih koji svojih naučenih par fazona kriju k'o zmi-

ja noge (Smeh!) A sada malo o onom grafičko-likovnom delu. Francuzi preferiraju čistu liniju. Ako crtate lika koji je u prvom planu i jasno se vidi, upotrebite čistu, jasnu i neprekinutu liniju kojom ćete ga izdefinisati i izdvojiti iz pozadine. Druga važna stvar, to je azbuka, ali 'ajde za neke koji možda nisu čuli: debelina linije. Prvi plan: debela, drugi plan: tanja, treći plan: najtanja linija. To je je ništa drugo nego primena one matore renesansne vazdušne perspektive, samo na crno-beli crtež. Kod slikarstva ide već malo drugačije, ali princip je isti: prvi plan - jasno naslikano, intenzivne boje, drugi plan - malo manje jasno, slabije boje, treći plan - mutno sa sivoplavim tonovima. Takođe, ne treba preterivati sa šrafurom, ma koliko ona bila lepa i ma koliko je deo nečijeg stila. Naravno, negde je poželjna i valja da se upotrebi. Evo, recimo, imate u prvom planu neku stenu sa sve lišajevima i mahovinom: udri iz sve snage! Ako je nešto u drugom ili trećem planu i krenete da šrafirate, lupite se po prstima; no, no! Isto važi i za upotrebu crnih površina. Pažljivo i pametno sa njima. Čuvajte se crnih rupa, crnih površina koje ne definišu ništa. Crna može da se koristi za duboke senke, recimo za noćne scene, ili za potenciranje

kontrasta kada je on važan sa konkretnu scenu. Negde, recimo, imate jasno definisan izvor svetlosti i želite postići karavađovsku atmosferu: samo napred! Na kraju, uvek treba imati na umu da će zadnju reč imati kolorista. Dajte mu smernice, ne definišite previše, ostavite crtež da diše. Nekad su beline rečitije od svega što je nacrtano... Za sve one koji baš, baš vole da šrafiraju, baš, baš vole da zacrne i zamrče i zasive crtež, a nisu spremni za kompromis (čitaj: neće da slušaju urednika) bolje je da traže posao na nekom drugom mestu.

PRESSING: *Imam neki utisak da si najviše napredovao radeći „Ognjeni mač“, koji je i najrazličitiji od svega što si do da radio. Da li ti je to što si bio prinuđen da se baviš kostimima, arhitekturom, uopšte epohom, pomoglo da napreduješ u crtežu?*

KOVAČEVIĆ: Tako je, potpuno si u pravu. Ali, do tog pomaka je moralo doći pre ili kasnije, a meni je jako drago što se to desilo uz pomoć Sylvain-a i Jean-Luc Istin-a, urednika kolekcije „Celtic“ pod čijim smo patronatom. Sam početak rada na ovom serijalu je u stvari prava škola kako doći do albuma i ugovora. Najpre smo neki period vremena razrađivali likove i čitav concept art, zatim smo krenuli sa probnim tablama, i tek nakon četiri realizovane table u tušu potpisali ugovor. To je otprilike procedura koju mora proći svaki crtač, bez obzira koliko je poznat, pa se čak i nekim velikanima dešavalo da ne uspeju da prođu, jednostavno ne odgovaraju ponuđenom projektu. Takođe, sam rad na rekonstrukciji epohe više je nego zahtevan: mora da se vodi računa o svakom detalju, a greške se ne praštaju. Ono jeste, radio sam i na „Paklenom čoporu“ konkretan istorijski period, ali tamo je u pitanju bio šesti vek i koliko god da postoji dokumentacije o tom istorijskom periodu, ne postoji je dovoljno, pa su improvizacije normalna stvar, a eventualne greške publika može lakše da svari. U „Ognjenom maču“ je to bitno drugačije... I onda je došlo do jedne sporne table, gde je bilo nekih malih nelogičnosti oko kretanja likova, jer u scenariju nije bio baš najjasnije definisan raspored prostorija u toj konkretnoj građevini, pa sam i ja napravio neke greške. Reagovao sam dosta burno i bio sam na korak od odustajanja, ali je usledilo opširno Istin-ovo objašnjenje gde, šta i kako. Shvatio sam da nisam u pravu, moja reakcija je u stvari bila reakcija mog ega, mada sam do tada mislio da nisam preterano uobražen tip: ali jesam, odnosno, bio sam. Nakon potpuno racionalne analize Istin-ovog objašnjenja ispravio sam sve greške, čak sam i konstruisao čitavu tu problematičnu kuću i šematski prikazao kretanje likova... Ukratko, shvatio sam da ja nisam taj koji određuje pravila igre, sasvim logično, i da postoji neko pametniji i iskusniji, ko je u tom poslu

dovoljno dugo da može da donese ispravne odluke. Uvek postoji onaj podsvesni otpor sistemu, ali veruj mi, taj sistem je jako dobro osmišljen i odlično funkcioniše, a opet ti daje i više nego dovoljno slobode da radiš na svoj način. Posle nekog vremena počinješ sasvim pristojno da plivaš u svemu tome pa čak i da sam donosiš neka nova pravila i promene... Ma, sve ovo zvuči ozbiljno, ali je daleko od toga. Treba shvatiti ovaj posao kao uživanciju, a on to i jeste.

PRESSING: *Kad govoriš o svom angažmanu u Francuskoj danas, nekako uvek u proi plan ističeš Csaba-u i Sylvain-a. Jesu li oni ljudi koji su ključni za tvoje strip stvaralaštvo u Francuskoj? Možeš li da ih predstaviš našim čitaocima?*

KOVAČEVIĆ: Može se tako reći: i jedan i drugi su mi neka vrsta gurua, kao što je to na početku bio Vlada. Csaba zaista jeste guru, iz prostog razloga što ne samo da je mene „izgurao“ (opet loš humor) i izveo na pravi put, nego i veliki broj drugih crtača, a evo sada to pokušava i sa nekim piscima i scenaristima. A i zna pravovremeno da te šutne u dupe kad negde zaglaviš ili kreneš da ozbiljno zaostaješ za rokovima. Svojim savetima, dobrim izborima i odlukama i odličnim kontaktima nezamenljiv je. On je čovek koji je najzaslužniji, mogu da to kažem i da stanem iza toga postojano kano klisurina, što su naši crtači našli masovno uhlebljenje u francuskim izdavačkim kućama, a samim tim omogućili da srpski strip preživi, a na kraju i da se nešto pozitivno priča o ovim krajevima... Sad, logična je ona opservacija koliko mi svi u stvari imamo veze sa srpskim stripom, pa mi radimo sa francuskim scenaristima i za francuske izdavače. Evo, imamo veze sa srpskim stripom jer smo Srbi ili potičemo sa ovih prostora. Drugo, niko od nas nije tikva bez korena, svi smo iznikli na ovdašnjem stripu, mnogi su ponešto uradili i objavili ovde. Ko zna, da je situacija bila drugačija, možda bismo danas radili za „Marketprint“, „Dečje novine“, „System comics“, „Beli put“, „Veseli četvrtak“? Jednostavno, radi se o tome da ako se profesionalno baviš stripom to ne možeš ovde i to je činjenica. Tačka. Ako mene pitaš, smatram sebe srpskim strip crtačem. Sada smo postali značajna stripska kolonija, može se reći bez preterivanja da smo među najbrojnijim na francuskom tržištu. Čast je i privilegija biti deo te ekipe. Eto, pored nekih sportova doabri smo u još nečemu, zar ne? Svi koji se bave stripom ne mogu da zane mare tu činjenicu. A šta reći o Sylvain-u? Pa da počnem od toga da, pored mene, saraduje jos sa Vladimirom Krstićem Lacijem, Leom Pilipovićem, Živoradom Radivojevićem, a evo sa Sinišom Banovićem je na pedalj od potpisivanja ugovora. Inače, čovek koji je neverovatno, bolje rečeno, hipertalentovan scenarista i vredan kao mrav. Kad kažem hipertalentovan, mislim na to da piše bukvalno sve žanrove, osim možda vesterna, i u

svim je podjednako dobar, a vredan je jer, zajedno sa saradnicima, koscenaristima, vodi, mislim, deset ili jedanaest serijala! Druga važna stvar je to što je čovek i sam crtač, mislim i da je završio likovnu akademiju ili nešto slično, i to jako dobar, neko vreme je radio kao art direktor i urednik, tako da se u strip baš, baš razume. Još uvek nije ušao u onu ligu deset naprodavanijih scenarista, ali verujem da će se to desiti i to vrlo skoro. Možda baš sa nekim od naših autora, ko zna? Lično tipujem na ovaj novi projekat u pripremi sa Sinišom Banovićem. Concept art, likovi i prvih nekoliko tabli su nešto najbolje što sam u skorije vreme video, najiskrenije. Impresivan rad!

PRESSING: *Da se ne bavimo utopijom, ali šta misliš da bi uticalo na eventualni oporavak domaćeg stripa, čije perjanice očigledno opstaju radeći stripe van Srbije? Ko može tu da pomogne i na koji način?*

KOVAČEVIĆ: Uf... Očekivao sam ovo pitanje i nemam odgovor, na žalost. Voleo bih da imam čarobni štapić, moć i uticaj pa da to rešim jednom i za svagda. Ko ne bi, uostalom? Imamo, po mom skromnom i nekompetentnom mišljenju, dva najkrupnija problema: malo tržište i mali broj izdavača. Ako pogledamo realno, nikada do sad u Srbiji nije bilo više izdavača. Nikada pre nije bilo ovoliko kvalitetnih izdanja, pogledaj samo kako izgledaju albumi „System Comics-a“ ili „Belog puta“, na primer. Pa onda, objavljena su gotovo sva najvažnija i najrelevantnija dela svetskog stripa poslednje dve decenije, period koji smo mi ovde silom prilika preskočili. „Bonelli“ se vratio u punom sjaju sa starim i sa novim zanimljivim junacima, a sveske su odličnog kvaliteta, bravo za „Veseli četvrtak“. Veliki aplauz, kapa dole i palac gore za naše izdavače. Ali, još uvek ih je malo i ne predstavljaju direktnu konkurenciju jedni drugima, a malo ih je jer ne postoji dovoljan broj ljudi koji bi kupili to što oni objave. Ako izdavači ne zarade dovoljno para onda ne mogu da isfinansiraju nastajanje autorskog strip albuma u smislu da plate pristojne honorare domaćem crtaču, scenaristi i koloristi, da prodaju album i da zarade na njemu. I tako u krug. Autorski strip je najvažniji da bi postojala strip scena. Jeftinije, lakše i sigurnije rešenje za izdavača je da plati prava za već objavljen, dobro poznat strip za koji zna da će moći da ga proda makar i u najminimalnijem broju primeraka da bi bar pokrio troškove i bio na pozitivnoj nuli. Činjenica je, tmurna i pesimistična, da je strip publike jako malo, i to ne samo u Srbiji, nego u celom regionu. Mnogo je razloga zašto je to tako: slaba kupovna moć kao posledica lošeg životnog standarda i opštih ekonomskih (ne)prilika, dominacija drugih medija, uglavnom interneta i video-igara, opšti kulturni sunovrat, pad čitalačke kulture uopšte, a sve kao posledica izopačene subkulture turbofolka koja je postala mejnstrim guran od države pod geslom „Udri brigu na veselje.“ Daj da narod što više zatupi i zaglupi, a sa njim je, ništa novo nisam rekao, onda lako manipulirati. Leba i igara, samo bez leba, dakle igara. Eto ti, ne možeš bez politike, pa ni u stripu! I, na žalost, dok se ukupna društvena i ekonomska situacija ne promeni, ne može doći ni do poboljšanja u domaćem stripu. Ali hajde da se, na trenutak, ubacimo ipak u trip utopijskog SF-a. Pretpostavimo da je prosečna plata u Srbiji 800 evra, nezaposlenost je između 5 i 10%, inflacija je 2%, organizovani kriminal i korupcija su na nivou

proseka u Evropskoj Uniji, najgledanije emisije na TV-u odavno nisu ni „Farma“ ni „Grand show“, „Partizan“ i „Zvezda“ su se opet po k'o zna koji put plasirali u Ligu šampiona, ubice Brisa Tatona su odavno pohvatane, osuđene i odavno služe zatvorske kazne, kragujevački „Fiat“ je pretekao rumunsku „Dačiu“ u proizvodnji i izvozu automobila... Ministarstvo prosvete je uvelo strip kao deo nastave likovne kulture u osnovnim školama. Smer strip oformljen je u srednjim grafičko-dizajnerskim školama. Nizom mera ojačano je izdavaštvo i kultura. Osnovan je državni fond za promociju i razvoj stripa u okviru ministarstva kulture i informisanja. Strip zauzima preko 30% ukupnog izdavaštva. Sve veći broj domaćih crtača i scenarista radi za ovdajšnje izdavačke kuće. Argentinski crtači posle italijanskih, domaćih i crtača iz regiona najbrojniji po broju realizovanih ugovora sa srpskim izdavačima. Zaključak je da teško može doći do čudesnog oporavka domaćeg stripa bez ukupnih promena na bolje. Time je još veća uloga i značaj ljudi koji uprkos svemu istrajavaju i održavaju retku zverku kakva je srpski strip u životu. Još jedno bravo i veliki aplauz za domaće izdavače, malobrojne i sjajne magazine kao što je ovaj, crtače, scenariste i koloriste, strip

teoretičare, kritičare, recenzente. Možda jedna stvar može da bude od krupnog značaja za eventualni preokret dok čekamo Godoa: strip festivali. Ovakvi događaji značajno doprinose popularizaciji stripa i možda uz neke atraktivne pratne sadržaje: koncerti džez, rok, haus, bluz, elektro muzike, filmske projekcije, mogu da privuku i veći broj mlađe publike... Ali to opet ne ide bez sponzora a uključivanje opštinskih organa u mestima u kojima se održavaju, i onda smo opet na početku... Priča o parama, a pare, da citiram Csaba-u, nisu problem, para nema! Eto, ne znam, koliko god da se trudim ne mogu da budem preterani optimista. Ostaje mi samo da se uzdam u žilavost i prirodnu tvrdoglavost stripadžija, a to je možda i najvažnije.

PRESSING: *Ti imaš jednu interesantnu matematičku formulu koja ti pomaže da ostaneš psihički jak u borbi s rokovima, zar ne?*

KOVAČEVIĆ: Moraćeš da me podsetiš na šta tačno misliš... Izgleda da Alchajmer kuca na vrata. Dok me ne podsetiš, mogu da ti kažem reč-dve o toj većitoj borbi crtača sa rokovima. To je večiti neprijatelj svakog autora, kao što je to promaja za prosečnog građanina zemlje Srbije. Kada jednom na sebe navučеш prokletstvo probijanja rokova, teško ili nikada nećeš moći

da ga se rešiš. Ja se rukovodim jednostavnom filozofijom; do prve polovine kašnjenje se jedva primećuje i možeš da se provučesh negde do poslednje trećine albuma, a onda kad urednik i ostali krenu da me pritiskaju, nagazim gas do daske ne bih li smanjio razliku. Obično je tada već suviše kasno za sve. Urednik vidi da je đavo odneo šalu i da ako prekinu saradnju i ukinu album na gubitku će biti svi, a opet kad pregleda prispele strane vidi da to sve u svemu i nije tako loše ispalo, pa će možda moći i neka kinta da se izmuze. Zaključak je, nema vajde od preterane sekiracije. Potrebna i zdrava doza pritiska omogućava dobre radne rezultate, sve preko toga nije baš najzdravije. Ako kreneš da paničiš, od posla nema ništa. Treba raditi sve vreme sa istim kvalitetom bez obzira koliko kasniš, na kraju sve legne na svoje mesto. Kad jednom probiješ tu psihičku barijeru, na konju si.

PRESSING: Matematika o kojoj govorim je onaj odnos tabli s kojima si sasvim zadovoljan i one na kojima misliš da je nešto moglo bolje, al'eto... Kad se sve sabere, računam da znaš o kojoj matematiци pričam?

KOVAČEVIĆ: A da! Evo, radi se o računici da si, ako si zadovoljan sa više od 50% tabli u albumu, uradio dobar posao. Vremenom sam podi-

gao kriterijume, ali i kvalitet, pa sam sad zadovoljan sa oko 80% završenih tabli, gde, što reče Čola, „Ništa ne bi dir'o“, a onih 20% može da prođe. Čitalac ionako ne može da zna koje su table u pitanju i gde je moglo bolje. To ne znači da ne poštujem čitaoca, naprotiv. Smatram da ako sam ja zadovoljan, valjda će biti i publika. Znaš kako kažu majstori građevinci: „Radim k'o za sebe.“ A o tome koliki i kakvi su moji kriterijumi mogla bi da se povede rasprava... (Smeh!) Možda sam ja suviše loš, a očekujem od čitalaca da budu zadovoljni mojim baljezgarijama i brljotinama na tabli. Ipak, nekako mi je lepo i toplo oko srca dok živim u uverenju da to što sam uradio i nije tako loše i da možda tamo negde neko uživa čitajući i gledajući mojih ruku dela.

PRESSING: Možeš li u detalje da opišeš princip rada na jednoj tabli? Recimo, specifično za tvoj način rada (i zanimljivo svim tvojim kolegama crtačima) sa postaokama koje radiš na A4 formatu...

KOVAČEVIĆ: Najpre pročitam, naravski, šta se dešava na konkretnoj tabli i napravim najgrublju, preliminarnu skicu. Odredim koje scene i koji kadrovi zahtevaju više prostora, a rukovodeći se time nastojim da "prelomim" tablu kako bi izgledala dizajnerski privlačno. Ovde moram da pomenem savet koji mi je dao Sylvain

oko oblika kadrova. Naime, treba se pridržavati što je moguće više odnosa 16:9 između duže i kraće stranice kadra. Kvadratasti kadrovi deluju malo zdepasto i reklo bi se da više pripadaju nekom prošlom vremenu. Naravno, negde se ne mogu izbeći. Takođe, koristim i dosta širokih kadrova koji i premašuju racio 16:9. Logika je, u suštini, upotrebljavati uske i široke kadrove. Tabla ukomponavana na taj način zaista deluje elegantnije i privlačnije. Najbolja škola za takav način rada je studiranje Alex-a Alice-a. Zapanjujuće kako se naizgled jednostavnim rešenjima postiže maksimalan efekat. Nakon toga radim grube postavke kadrova, pa ih onda preko staklenog stola sa svetlom odozdo montiram na papir veličine A4. Znam da većina crtača odmah pravi skice veličine originala, međutim i ovaj moj metod ima svojih prednosti. A4 je otprilike i format gotovog odštampnog albuma tako da odmah možeš da uočiš koje su stvari bitne, a koje ne. Neki detalji se izgube u štampi, a video sam da to zna da pravi dosta problema naročito crtačima koji rade u kompu: kad svaki kadar uvećavaš koliko hoćeš. Možeš da radiš danima samo na detaljima, i kada se tabla odštampa sve ono oko čega si se mučio nestane, ili ga zapuši kolor. Dok radim skicu nastojim isto tako da što više stvari rešim odmah, pa čak i osvetljenje. Ovo možda izgleda kao duži i teži put, ali nije. Potrošim dan-dva na skicu i posle mi ostaje da to sve bukvalno precrtam na originalnu tablu. Proporcionalno uvećam u kompu i otprintam svaki pojedinačni kadar, nalepim ga na tablu, osvetlim odozdo i to je to. Za prvi deo "Ognjenog mača" skice sam čak i lavirao. Znam da ovo može da izgleda potpuno idiotski, ali laviranje mi nije oduzimalo mnogo vremena. Radio sam to iz prostog razloga što na početku rada na albumu nisam znao kojeg ću koloristu dobiti, a imao sam dosta loše iskustva sa tim na "Paklenom čoporu", i hteo sam da to bude referenca, putokaz za njega. Već na skicama imaš izdefinisane tonsku skalu, svetlo, atmosferu... A uz to, nekako mi đavo nije dao mira i pokušavao sam da što duže imam kontrolu, mada je posle sa kolorima Olivier Heban-a sve leglo na svoje mesto. Sada, pošto imam potpuno poverenje u njega, ne radim lavire, naravno. Skapirali smo se jako dobro. U poslednje vreme preskačem onu fazu grubih radova i odmah prelazim na rad "iz ruke". Postavljam kadrove na skici plavom minom i posle je pojačavam olovkom. Iskusniji i bolji crtači odmah prelaze na original sa plavim minama i tušem, ali ja jos uvek moram ovako, korak po korak. Pre sam radio skice dosta grubo i one su mi služile samo kao putokaz za originalnu tablu, pa se često dešavalo da budu bolje od finalnog rada. Na skicama je ostajala ona spontanost kao posledica opuštenije ruke, dok na originalu sve izgleda ukočenije, jer svaku liniju želiš da postaviš na pravo mesto. A drugo, ovakav način rada može da posluži kao odlična vežba za sticanje kondicije; radiš na strpljenju i koncentraciji, pa onda ispravke, korekcije, sve ono što je bitno da bi dostigao onaj mir i stabilnost koji su neophodni za strip.

PRESSING: Kažu da iza svakog uspešnog muškarca stoji uspešna žena. Kakva je uloga tvoje supruge u toom radu? (Smeh!)

KOVAČEVIĆ: Jelena, moja supruga, je nezamenjiva u tehničkoj podršci. Pošto sam ja u svadhi sa kompjuterom, a Boga mi i sa mnogim drugim high tech uređajima, a ona je grafički dizajner i baratanje pomenutom đavoljom

spravom drži u malom prstu, pomaže mi oko svih zahvata koji zahtevaju složeniju upotrebu kompa. Bilo je u više navrata potrebno skenirati originale, jer je trebalo raditi neke stvari u hodu, i onda je ona to završavala bez ikakvog napora. Meni predstavlja problem čim nešto prelazi format veći od A4 i onda treba sastavljati sliku od više pojedinačnih skenova. Više puta mi je objašnjavala kako se to lako i lepo radi u fazama, ali već kod četvrtog koraka meni bi pred očima bio samo "white noise" i onaj šum: šššššššš... (Smeh!) To bi bilo isto k'o kad bi kromanjoncu objašnjavalo kako da pilotira. Ponekad se pitam kako uopšte opstajem u ovom veku, daj mi, brate, komad uglja i baklju i pusti me u pećinu da crtam po kamenim zidovima! Šalu na stranu, danas bez upotrebe kompjutera mnoge stvari bi bilo nezamislivo uraditi. Uzmi samo za primer koliko je danas lako pronaći odgovarajuću dokumentaciju, izguglaš šta ti treba i završiš posao, a da ne pominjim komunikaciju preko neta: ja sedim ovde u Zemunu, Sylvain je u Francuskoj, a kolorista u Kanadi i radimo posao. Mnogi crtači čuda čine radeći preko crtačkih tabli i odgovarajućih programa. Ipak mislim da sam pronašao sistem rada koji mi savršeno odgovara i za sada neću da ga menjam. Ja jednostavno nisam taj tip. Volim onaj osećaj kada papir pruža otpor pa malo skrene olovku ili četku, kad se lavir razlije ne baš onako kako si planirao i dobiješ još lepši efekat... Mislim da preveliko oslanjanje na tehniku može i da povuče čoveka u neželjenom pravcu. Isto tako, često mi je Jelena prvi kritičar i posmatrač. Ponekad je pitam za savet ili mišljenje o nečemu što radim, jer ne mogu uvek objektivno

da sagledam crtež, tablu ili neku ilustraciju kao celinu i to kakav utisak ostavlja na posmatrača. Tuđe oko uvek vidi bolje, zar ne? Ako sam hteo da postignem neki određen efekat ili atmosferu i ako se njena ocena poklopila sa tom mojom namerom, onda znam da sam uradio dobar posao. Dešava se, naravno i to često, da ono što sam zamislio ne ostavlja takav utisak na posmatrača. Nekad uspem da popravim, a nekad ostavim tako kako jeste, kao da sam baš to hteo da postignem. (Smeh!) Šta da se radi, nekad ona veza glava-ruka ne funkcioniše baš najbolje ali nekad baš iz tih grešaka i propusta ispadnu najzanimljivije stvari. Verujem da sve te greške (naravno, ako nisu veličine slonovog uva) i nesigurnosti čak i daju šarm crtežu, osećaj da je to radio čovek od krvi i mesa... Bilo bi dosadno da je sve savršeno.

PRESSING: Možeš li da nam opišeš jedan svoj uobičajan radni dan?
KOVAČEVIĆ: Ništa spektakularno, na žalost. Šta ćeš, malo je glamura, šampanja, kavijara, skupih kola i starleta obnaženih grudi u ovoj priči. Jec...(Smeh!) Potpuno suprotno ovoj džembondovskoj viziji stoji tmurna svakodnevnica strip crtača, jako bliska onim tragikomičnim prikazi-

ma života u Formanovim filmovima iz češke faze, sa sve žutim škodama 100MB parkiranim ispred sivih soc zgrada sa oronulim fasadama i poređanim ispilanim drvima ispod terasa na visokom prizemlju... Dobro, nije baš tako, ali rekao sam već da sam sklon stvaranju vizija, pa me malo povuklo. Izvinjenje. Dakle, ustajanje između pola sedam i sedam, ispijanje prve jutarnje kafe sa Jelenom. Onda spremamo Janka za obdanište. Inače, Janko je naš dvoipogodišnji sinak, nije u pitanju neko stvorenje iz mašte ili takvo što, daklem, stvaran je. Sedamo u kola, vozim pomenuto stvorenje u obdanište, Jelena odlazi na posao, vraćam se, usput nabavka namirnica za prethodno osmišljeni ručak ali mezetluk, mleka, pljuga i jednokratnih nes kafa. Na gajbi sam oko pola devet, odgovaram na mailove, onda pravim plan za taj dan, šta i kako, analiziram skicu ili započetu tablu i negde oko devet sam za radnim stolom. Uz nekoliko kratkih puš-pauza i par malo dužih za kafu i klopnu radim do otprilike tri, pola četiri ili četiri popodne. Onda obično malo protežem leđa, dohvatim daljin-ski i odgledam nešto na TV-u i krećem po malca u vrtić. Čuvam ga dok ne dođe Jelena i onda nakon klope provedemo veče zajedno, nekad je to šetnja, nekad odlazak negde kod društva, a nekad jednostavno porodično druženje, igra, zezanje, ili gledanje „Pepe Prase“ po ko zna koji put. Oko devetke malac ide na spavanje, ja uspem da obavim na kompu još šta je potrebno, još eventualne prepiske, skidanje dokumentacije i ako baš, baš moram opet se bacim na šljaku. Ali to retko prelazi sat-dva. Koncentracija kasno uveče mi je na nivou koncentracije pospane kornjače overdozirane barbiturati-ma. Obično te poslednje budne časove provedem čitajući neku knjigu, časopis, možda

neki strip ili gledajući šta zakačim na TV-u. Ako izdržim do pola „Top Gear-a“ nigde moje sreće! Eto.

PRESSING: I za kraj, imaš li neku poruku, neki savet za mlade crtače koji tek ulaze u strip?

KOVAČEVIĆ: Imam, jašta. Daklem, deco koja se kanite baviti stripom profesionalno bavite se njime, ali... Uvek postoji ono ali. Muško ste u najboljim godinama, ali ne ide vam baš najbolje sa ženskinjama, društveni život vam je poprilično bedan, spremni ste da ostatak svog života uglavnom provedete pogrbljeni nad crtačim stolom, imate mrvicu crtačkog talenta, spremni ste da se odreknete redovnih godišnjih odmora, redovnih plata, redovnog odlaska na posao, druženja sa ljudima, izdiranja šefa na vas svakog dana, preteranog stresa, imate živce k'o konopce, uporni ste k'o mazga i mirni k'o dete kad se ukaki? Vi ste kao stvoreni za ovaj posao, čestitam! Svi ostali, tutanj! Ne shvatajte ovaj posao nikad preterano ozbiljno. Ubićete u sebi onu trunčicu kreativnosti koja je neophodna... Kreativnost jednako pozitivan duh.

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

"U DANIMA NAKON
ŠTO UTEKOŠE RIMLJANI,
UZDIŽE SE NA ZAPADU
MEDVED LIRTR,
MOĆNIJI OD SVIH."

SCENARIO: STIVEN GRANT

The Bear

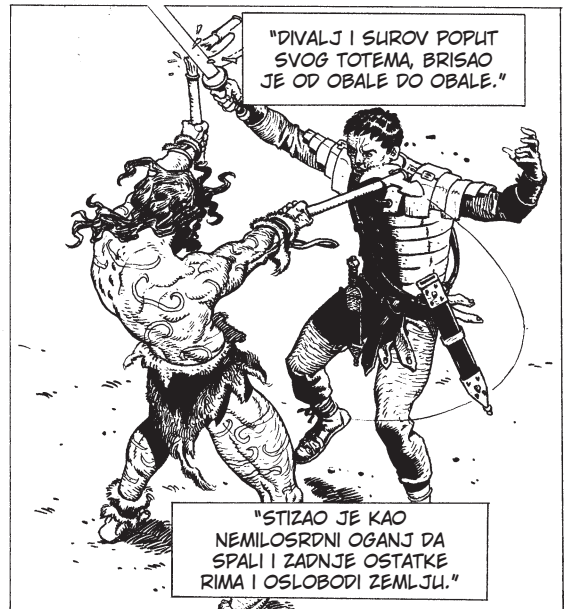
CRTEŽ: DRAZEN KOVAČEVIĆ

"JOŠ SE JEDINO ON SPOMINJAO ISTINSKOG ŽIVOTA ŠTO SU
GA LJUDI NEKAD ŽIVELI, DALEKO PRE NEGO ŠTO STIŽE RIM
SA SVOJIM MEDENIM LAŽIMA I VRAŽIJIM ČELIKOM."

"RIM JE SMEKŠAO
ŽENSKU ČELJAD,
I TO MU SE GADILO."

"DIVALJ I SUROV POPUT
SVOG TOTEMA, BRISAO
JE OD OBALE DO OBALE."

"STIZAO JE KAO
NEMILOSRDNI OGANJ DA
SPALI I ZADNJE OSTATKE
RIMA I OSLOBODI ZEMLJU."

"ĐAVOLJI JE ČELIK
PRISVOJIO, TEK DA
POKAŽE DA NAD
NJIME VLADA."

"ZAROM NJEGOVOG
NALIMA I VRLINE
ZAHVAČENA, MOĆNA
MU SE VOJSKA
PRIKLJUČI DA S
ZEMLJOM SRAVNI
STARE RIMSKE GRA-
DOVE NA ISTOKU."

"LIRTR NAS OSLOBODI,
DA ŽIVIMO ŽIVOT
ISTINSKIH LJUDI, K'O
ŠTO ŠTO OCI NASI
ŽIVEHU PRE RIMA I
ISKUŠENJA NJEGOVIH."

"LIRTR ĆE NAS
VAZDA ŠTITITI."

DSTJD-
JXSRW

PRIPOVEDAJ OVU PRIČU SVAKOME. NEMA DRUGIH PRIČA DO URTROVE, A PRIČA JE TA DUŠA NJEGOVA.

DOK GOD ŽIVI PRIČA URTROVA, NIKAD URTR NEĆE MRETI, NIKADA MI NEĆEMO BITI ROBOVIMA.

BIĆEMO ROBOVI, NEGO ŠTA... ROBOVI TE BUDALASTINE!

LIMLIKNI, KAJE! ČUĆE TE!

PA ŠTA?

DA BI NAS LIOPŠTE ČULA, TA PRIGLUPA RIMSKA KUČKA BI MORALA DA PRIMETI DA POSTOJIMO. DA NIJE URTRA...

OH, SHVATAM.

AKO HOĆES GVIR, MURTRE, LIZMI JE. POSECI URTRA AKO SE USPROTIVI. ON SVAKAKO NE BI OKLEVAO.

URTR MI JE OTAC!

BUDALO JEDNA! NIKO OD NAS NE ZNA KO MU JE OTAC!

ČAK I SAM URTR MOŽE SAMO DA TVRDI DA POTIČE OD STAROG LITRA.

TO JE IME ZABRANJENO!

SIGURNO. NE BISMO VALJDA ŽELELI DA LITR ŽIVI VEČNO. K'O DA TO NEŠTO VREDI.

PRIPOVESTI LIMIRU BAŠ KAO I LJUDI. SAMO BUDALE MISLE DRUGAČIJE.

PROKLETI
LITRTR! GDE LI SE
SAD SAKRIVA?

MEDVED
PA DA SE
PROBIJA KROZ
OVU ODURNU
ŠUMU?

O, ON
TI JE SAD IZ-
NAD TOGA... NJE-
GOVA MU JE
"KRALJICA" TA-
KO REKLA.

I GLE...
SLOMIO SI
MURTROVO
SRCE.

U NEDOLJICI
SAM, MURTRE...
ŽELIS LI DA BUDEŠ
GVIRIN NOVI MUZ,
ILI LITRTOVA
ŽENA?

NIJE
SMEŠNO!

TO NIJE,
ALI TI
JESI.

MORAĆES
DA RASPORIS
LITRTRA ONAKO KAKO
JE ON RASPORIO MA-
TOROG LITRA DA
BI TE LOPŠTE
PRIMETIO.

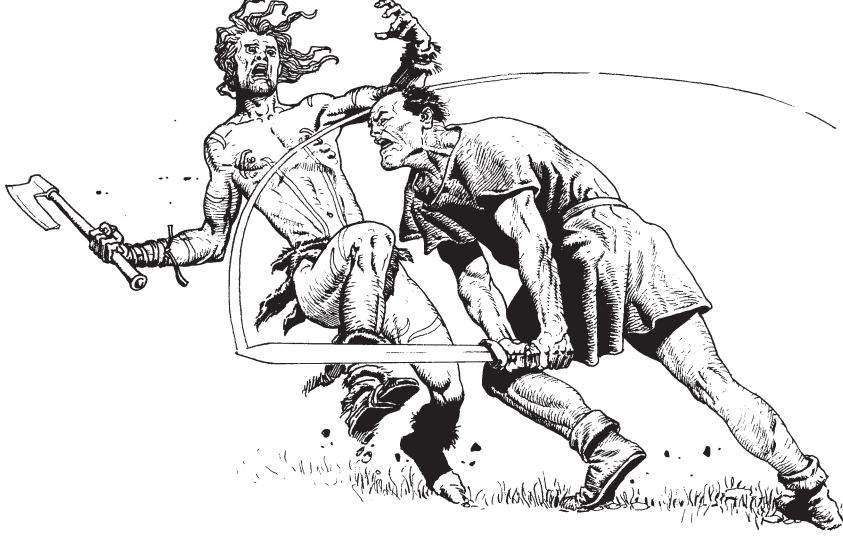
VIDI
TI TO!

ŠTA?

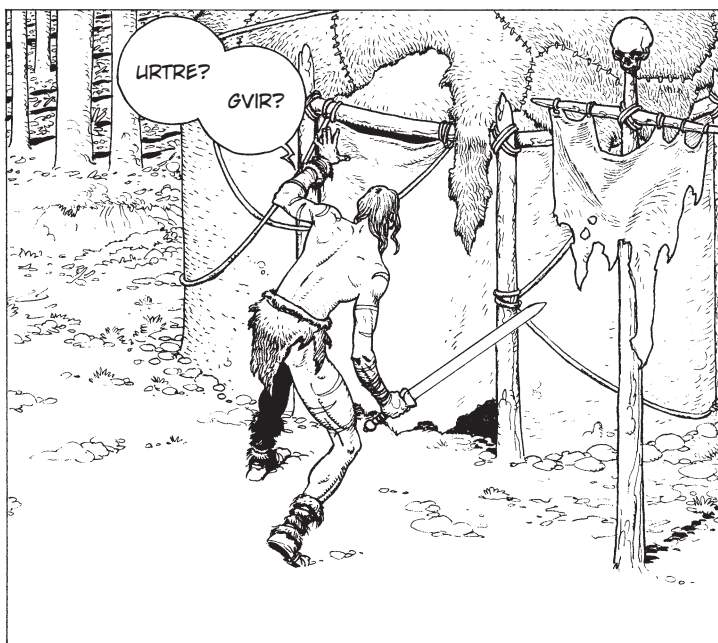
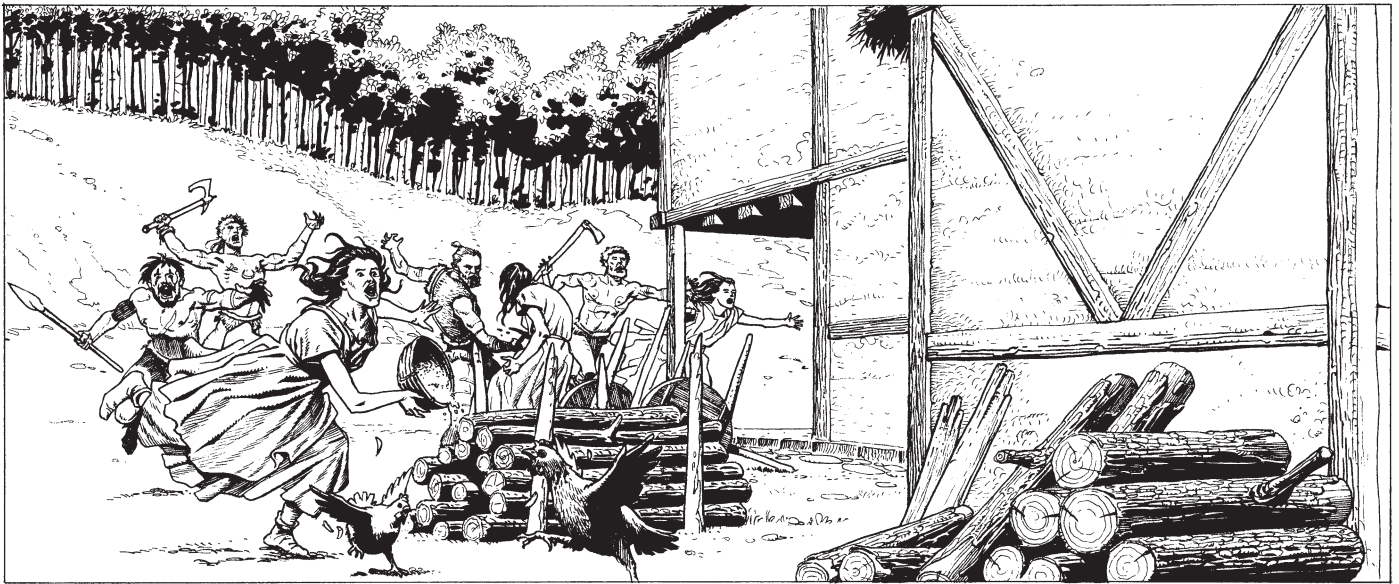

ŽENE.

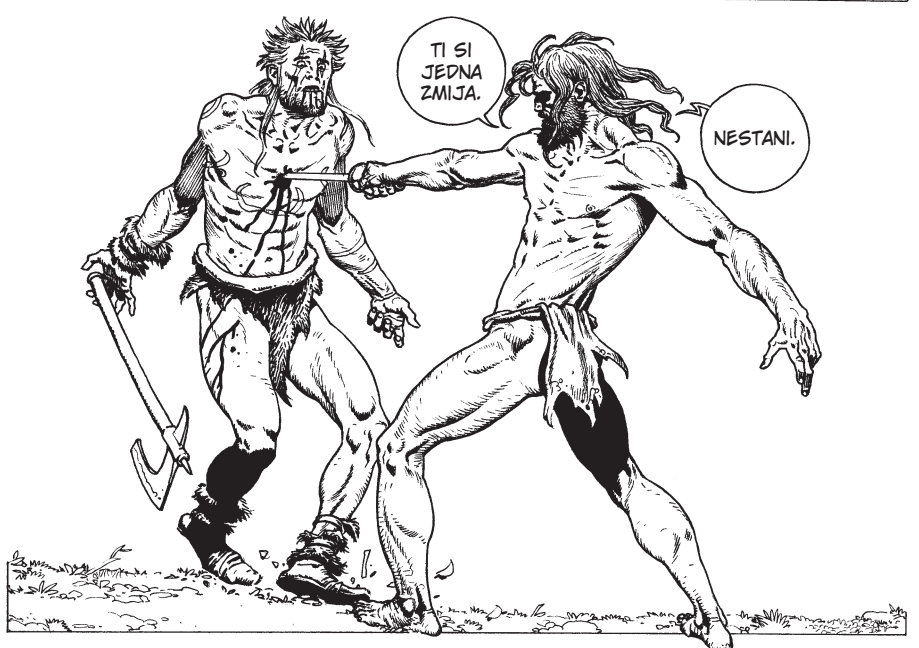
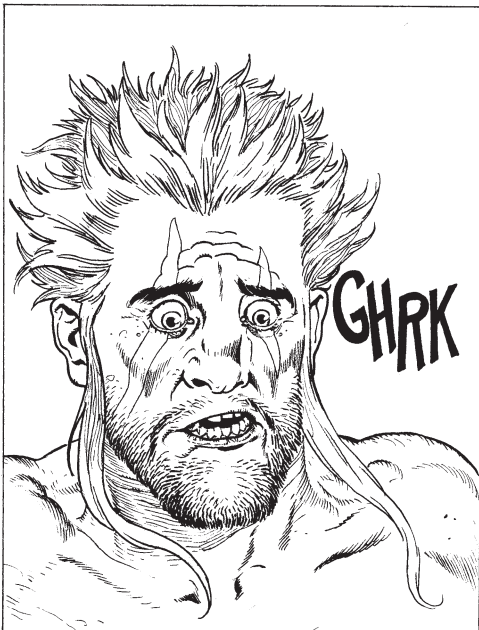
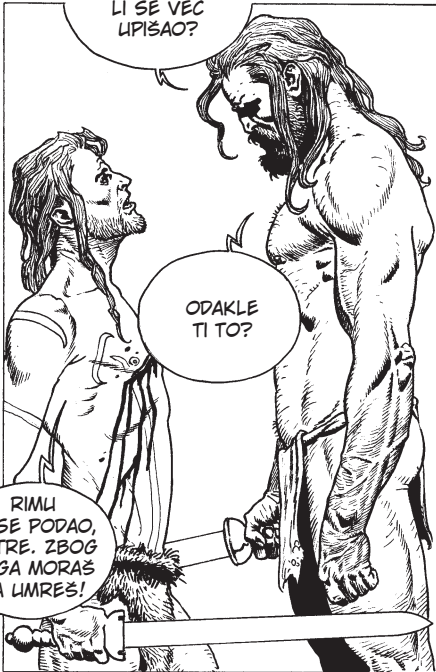
EVO TI
PRILIKE!

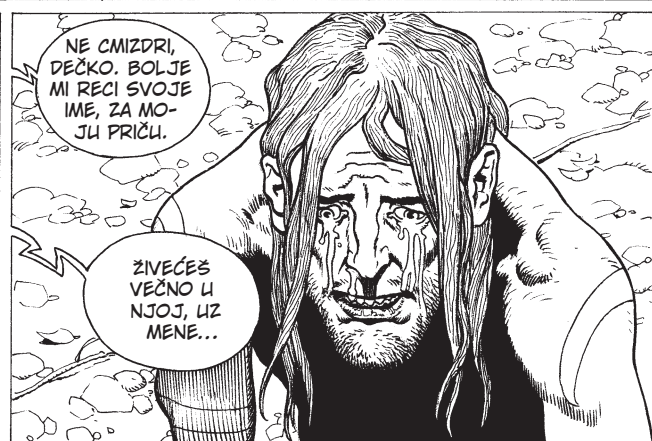
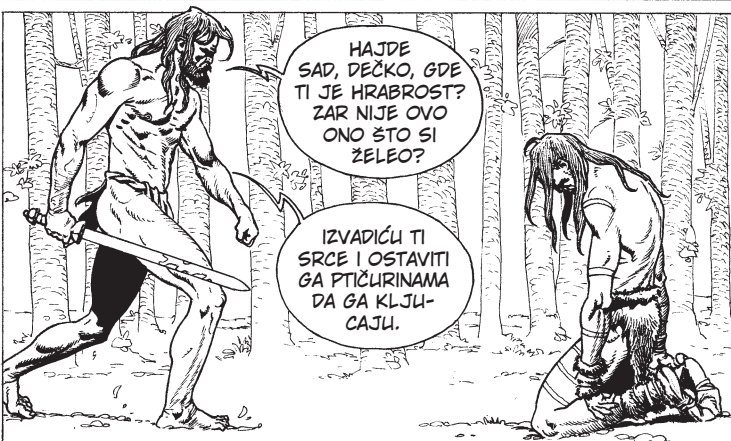

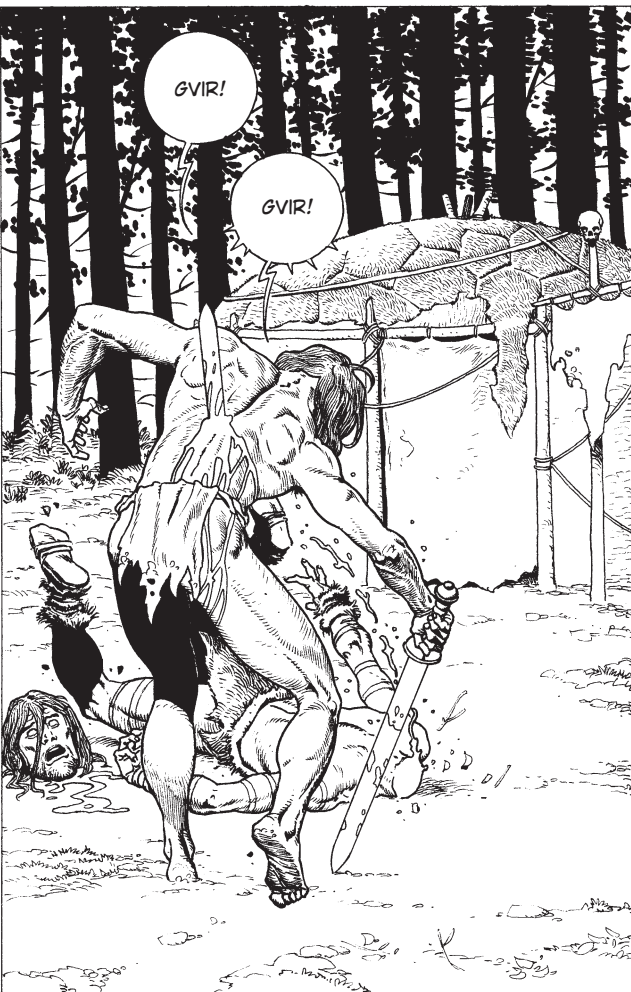
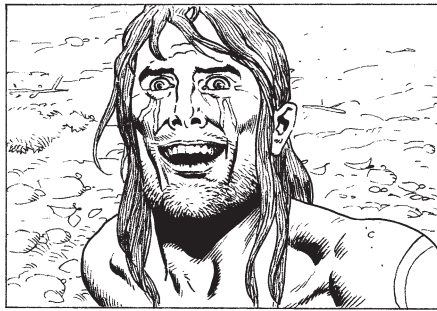
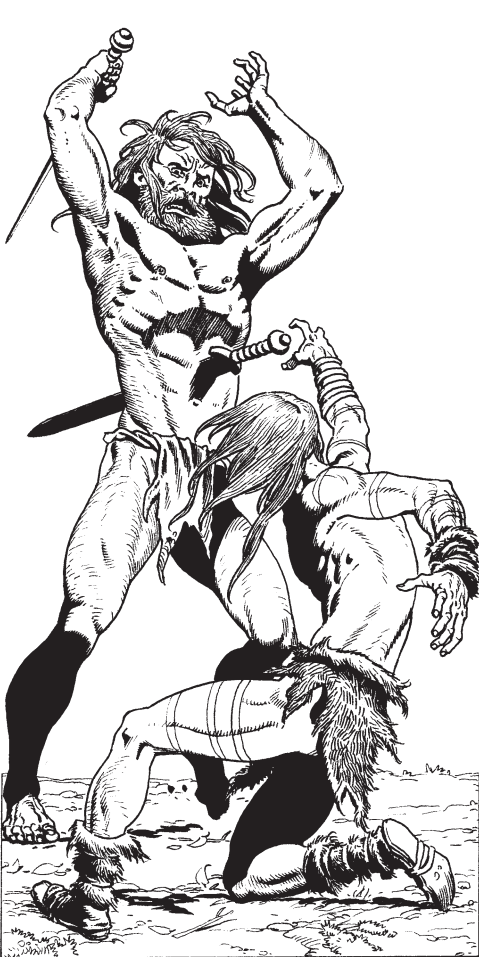

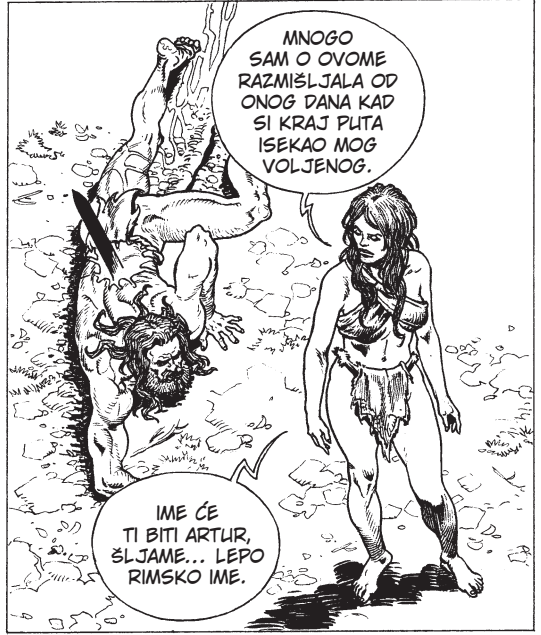
SVAK ĆE ZNATI DA SE U DANIMA NAKON RIMLJANA NA ZAPADU UZDIGAO MEDVED LRTR, NAJMOĆNIJI MEĐ RATNICIMA.

DOK SE VALJAO ZEM-LJOM, NIKO MU SE NE MOGADE SUPROT-STAVITI.

UJEDINIO JE ON SVA PLEMENA U JEDNO KRALJEVSTVO, DA NJIMA VLADA, DA SLAVA RIMA OPSTANE.

ŠTA?!

MNOGO SAM O OVOME RAZMIŠLJALA OD ONOG DANA KAD SI KRAJ PUTA ISEKAO MOG VOLJENOG.

IME ĆE TI BITI ARTHUR, ŠLJAME... LEPO RIMSKO IME.

I SVI SU VLADARI SVIH POKRAJINA DOLAZILI DA SEDE ZA TVOJIM STOLOM, U DOBA PRAVDE I MIRE, STO TVOJ BEJAŠE OKRU-GAO, A TI TEK PRVI MEĐ JEDNAKIM.

PA IPAK, TVOJ MAČ BEJAŠE VAZDA SPREMAN DA ZAŠ-TITI NEJAČ, BEZ OBZIRA NA CENU.

ŽENU SI JEDNU VOLEO SVIM SRCEM, I UZE O JE DA VLADA KRAJ TEBE.

45

MISTER MAČAK

U IZGUBLJENOM HRAMU

NA KROVU SVIJETA, HIMALAJI, MISTER MAČAK SE PRIBLIŽAVA ZAVRŠETKU SVOJE MUKOTRPERNE PUTRAGE ZA IZGUBLJENIM HRAMOM MUDROSTI KOJI SKRIVA ELIKSIR VEČNOG ŽIVOTA...

NEKA. TVOJA ODAVNO ZASLUŽENA DOŽIVOTNA ROBIIJA UPRAVO JE DOBILA DODATNU DIMENZIJU!

Srpski Asteriks

Iako mi to nije običaj, počecu ovaj tekst jednim ličnim utiskom, anegdotalom koja me je navela da zavolim ovog prostodušnog rmpaliju zvanog Dikan. Desilo mi se to u onom specijalnom uzrastu, u doba osnovne škole kada je većina nas doživotnih zaljubljenika u strip bivala zaražena virusom koji nas i dalje tera da teško stečene novce trošimo ne samo na nova izdanja već još češće, na primerke stripova koje smo gurali kao klinци, a ostali smo bez njih greškom roditelja ili sopstvenom neodgovornošću.

Bio sam na selu, dosađivao se neizmerno i slučajno, pomagajući u rašišćavanju podruma iz kojeg su nam dolazili miševi da nas uznemiravaju noću, otkrio pune dve gajbe starih *Politikinih Zabaavnika*. Pomenuti miševi su nagrizli samo najgornje primerke, ostavivši netaknute kompletne celih godina. U pitanju su bili oni divni *Zabavnici* iz 70-ih, velikog formata, koji su, kad ih otvorim mogli celog da me zaklone. Otkriće za mene veliko kao nešto iz filmova o „Indijani Džonsu“. Kao da se predamnom otvorio ceo jedan svet, na koji sam mogao da budem nostalgican iako je bio smešten godinama pre mog rođenja, prepun novih a starih priča, događaja i naravno – strip junaka. Je-

dan od onih, meni do tada nepoznatih je bio domaći momak, koji mi je u poređenju sa svim „Taličnim Tomovima“, „Asteriksima“ i „Zagorima“ bio draži, pre svega zato što je bio naš junak, tada bi se to zvalo jugoslovenski.

Nije mi bilo dosta celo leto da iščitam ove divne časopise, a vraćao sam im se i godinama kasnije. Čak sam ih i dopunjavao kod prodavaca stripova u prolazu kod Filozofskog fakulteta (kojih takođe nažalost više nema), dokupljujući pre svaga nedostajuće „Dikanove“ epizode, i zatim dovlačeći sve to nazad do mesta gde pripadaju, u toj tajnoj kolekciji u kući mog dede.

Ne bih se ponavljao nabranjem domaćih stripova, nije ih bilo ni tako malo, i svojevremeno smo bili jedna od najživljih i najoriginalnijih strip scena u svetu, o čemu i dalje indirektno svedoče svi ti silni crtači i pokoji scenarista koji rade tamo negde, daleko, iako se najčešće nisu ni makli iz Beograda, Zagreba, Skopja... samo svoje radove tu ne objavljuju i domaćim temama se uopšte malo bave. Ipak, čak i u najbolje zlatno, srebrno ili kojeg god već plemenitog metala doba, malo smo imali junaka, dugovečnih i dovoljno poznatih da uđu u onu tananu i surovo zaboravljivu kolektivnu svest. Hvale vredni aktuelni projekti kao što su *Zlatno doba* novosadskog „Komika“ ili nikad (ili nikako još) realizovani *Dinamit* koji rade na revitalizaciji ili otimanju od zaborava autentičnih naših starih stripova nisu potrebni „Dikanu“. On je svoje mesto u istoriji stripa zacemen-tirao a naklonost stotina hiljada čitalaca zauvek stekao.

„Dikan“ postoji četrdeset i kusur godina, i iako su uglavnom obavljivane već navedenim 70-im, od 23 postojeće priče, najskorija je stara tek dve godine i objavljena je naravno, u *Zabavniku*. Iako je neka vrsta ultimativne kolekcije najavljivana već godinama, pitanje je da li će je biti, ali čak i bez toga, „Dikan“ je i dalje dovoljno prisutan da izaziva interesovanje, izložbe i nagrade, kao što je ona dodeljena njegovom danas kompletnom autoru Lazu Sredanoviću na 7. Salonu stripa u Beogradu.

„Dikan“ je prvi put objavljen u *Politikinom Zabavniku* 1969. nakon što je Sredanović angažovan od strane glavnog i odgovornog urednika Nikole Lekića, pošto ovaj mladi strip crtač iz Nikšića pobeđio na inter-nom konkursu za strip o starim Slovenima koji je Lekić predvideo za svoj „novi“ *Zabavnik*. Lekić je bio vizionar koji je od *Zabavnika* napravio ono što je bio i ostao do dan danas, najpopularniji časopis za mlade od 7 do 107 na ovim prostorima.

Zabavnik je godinu dana pre toga prešao sa novinskog na format časopisa i promenio ruho, što je između ostalog značilo i veliki strip u sredini. Ipak, „Dikan“ će izlaziti samo na tabli po broju što je zahtevalo napor za čitaoca da prati priču, ali još više na autore, koji su na svakoj pojedinačnoj tabli morali da smisle neki geg, akciju i udicu koja bi naterala onog koji prati strip da mu se vrati iz broja u broj.

„Dikanova“ „kuma“ bila je Krinka Vitorović, još jedan urednik *Zabavnika*, zaslužna za prevode nekih od čuvenih stranih junaka kao što su „Baja Patak“ i drugi Diznijevci. *Zabavnik* je tada izlazio i na ćirilici i na latinici i na slovenačkom, a u ovoj poslednjoj verziji, „Dikan“ se zvao „Tilen“.

Ovaj strip je bio jedan od *Zabavnikovih* najuspešnijih autentičnih proizvoda, naročito tokom tih ranih sedamdesetih godina kada je tiraž premašivao 300.000 primeraka, a u mnogo čemu je bio i Lekićevo čedo. Posle serije scenarista koji su se izmenjali na njemu, Lekić je sam nastavio da ga piše u svojoj prevremenoj penziji i tako sve do ranih osamdesetih.

Godine 1993. „Dikan“ će biti obnovljen inicijativom još jedne, mnogo dugovečnije *Zabavnikove* legende, aktuelnog urednika Zefirina Grasi-ja. Za tadašnje dve epizode će scenario potpisati Slobodan Ivkov a nova slava je „Dikana“ pretvorila u maskotu Beogradskog maratona 1993., sve sa legendarnim preslikačem za majcu sa Dikanovim likom koju i dalje ljubomorno čuvam, iako više verovatno ne bi nikad smela ni da se ope-re.

Sledi još jedna pauza od deset godina do dve epizode iz prošle de-cenije: *Plave špilje* iz 2004., objavljene kako u *Zabavniku*, tako i po prvi put za „Dikana“, u samostalnom albumu, i *Praznika mimoze* iz 2009. Obe kao kompletni autor potpisuje Sredanović, nešto nalik na Uderza koji posle Gošinijeve smrti sam radi na „Asteriksu“. Zajedničko im je i to što su smeštene u Sredanovićevu rodnu Crnu Goru, a i za promenu su mogle malo i da se raspričaju, neopterećene imperativom jednostraničnog ob-javljivanja.

Avanture koje su okosnica priče „Dikana“ se ponajviše tiču pute-šestvija „starog“ slovena Vukoja i njegovog nećaka „mladog“ Slovena Dikana. Vukoje je časa starina, pedesetogodišnjak koji je i izvor saveta i savest za lakomislenog Dikana, neposrednog i impulsivnog balvana od čoveka, koji nalikuje Marku Kraljeviću, a još je i čistog i naivnog, pa čak zaljubljujov srca velikog kao njegov buzdovan.

Pokušavajući da izvidi sa kakvim bi se to narodima mogli susre-sti njihovo pleme po doseljavanju na brdoviti Balkan, Dikan i Vukoje se pomalo ambasadori a pomalo špijuni, a pre svega časni heroji koji pomažu svima koje se nađu u nevolji, rešavajući prostom logikom i ta-banjem najrazličitije situacije.

Strip neretko aludira na (tada) aktuelne stvari, a to se pre svaga ogle-da u inspiraciji za pojedine likove, pravljenim da liče i likom i ponašanjem na glumce, od Čkalje do Branda, odnosno da asociiraju na čuvene uloge koje su ih proslavile. Pored toga, tu su i istorijske veličine kao što je vi-zantijski car Justinijan i carica Teodora zbog kojih nam je lakše da odre-dimo period u kojem se strip odigrava, odnosno u šestom vek nove ere.

Ipak, u dve epizode, strip se ne odigrava u ranom srednjem veku. Priča *Dikantrop* i *Vesna Sapiens* je smeštena u doba praiistorijskih ljudi, dok se odlaskom u drugu krajnost, epizoda *Dikan* i *pretnja sa Orion*a odi-grava u dalekoj budućnosti 2300. godine.

Karakteristike stripa su bili i vrcavi dijalozi, naročito zabavni zbog kovanica modernih reči i sufiksa iz mrtvih jezika a druga sličnost sa „Asteriksom“ je i glorifikacija predaka, koji su u „Dikanu“ predstavljeni iznenađujuće verno i nalik savremenima, dakle kao larmadžije i bandoglavci, ali istovremeno i kao najbolji, najpametniji i najvredniji, naročito kad se zainate. Parodičan ali ne i zlonameran, strip se radi la-kog humorističkog poetiranja koristi stereotipima vezanim za slabosti određenih ovdašnjih naroda, čak i onih davno nestalih kao što su Sar-mati ili Hazari.

Druga, retka osobenost za jednog dečjeg junaka je bila Dikanova la-ka zaljubljujovost, naročito u junakinje koje se zovu Vesna a i pored toga, žene u stripu su bile i jake i samostalne heroine, kako one pozitivne tako i negativne.

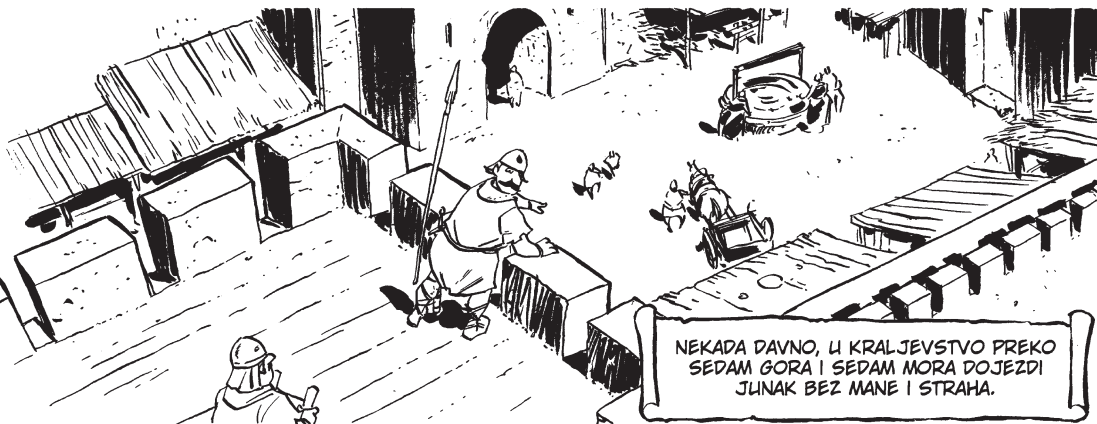
„Dikan“ je svakako izdržao test vremena, i iako je za mnoge od nas on zauvek smešten u ono idealizovano detinjstvo u kojem nije bilo svih gluposti koje zaluduju i zaglupljuju današnje klince, zaslužuje da ga i oni upoznaju, makar morali i da zasuču rukave, zaprljaju ruke i iskopaju ga u nekom podrumu. Jer, i nekad i uvek, biće to vredno otkriće.

LEGENDA O NEZVANOM JUNAKU

POJANJE DRUGO

SCENARIO I CRTEŽ:
MILORAD VICANOVIĆ - MAZA

NEKADA DAVNO, U KRALJEVSTVO PREKO
SEDMAM GORA I SEMAM MORA DOJEZDI
JUNAK BEZ MANE I STRAHA.

POŠTO SPASI KRALJEVSTVO OD STRAŠNOGA ZMAJA,
NEZVANI DOBI TITULU VITEZA I POSJED DOSTOJAN
SVOGA JUNAKOŠKOG DJELA...

IZGLEDJA DA SU
ME PROVALILI.

NIKO NI
PARE
DA BACI.

OVI KINEZI
NAM UZEŠE
SVE DOBRE
POSLOVE.

WU
BAGROJUNA

...A, ZAHVALNI NAROD GA
OBASIPASE BROJNIM DAROVIMA I
PAZNJAMA...

SREĆA
DA SAM NE-
PISMEN.
GDJE BI OD
SRAMA NAPISAO
DA SAM POSTAO
"BABA SERA"
NA ZAPADU.

MADA...
DEVIZE SU
DEVIZE.

...SVAKE VRSTE.

IDEM
DO BIRTIJE.
MOŽDA SE ZADESI
NEKO KOME NISAM
ISPRIČAO KAKO
SAM ONOMAD
SPASIO KRALJE-
VSTVO OD
ZMAJA...
...ZA JEDNU
KRIGLU
PIVE.

OTKUD RANILJE
ZATVORENO?!?
USRAČU SE!!!

BEZBRIZNI I SRETNI DANI SE VRATIŠE U
KRALJEVSTVO, A NAŠ JUNAK, POŠTO SE
SAVRŠENO UKLOPI U OKOLINU POSTAŠE
MILJENIK DJECE...

DAVAJTE
BALEGU! ENO ONOG
DIVLJAKA DA GA
GAĐAMO!!!

BAS ME ŽUDI
DA ME NI JEDNA
TREBA JOŠ NIJE
STARTOVALA...

NEMOJTE
DA VAM RUKA
ZADRHTI...

...KOJA GA SALIJETAŠE U BULJUCIMA MOLEĆI DA IM PO KO ZNA KOJI PUT...

JURIIII!!!

...ISPRIČA KAKO JE POBIJEDIO ZMAJA.

BAGRO BALAVA,
DA VAM I ČAČU I MATER
BREZOBRAZNU!!!
PREPOZN'O SAM
VAS...

BIĆE SVEGA
KAD VAS SE
DOVATIM!

OSVJEDOČENOM LJUBITELJU DJECE TO NE BIJAŠE TEŠKO,
TE BI SE ON TAD POPEO NA SVOG ATA KOJI POSTAŠE
NAJS LAVNIJI KONJ U KRALJEVSTVU...

JAO,
PA TO I ODRASLI
BACAJU...GDJE
JE MOJ VRLI
ATA?

...I ZAJEDNO BI DO KASNO U NOĆ PONAVLJALI VEĆ SVIMA ZNANU PRIČU O NEVIĐENOM JUNASTVU
I DRUGARSTVU IZMEĐU VITEZA I NJEGOVOGA VJERNOG ATA.

A, TU LI SI
IZDAJICO...TAKO BI
ME I NA KOSOVU
POLJU OSTAVIO...
...KONJU JEDAN!

MALO PO MALO SA DJECOM POČEŠE DOLAZITI I MAJKE, A KAKO JE MEĐU NJIMA BILO I ONIH KOJE SU ZBOG ZMAJA OSTALE BEZ SVOJIH MLUŽEVA I MOMAKA, ONE POČEŠE NEZVANOG GLEDATI DRUGIM OČIMA...

MA, NEMA VEZE DRUŽE ŠERIFE...DJEČIJI NESTAŠLUCI... GOVNO TAMO, GOVNO VAMO...

E, NEBI ONOG, MAKAR VIŠE MLUŠKA NE VIDJELA.

OVO ČUDOVISTE PLAŠI MOJA ZLATA!!!

...ZNATE ONI PJESMLI "GOVNO NIJE KAMEN" OD ČOŠETA?

...ŠTO ON, NEKADA GLAVNI ŠARMER U SELU, PRIMJETI SVOJIM ISKUSNIM OKOM...

OHO, ŠTA TO MOJE OČI VIDE?

...SVE VRIJEME GLUMEĆI NEZAJINTERESOVANOST.

VIDE MALE, ŠTO IMA DOBRU VEŠ MASINU. BAŠ JE OVA JEVIROPA DALEKO ODMAKLA OD NAS.

A, ŠTO ME KOPKA JESU LI JOJ ONO PRIRODNE PETICE ILI SILIKONI...

PREDUGO ZATIM...DESI SE DA U GRAD DOPUTUJE TRUPA ZABAVLJAČA I PJEVAČA U NARODU POZNATIJA KAO "GROUND ŠOLIV"...

OPET ONI SA SVOJOM "KMETOVIZIJOM"! ZBOGOM MIRU I TIŠINI.

...KOJI VEOMA BRZO PRIVUKOŠE PUBLIKU OD NEZVANOG...

ŠTA JE OVO DANAS? NEMA NI PAŠČETA DA SE POSERE. 'BEM TI RECESIJU.

...KOJI I USKORO I SAM PRIMJETI, KAKO JE...

MOŽDA BI TREBAO PORADITI NA PODIZANJU KVALITETE USLUGA I MARKETINGU.

...OSTAO SAM.

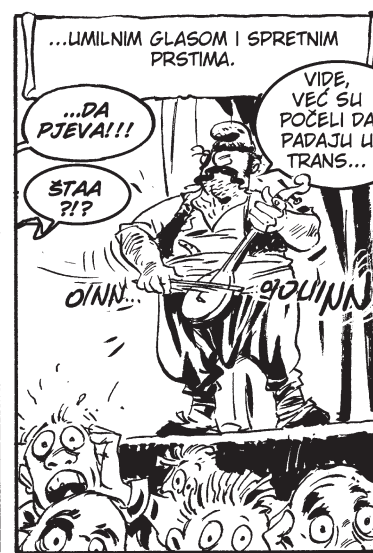
NEMA ČAK NI PRALJA?

DA SAMO NIJE OPET NEKA ŠPANSKA SAPUNICA, A NIKO MI NIJE JAVIO.

I AKO SKROMAN U DUŠI, PATIŠE ŠTO OSTA SAM, PA ODLUČI DA ISPITA ŠTA JE TO ODVUKLO PAŽNJU NJEGOVIM VJERNIM OBOZAVAOČIMA.

VIDI SAD... NI BRABONJAK DA POLETI...

OVO VEĆ POSTAJE OZBILJNO!

PASSION
OF THE COMIC AUTHOR
(PATNJE AUTORA STRIPOVA,
UČESNIKA KONKURSA)

KAO SVAKOG PROLEĆA POSLEDNIH NEKOLIKO GODINA, TAKO JE I OVOG, NA MOJE ODUŠEVLENJE, ISPRED SKC-a OSVANULO OBA-
VEŠTENJE O MEĐUNARODNOM KONKURSU SALONA STRIPA.

MOJE PROŠLOGODIŠNJE UČEŠĆE NA OVOJ EMINENTNOJ MANIFESTACIJI JE ZAVRŠILO POTPUNIM FLAJSKOM. SREĆOM, TU JE BIO MOJ KUM, KOJI MI JE PRUŽIO BEZREZERVNU PODRŠKU...

MOŽDA SU TI SLUČAJNO PREKREČILI STRIP, KAD SU RENOVIRAČI SKC!

MOŽDA JE IZA ZAVEŠE...

SA IZLOŽBE SAM IZAŠAO VEOMA POTIŠTEN, MADA TO NISAM POKAZIVAO...

GLAVU GORE, KUME! TEK TI JE 40-ta!

ŠMRC!

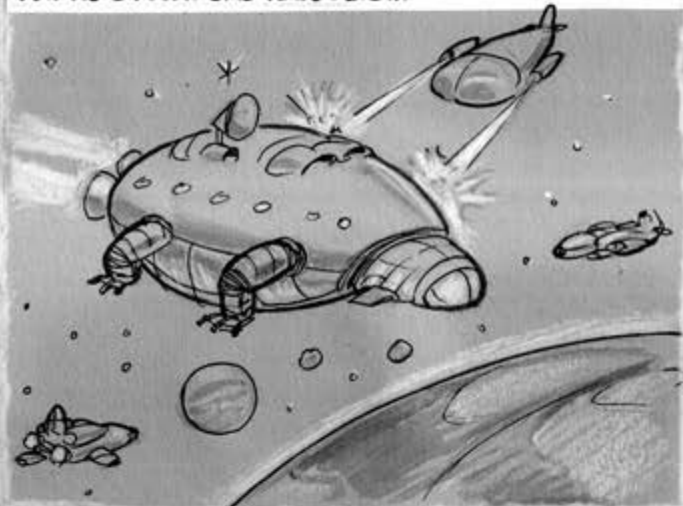
DA SE TO NE BI PONOVILO, MORAĆU DOBRO DA RAZMISLIM, ŠTA ĆU DA POŠALJEM OVE GODINE...

PRVO ŠTO MI JE PALO NA PAMET DA REALIZUJEM NEKI FENTEZI STRIP, MEĐUTIM TO ZAHTEVA DOBRO POZNAVANJE ANATOMIJE...

...MOŽDA BI BILLO BOLJE DA POKUŠAM SA NEKIM SF-OM ALI... AVAJ, TO IZISKUJE ZNANJE IZ PERSPEKTIVE, A I SA TM NE STOJIM BAŠ NAJBOLJE...

...KAD SAM BIO MALI VOLEO SAM DA CRTAM KAUBOJE I INDIJANCE, PA MI JE SINULO DA URADIM VESTERN, A DA SE OSLONIM NA STIL NEKOG VELIKOG MAJSTORA, ZIROA NA PRIMER...

...IPAK SAM ODUSTAO OD TE IDEJE, SHVATIVŠI DA MI JE ZA TO POTREBNO MNOGO DOKUMENTACIJE... MOŽDA ĆU NA KRAJU OTIĆI U TOTALNU ALTERNATIVU, ALI I ONA TREBA DA IMA NEKI SMISAO...

... POKUŠAO SAM DA PRONAĐEM INSPIRACIJU I U DNEVNOJ STAMPI...

...POŠTO SLEDEĆI POKUŠAJ DOBIJANJA INSPIRACIJE NIJE ZA OČI MLADE PUBLIKE, ZATO GA NEĆEMO NI PRIKAZATI. MOGU VAM SAMO RECI DA ME POSLE TOG ISKUSTVA, TRI DANA BOLELA GLAVA...

CENSORED

...PONEKAD MI INSPIRACIJA DOĐE U SNU...

...JEDNA OD BITNIH STVARI JE I KAKVOG ĆE SASTAVA I SENZIBILITETA BITI ŽIRI OVOGODIŠNJEG SALONA.

...MOŽDA BI BILO NAJBOLJE DA DIGNEM RUKU OD SVEGA I OTPUTJEM NEGDJE NA ODMOR...

...OD SVIH TIH NEDOUMLICA I FRUSTRACIJA IZRASLA MI JE NOVA KOSA...

FIN

ŠEVRI SUVIŠA
© 2010

Priče iz majstorske radionice: Zoran STEFANOVIĆ
Razgovarao: Marko STOJANOVIC

Gledam svet kroz crtačeve oči

PRESSING: *Tvog i Pilipovićeovog „Batman-a“ bije neka fama već godinama, od 1993, a da ga je retko ko video? Zašto misliš da je to tako?*

ZORAN STEFANOVIĆ: Možda zato što je prvi srpski „Batman“? Možda zato što Batman hoda samo noću (smeh)... Ne znam, nisi prvi koji priča o nekoj fami u vezi „Šišmiševе noći“, ali je uvek išlo nekim naprednim kanalima, mimo mene. I ne znam uopšte koliki je domet bio. Godinama su me ljudi ubeđivali da su strip videli, da su se vrtele fotokopije, da su ga komentarisali po medijama u Hrvatskoj... A ja do skora nisam video čak ni onu parodiju na „Šišmiševu noć“ u *Vremenu zabave*. Jedino sam imao to objavljeno kao kratku prozu u *Znaku Sagite*. Iz tog vremena, devedesetih, i dalje viđam samo onu Leovu zaje-banciju, „Supersrbina“ (reklama za knjižaru američkih stripova), kako ga ljudi nose po majicama i šalju kao čestitke. I onda mi Borivoje Grbić, vredna zaverica što sakuplja svašta, nedavno kaže „E, znam ja tog vašeg „Batman-a“, imam ga“. I 'ladno mi dade albumčić. *Paranormalno i parnonaizmenično*, Leo ga je izbacio 2001. sa Milanom Pavlovićem (da, Mr. Stocca...) i Željkom Radićem (BFVRP). Koji fleš! Dakle, i zvanično je objavljeno... I dalje mi nije jasno šta se s tim dešavalo, a tebi hvala što ga vraćaš u život, opet na čudan način, jer izgleda da originala više nema.

PRESSING: *Strip je, na kraju, posvećen Kane-u, Miller-u, McKean-u i Morrison-u. Zašto baš tog četvorici od svih autora koji su se bavili likom „Batman-a“?*

STEFANOVIĆ: Ja sam tek 1990. pročitao *Povratak mračnog viteza, Godinu prvu i Arkamovo utišište*, dok sam bio u Americi. I to je, pored „Elektre“, bilo najbolje što sam video tamo, odlepilo me, otvorilo čakre. Naročito Morrison i McKean, mada su mi po senzibilitetu bliži Miller i Mazzucchelli. To je bio otvarač za neke naslage o Šišmišu koje su već bili u meni.

PRESSING: *Odakle želja da se baviš „Batman-om“? Je li to ljubav prema superherojskom žanru, samom liku Batman-a ili nešto treće?*

STEFANOVIĆ: Na Batman-u smo odrasli, muškarci postali, zbog *Eks almana-ha* sedamdesetih i osamdesetih (živeo urednik Brana Nikolić!)... Ne možeš da shvatiš koliko se Nil Adamsov crtež utisne u dečaku dušu. Šišmiš je mračni vitez, nije pubertetska projekcija, to se lepi na naš mentalitet, dvostruk je kao Kraljević Marko. Tada sam puno pisao, te 1990-1993, ali za film i pozorište. A žudeo sam da i dalje radim stripove i preganjao sam se sa Antoanom Simićem da crta pod „Vučjim žigom“ (a on je tada drndao samo skejt, bicikl i lozničke snajke). I srećom, desilo se da se u celoj onoj ratno-revolucionarnoj psihozi 1992-1993, stvorio i jedan nov stripki krug u Beogradu, sastavljen od dve i po generacije. Okupljali smo se u Batinoj knjižari u Jugoslovenskom dramskom, u mom starom stanu u Aleksinačkih rudara i u jedinju domaćoj prodavnici američkih stripova, onoj Veljka Nikitovića u Sremskoj... S jedne strane Dragan Savić i Vlada Vesović dovode celu frankoljubnu ekipu „Beogradskog kruga“ koja upravo prema *Tron*, Zoran Tucić i Rade Tovladijac donose dah „Bauhau-sa 7“, a ja lobiram da se masovnije uključi ekipa sa FDU, dramaturzi i sve ljuti stripari: Đorđe Milosavljević, Petar Grujičić, Vladimir Popović, Milan Puzić... Stasala je baš tad i naša crtačka generacija: Leo, Toni Simić, Milan Jovanović, Miroljub Milutinović, Toni Rađev, Željko Duvnjak, Boban Savić... Preko Drine verski rat, u Beogradu hiperinflacija i pokušaji prevrata, izolacija, sankcije, embargo čak i na uvoz knjiga... A se mi kao veseli Jehovini svedoci – strip neće umreti. I sad, može da izgleda čudno otkud baš „Batman“, jer smo politički bili kivni. Kulturno smo se osećali i kao deo Zapada, i doživeli smo kao izdaju da Ameri uz Nemce po Balkanu crtaju granice iz II svetskog rata. Šizofrenija: istovremeno se boriš protiv Amerike, ali se i duhovno napajaš iz nje. Ne može to lako da se pojmi. Ali uvek „Batman“... Sećam se kako ga je Leo žvrglao po skičicama još pre nego što smo išta radili. Tucko isto, mislim i Toni Simić.

PRESSING: *Misliš da je vaš „Batman“ odgovor na aktuelno, pomalo šizofreno okruženje i događaje?*

STEFANOVIĆ: Ne znam. Naknadno mogu da pametujem, dam neke jeftine psiho- ili ideološke analize na „Šišmiševu noć“. Kao: „samozvani borac protiv zločina je pokazao da je njegova borba u stvari bila prisilna psihotična radnja zbog koje je i zatvoren“... Kao: „oni koji su prokaženi, poput Džokera, uopšte nisu ono što nam mediji predstavljaju“... Kao: „jakim društvima nisu potrebni superjunaci, jer bi svi pristojni ljudi morali da se ponašaju časno i hrabro“... Ali, to su otpaci naknadne pameti da glumim kritičara samom sebi. Bilo bi bezveze svesti tu priču na debilsku metaforu kako Betmen/Amerika sebe vidi, a kako je mi vidimo. Metafore me nisu nikad zanimale u pisanju, vrlo sam bukvalan u tom smislu. Kod mene su vanzemaljci – vanzemaljci, a ne metafora za NATO. Neki je tu dublji lični mrak u Betmenu koji sam ja čistio iz sebe. I

verovatno nije samo lični, Zoranov, već i naš kolektivni, srpski...

PRESSING: *Za vašeg Betmena je vezana i anegdota iz Londona 1996, zar ne?*

STEFANOVIĆ: Bilo je više njih, verovatno misliš na Bolland-a... Bojan M. Đukić nam je organizovao odlazak u London, na UKCAC, 1996, gde smo predstavljali srpski strip. Nosili smo sve najpoznatije stvari odavde, a od novijih je bio i Leov „Batman“. I sad, Bolland vrti „Šišmiševu noć“ po rukama, gleda me i pita kad ga je DC predvideo za štampu... A mi se zblanuli, objašnjavamo da je to bio interni balkanski trip. Tu se i on zbuni, i onda uzme i crta mi njegovog „Batman-a“, objašnjava insajderski kako stoje stvari. Naravno, zbog adrenalina nemaš odmaka, tek posle kapiraš kako su te ocenili jedan Bolland, Archie Goodwin, Dave Gibbons ili Moebius... Đukić je baš tad radio probe „Batman-a“ za DC, pa mi je nacrtao i svoje viđenje, nadahnut našim kratažom. Te spontane reakcije su najvrednije, shvatiš vremenom.

PRESSING: *Imali ste neke veće planove sa vašim „Batman-om“?*

STEFANOVIĆ: Aha, i ostvareni su u paralelnom univerzumu. Naložili smo se da nudimo Amerima mnogo većeg „Batman-a“, da ga crtaju Leo i Tucko, ja da pišem. Naslovnice da radi Rade Tovladijac, a znaš kako je izgledao njegov slikani „Batman“ u osamdesetim, kad je Rade bio najtraženiji ilustrator SFRJ. I u Londonu su ga odmah agencije mamile... Tucko i ja smo smišljali najbizarnije stvari za mini serijal, 4-6 svezaka: Žena-Mačka kao majka Betmenovog deteta, ljudi guslar u Gotamu, otmica kćerke predsednice SAD, navodni srpski teroristi i Betmen na ivici razuma... Sve psihodelija i onaj dublji mrak o kojem sam malopre pričao.

PRESSING: *I šta se zbilo?*

STEFANOVIĆ: Kao i uvek, „nije kome rečeno, već je kome suđeno“. Hronološki, vratili smo se s podebelim nadama u Srbiju, počeli da spremamo u SKC-u Sabor srpskog stripa za tu jesen (1996), gde bi nam i pomenuti stranci došli u goste. Ali smo pakovali i ponude za more zapadnih kontakata koje smo odjednom dobili, naravno, tešući i „Batman-a“. A desilo se samo jedno tiho „pljus“ zbog politike. Krajem godine je krenula izborna kriza i život cele države se raspao. Ja uletim da radim propagandu za Koaliciju „Zajedno“, protiv Slobe. Kao, „da uradim nešto za narod“, budala, i tu prsnem sa zdravljem. Posle su lomovi samo išli, a ljudi su se razbežali. Recimo, Leo je ušao u neki period kad je samo tamburao sa „Goblinima“ i „Džukelama“ i nismo ga viđali. Godinama je moja veza sa stripom bila sporadična, poneko izdavaštvo, preštampavanje „Trećeg argumenta“ u *Heavy Metal-u*, ona izložba balkanskog stripa u Solunu... Sve do 2008. i upoznavanja Bore Grbića (hvala ti, Vladimire Vesoviću!) i te žestoke ekipe oko poluvirtuelnog studio S.O.K.O. koji ipak nešto proizvodi. Zato sam se raspisao ponovo. I kao da smo se samo ponovo priključili u novu epizodu, vratio nam se krug svima posle petnaest godina.

PRESSING: *Da li ti je, kada pišeš scenario, bitno za koga ga pišeš, ili je pristup pisanju isti bez obzira na crtača?*

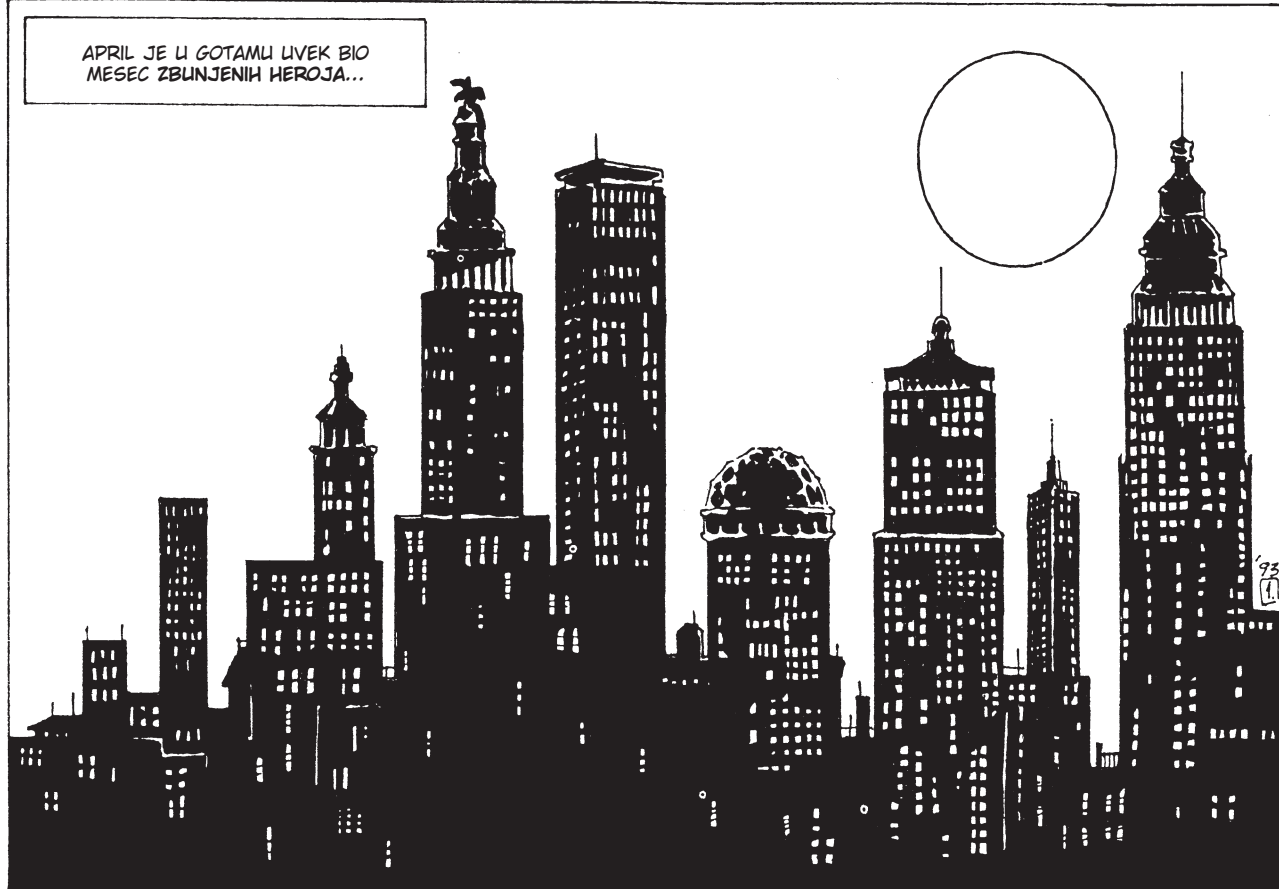
STEFANOVIĆ: Mislim da pristup nikad ne može biti isti. U mladosti sam najviše radio sa Simićem i Tucićem, ponešto sa Ruvidićem i Leom. Sva četvorica su slična samo po jednoj stvari: izraziti su endemi, jedini primerici svoje vrste na planeti. A onda sazriš i vidiš da je endemizam pravilo koje mi se dešava i sa svim drugim energetskim entitetima sa kojima džežiram poslednjih godina: Grbićem, Tovladijcem, Sinišom Banovićem, Vujadinom Radovanovićem, Ivanom Šainovićem, Sašom Vidaković, pomalo sa Sašom Arsenićem, Darkom Pajčinom i Miloradom Vicanovićem Mazom... I ti si većinom s njima radio, pa odmah znaš koliko su različite osećajnosti i ličnosti. E sad, najlakše bi bilo reći – prilagođavamo se jedni drugima. A to je samo delimično istina. *Stvar je u tome da se i u stripu, baš kao i u odnosu filmskog scenariste i reditelja, između pisca i crtača bukvalno stvara neki fluid sile, razumevanja*. Upoznajući crtača i roneći kroz samu temu, ja zaista gledam svet kroz njegove oči, njegov damar i vizije. Upoznajući crtača i roneći kroz samu temu, ja zaista gledam svet kroz njegove oči, njegov damar i vizije. Međutim, to je tek jedan sloj, ljudski, čovečji, ta neka jaka empatija... Međutim, ima jedan daleko dublji sloj, a to je domen same priče. I tu podsvest gruva, zavodi, uvlači te u rizike. A to je bitka koju moram sam da prođem, bez obzira što većina crtača s kojima radim ima strahovit pripovedački dar i lako asistiraaju. Ako je priča jaka, ona tera i scenaristu i crtača da isteraju najbolje iz sebe. I pri tom moraš da paziš da se čitaoci ne pogube, da ostane otvoren i nezačepljen taj kanal saobraćanja. U antropologiji je to blisko mističkim stanjima, viđenja sama dolaze – samo ako ih puštiš k sebi i shvatiš njihovu unutrašnju logiku i građu. Crtač još mora i fizički da savlada titanski zadatak olikovljenja, otelotvoravanja. Ali, znaš i sam, jednom kad ti se to vrati u obliku gotovog dela, strahovita je namirenost i zadovoljstvo. Posle te ono zauvek puni snagom.

PRESSING: *Ako si scenario „krojio“ prema Leovim potrebama i sklonostima, koje su one, po tebi, bile?*

STEFANOVIĆ: Prvo moraš da znaš da je Leo u devedesetim i uživo delovao kao lik iz stripa ili filma. Neposredan, roker, čista želja za akcijom. Imao je te neverovatne skicovnike, gde se videlo da je upio gomile stvari iz svetskog stripa, da lako šara između stilova, pa i poetika – od matice do podzemlja. Naravno, u to vreme je crtež često prelivao onim njegovim tanušnim crtkicama, direktna referenca na Moebius-ov tuš, ali je tu bilo i drugog – ličnog čitanja Amera, Italijana, Španaca. Pogledaj samo „Kilamongo: Tajna misija“ u *Tronu*, što je crtao po Draganu Saviću. Ali je uvek bilo i nečeg njegovog,

TOKOM MODRE APRILSKE NOĆI, VETAR JE RAZBIJAO
 ĐUBRE NIZ PLOČNIKE GOTAM SITIJA.

APRIL JE U GOTAMU LJEK BIO
 MESEC ZBLUNJENIH HEROJA...

ponekad namerno sirovog, električno-gitarskog – seti se miševa iz Trona 3, ili Potpisano ratom ili ona tabla sa pesnicom na koricama prvog Stripera... Jedan njegov sulud strip, „Metamorphose“, objavio sam tad i u Književnoj reči, u inat beogradskoj književnoj čaršiji, koja je prvi put tada (1994-1996), masovnije vidala tu našu generaciju u stripu – pored već afirmisanog Zografa i Lea, šibali smo i Wostoka i Grabowskog, Bojana Redžića, Mr. Stoku, Ruvičića, Radovana Popovića, Tonija Simića, Sinišu Suminu, baš mlađahne „Momke“, pa i Jovanu Milošev – Lolu koja je tad valjda imala četiri godine... Mislim da smo baš

na Lea dobili i komentare iz Udruženja književnika Srbije (konkurentski list, Književne novine) da nismo normalni šta puštamo u listu za književnost i kulturu (smeh). Ali je tadašnji glodur, mudri Bojan Jović, pustio da se igram sa rubrikom (direktnim oponašanjem one Ivkovičeve iz Mladosti). Međutim, bili smo većinom studenti umetničkih akademija i niko nije želeo da se zadrži na formi jedne table, gladni smo bili da šibamo veće celine. I onda otvoriš Leov skicovnik i vidiš da može da crta što god poželi, ali da je divalj duh i nervozna ruka i da je grehota davati mu izandale priče. Lav Pankerštajn... Zato smo pro-

bali tu suludu pričicu o Šišmišu, i ako se sad dobro sećam, to je bio scenario baš za Lea, a tek posle dugo vremena i proza. U scenarističkom smislu, bilo je prilagođavanja Leovom senzibilitetu, ali više intuitivno, jer i sam vidiš da je on ulio više nijansi i značenja kroz crtež nego što sam ja napisao u scenariju. Šteta što je politička situacija sve to isekla... Sa Leom sam posle većinom imao komunikaciju samo preko Jutjuba, slušajući „Iskon“ (smeh)... Sve dok se ne sretosmo skoro u Novom Sadu, kao Elvis Prisli i Leonard Koen, svako na svojoj turneji.

PRESSING: Pogled na drugu stranu otkriva „školski“ primer uvođenja u radnju, sa sve establishing shoot-om... Koliko misliš da je bitno držati se tih zadatih pravila pri-povedanja, a koliko misliš da ih ponekad treba savijati ili čak i kršiti?

STEFANOVIĆ: Pa, ovde sam baš hteo da bude taj uvodni kadar, čista posveta američkom filmu i stripu. Po meni, na toj tabli je Leo tačno prikazao kako mi osećamo celokupnu „amerikanu“. Naravno, ova priča je i dokaz da scenarističko pravilo „počinji scenu što kasnije, a završavaj što ranije“ nije univerzalno. Ponekad nije dobro uleteti u srž odmah, naročito ako radiš no-

vo tumačenje mita. Što se toga tiče, a i zadatih pravila, podsećam na običaj u antičkoj Grčkoj – umetnik je mogao biti priznat samo ako se ogledao u nekom kanonskom, opštepoznatom motivu. Posle toga je mogao da radi skoro šta hoće i inovira sve dok ima smisla, kako se i videlo po brzom sazrevanju grčke drame. Čovečanstvo se menja u pokorici, pa sa tim i jedan deo pravila, naročito onaj spoljni – stilski i manirski.

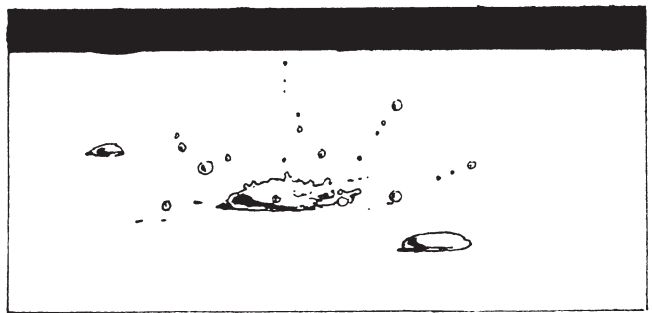
PRESSING: Treća strana: odakle Crnjanski i ćirilica u „Batman-u“? Je li to postmodernizam i odakle on u stripu?

STEFANOVIĆ: Nije postmodernizam, iako sam na njemu odgajen osamde-

setih. Ti stihovi meni imaju dvostruko značenje – jedno je interno, potpuno lično i vezano je za neke tragične stvari u mojoj porodici. Drugo značenje je pripovedno, kulturološko, u vezi sa čitavom većom pričom o „Batman-u“, onom neurađenom. A ćirilica... Ćirilica-lepotica. Civilizacijska zastava.

PRESSING: Diplomirani si dramaturg-scenarista. Koliko tvoji stripski scenariji odudaraju od toga što si tamo naučio o pisanju scenarija – drugim rečima, koje su specifičnosti stripovske naracije u odnosu na pozorišnu ili filmsku?

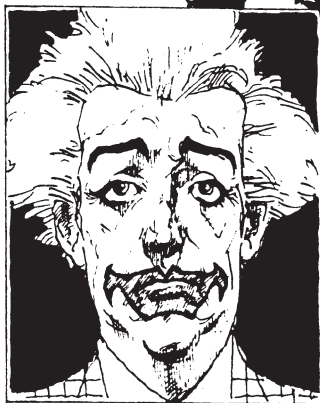
STEFANOVIĆ: Pazi, zanat se ne uči, zanat se krađe. Ja sam imao protraćenu sreću da mi predaje verovatno najbriljantnija postava u istoriji FDU:

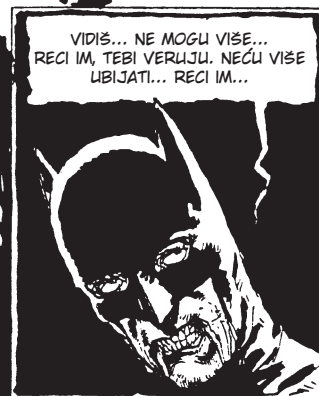
Živojin Pavlović, Slobodan Selenić, Jovan Hristić, Gordan Mihić, Vladimir Stamenković, kao i drugi, mlađi i manje poznati široj javnosti, ali ništa lošiji... Podrazumeva se da ja kao svaki autistični student nisam hteo da čujem skoro ništa od onog što su mogli da me zanatski nauče. Recimo, diplomsku dramu sam napisao na prvoj godini, a i nadalje terao svoje, bukvalno kao manijak. Dakle, na studijama sam od tih divnih ljudi više učio etički, životni, poslovni, kulturni aspekt... Razlike u pisanju za razne medije sam već nagonski znao, jer sam radio u mnogim medijima još kao tinejdžer, a i kasnije su se nijanse kroz rad pokazivale, hiljade strana sam ispisao. Ako sam išta naučio iz prakse,

to je da svako pripovedanje, u svim zanrovima i oblicima, ima samo jedno je-dinstveno jezgro, i ono je biološki uslovljeno ljudskoj vrsti. Ako se to jezgro naruši, onda je priča loša i neujednačena. Kad kažem „biološki uslovljeno“, podsećam na reči Slobodana Škerovića, učenika Starca sa planine, da je umet-nost „skladište energije“. Ja to njegovo prevodim u zaključak: umetnost je lju-dima evolutivna nužnost. A kad ukapiraš suštinu, zanatske nijanse i razlike se lako uče, to bar ne moramo mistifikovati i niko nema licencu na to.

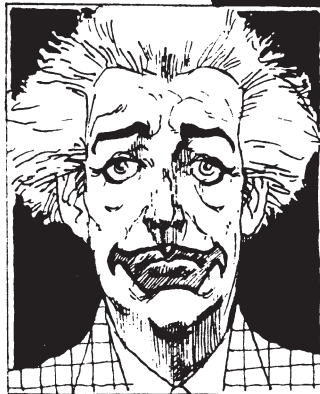
PRESSING: *Prove četiri strane imaju od tri do šest kadrova, a peta čak devet. Čemu ubravanje? Koliko misliš da je ritam naracije u stripu bitan za pripovedanje?*

"SAŽALJENJE ZA SENKU"
ŠAPNULO JE VETAR NAPOLJU.

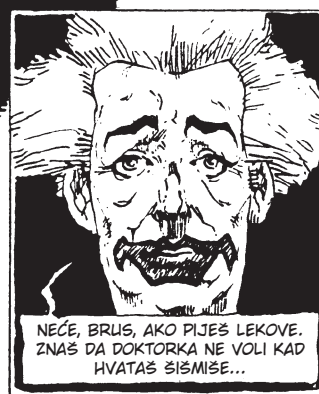

VIDIŠ... NE MOGU VIŠE...
RECI IM, TEBI VERUJU. NEĆU VIŠE
UBIJATI... RECI IM...

STAVIĆE MI
KOSULJU KAD
ODEŠ...

MENI...

NEĆE, BRUS, AKO PIJEŠ LEKOVE.
ZNAŠ DA DOKTORKA NE VOLI KAD
HVATAŠ SISMISE...

ALI, DŽEK... DA BIH ŽIVEO
MORAM JESTI!

STEFANOVIĆ: Kako je priča išla od „normalne“ betmenovske priče do onog usitnjavanja u užasnu istinu o njegovoj bolesti i psihičkom stanju, to je moralo da se odrazi i na gustinu i razdrobljenost pripovedanja. A strip je pripovedna i likovna muzika, ritam jeste bitan. Tucić je baš skoro pričao da su oni najbolje stripove „Bauhausa 7“ namerno i bukvalno komponovali kao muziku, recimo, „Led Cepelin“... I kad pogledaš „Vorloha“ ili „Niti snova o moći“, tačno vidiš šta ta izjava znači.

PRESSING: Da li crtaču daješ čitav scenario, ili stranu (odnosno scenu) po stranu (odnosno scenu), i zašto?

STEFANOVIĆ: Uvek gledam da scenario bude celovit, ako je moguće. Ili barem da bude zaokružena sekvenca, logičan nastavak. Postoji razlog za to i vezan je za fiziologiju crtanja stripa, psihologiju njegovog stvaranja. Ovo ne lupetam napamet, skoro deceniju sam i ja crtao, u osamdesetim, i da nisam upisao dramaturgiju, pokušao bih da upišem neku grafiku. Tako da znam: bilo koji veći strip likovno se radi po slojevima i u zamahu - crtač ga prvo raskadrirava i pravi skicu tabli. Po meni, to je apsolutno najbitniji deo posla, trenutak kada se strip zaista rađa. Dobar crtač će u naletu i žrvljujući odraditi taj vitalni deo, u nekoj vrsti transa. Nakon toga, kada sakupi snagu, smireni-

CELE DUGE NOĆI HEROJ JE GRČAO U SLINAMA I SUZAMA.

GRAD GOTAM JE BDEO NAD NJIM.

POSVEĆENO KEJNU, MILERU, MEKKINU I MORISONU

KOČIĆ I VEO '93

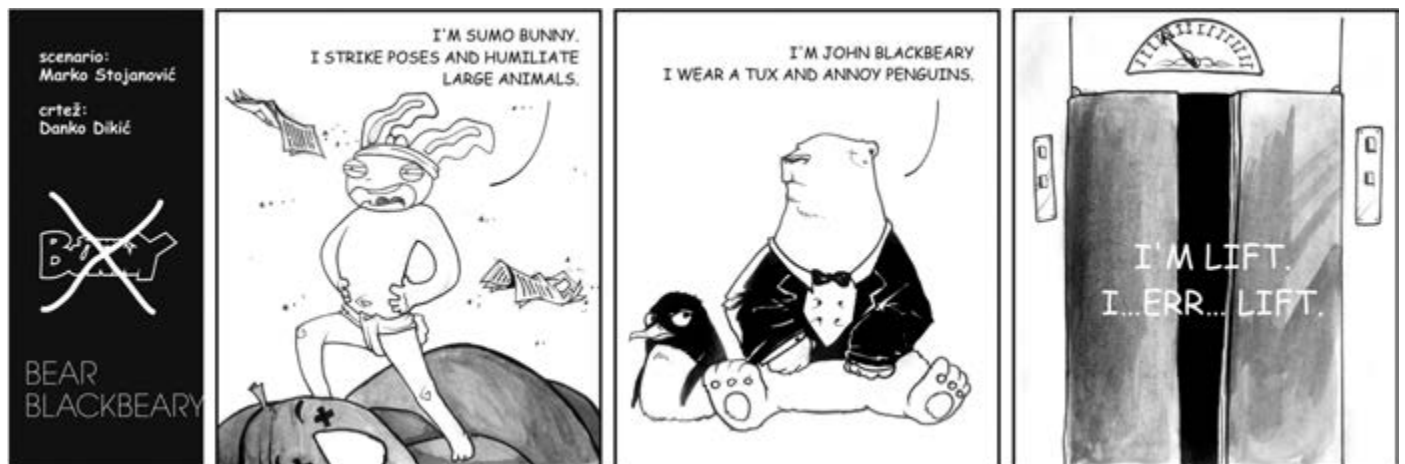
je se rade olovke, a onda tuš ili danas digitalna dorada. Vraćeno na scenario: ako bi se scenario davao na kašičicu – kako vidim da je običaj novijih francuskih scenarista – onda se crtač „secka“ i „hladi“, mora da potroši neuporedivo više energije dok se vraća u stvaralačku žižu. A ishod će biti stilski i režijski neujednačen, pomalo mrtav. Davati na parče je prosto protiv psihologije, ljudske prirode, organizacije posla....

PRESSING: Gledajući poslednju tablu „Batman-a“, nameće se jedno pitanje. Budući da si svojevremeno i sam crtao, da li kadriraš svojim crtačima ili taj režijski deo prepuštaš njima?

STEFANOVIĆ: U devedesetim sam najčešće radio i preliminarne skice tabli. Ali iz već navedenih razloga, odavno sam prestao da crtačima dajem moje skice. U većini slučajeva više ne opisujem čak ni likovne planove ili kompoziciju, osim ako nije baš deo pripovedanja. Dakle, čisto pristup kao kod filmskog scenariste („pisac ne režira“). Cilj mi je da ne ometam unutrašnje viđenje, naboj koji crtač ima dok čita scenario prvi put. I uvek me iznenade kad donesu rezultat. Neki mangupi naprave čitav novi svet od psihičke naznake, od dvadeset šturih rečenica. I onda vidiš da se sve dobro razumete, čak i kad ne pričate.

Radimir IZGAREVIĆ

KONFLIKTI

...NE SAMO ZBOG TOGA ŠTO ZAPAD POROBLJAVA OSTALE NACIJE I KRADE NJIHOVA DOBRA I RESURSE...

...NEPRIJATELJI SVIH "STO MILIONA SA ISTIM DUHOM"! NA KOMANDU NAŠEG CARA OBORICEMO NEPRIJATELJA NA KOLENA! ZA CARA I DOMOVINU, DOK NE BUDEMO UNIŠTENI DO POSLEDNJEG ČOVEKA, MI ĆEMO UNIŠTAVATI NEPRIJATELJE TAKTIKAMA GERILE!

...VEĆ I ZBOG TOGA ŠTO ZAPAD TO RADI U "PREDGRADU" JAPANA I TO NAŠOJ BRACI AZIJATIMA! BELI ZAPADNJACI SU BOGATI, AROGANJNI KOLONISTI...

USKORO, IZLAZEĆE SUNCE VELIKOG JAPANA ODUVAĆE BLEPOLIKE KOLONISTE! LIKOLIKO NAS NEPRIJATELJ NAPADNE, MI NEĆEMO OKLEVATI DA DO POSLEDNJEG IZGINEMO ZA KONAČNU POREBU!

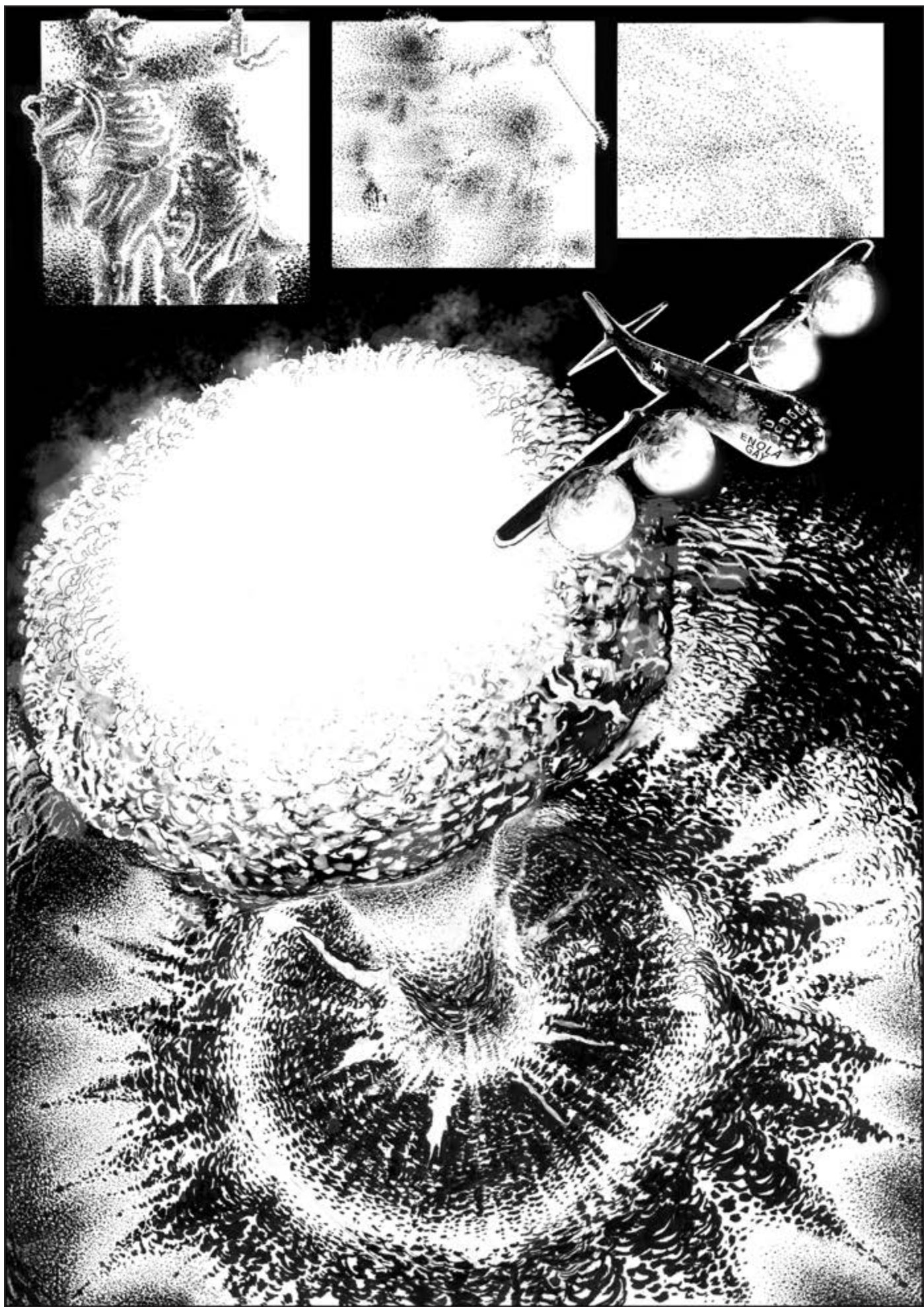
AZIJA
AZIJATIMA!
ZA PLURITANSTVO,
PONOS
CARA I
DOMOVINU!

KOLIKO GODINA IMATE VI? 10? 11?
ŠTA VI ZNATE O ŽIVOTU I SMRTI?
SLAVI I PONOSU? O CARU ZA KOGA
STE SPREMNII DA DATE ŽIVOT?!
OTVORITE OČI DECO! DOĐA-
VOLA, OTVORITE PROKLETE
OČI JER ZA VAS MORA DA
POSTOJI I MIR KAO OPCIJA,
ŽIVOT I LJUBAV TAKOĐE!
UČIM VAS DA RAZMI-
SLJATE SVOJOM
GLAVOM UMESTO
DA NJOM MISLE
DRUGI UMESTO
VAS!

Moje misli su već kod sledećeg projekta

PRESSING: *Kako bi se predstavio ovašnjoj publici, čiji veći deo (na žalost) nije čuo za lik i delo Vladimira Brajovića?*

VLADIMIR BRAJOVIĆ: Na prvom mjestu bih rekao da sam concept artist, animator i ilustrator i tek poslije toga strip crtač. Trenutno radim i živim u Minhenu, gdje radim za različite klijente, između ostalih za firmu „Trixter“ (firma je radila specijalne efekte za filmove kao *Narnia 3*, *300*, *Ninja Assassin* itd.)

PRESSING: *Kada si znao da ćeš za život zarađivati baveći se nekom formom crtanja?*

BRAJOVIĆ: Mislim da sam imao oko sedam godina, kada sam počeo intenzivno da crtam i da sa svoja dva brata kreiram prve gradove od papira, gdje je svako od nas trojice imao svoj grad, svoje stanovnike od papira, sopstvenu ekonomiju, valutu... Nakon toga smo počeli da trgujemo međusobno. Da, to je bilo mnogo ranije nego se pojavila igra „Monopol.“ Roditelji su rano primjetili naš talenat i dali su nam svesrdnu podršku.

PRESSING: *U čemu se ogledala ta svesrdna podrška?*

BRAJOVIĆ: U tome da smo redovno od njih dobijali sav materijal za crtanje, i da su uvijek pohvaljivali naše prve radove, koji i nijesu bili baš sjajni. Sjećam se da smo redovno dobijali džeparac od koga smo kupovali skoro sva tadašnja izdanja stripova koja su se mogla naći kod nas, kao što su *Stripoteka*, *Eks almanah*, *Strip 81*, *Lunov magnus strip*, *Zlatna serija* itd... Ako se dobro sjećam imali smo kolekciju od oko 1500 stripova iz kojih smo precrtavali, kopirali, jednom riječju učili kako se rade stripovi.

PRESSING: *Da li su i tvoja braća, budući da kažeš da su bili talentovani u to doba, nastavila da se bave umetnošću?*

BRAJOVIĆ: Novak se još uvijek bavi ilustracijom i slikanjem. U zadnje vrijeme više radi sa programima za obradu slika i montažu („Photoshop“, „After Effects“). Veselin se za razliku od njega manje bavio radom na nekim strip projektima.

PRESSING: *U svojoj biografiji navodiš, čini mi se, s ponosom da si bio jedan od prvih polaznika Škole animacije koja je bila organizovana u Podgorici od strane akademskog slikara Nikice Raičevića. Kakav je značaj za tebe imala ova škola, i kako je izgledalo školovanje?*

Mora se reći: Crnogorski crtač na permanentnom radu u Nemačkoj, Vladimir Brajović, zaslužuje pažnju...

A mora se i objasniti. Budući da je inteligentan, Vladimir nikada nije očekivao da će mu bilo ko svoju pažnju tek tako pokloniti, pa se stoga već godinama svojski trudi da tu pažnju zasluži, i to na pravi način – vrednim i kvalitetnim radom.

Ima li bolje preporuke za čitanje intervjua koji sledi?

BRAJOVIĆ: Mislim da je sa tom školom počela neka moja afirmacija, ulazak u svijet animacije i stripa. Tek tada je jedan profesionalac video moje radove, uputio me kuda da idem dalje, dao konstruktivnu kritiku koja mi je jako pomogla. Nikica je ne samo odličan animator i slikar nego i odličan pedagog. Otkrio mi je tajne zanata, tehniku rada, hrabrio da istrajam... Izuzetan čovjek. Provodili smo dane i dane crtajući u Domu omladine gdje je bila škola. Mnogo sam naučio za to vrijeme. Dolazili su nam gosti za vrijeme festivala u Podgorici kao što su Borivoje Dovniković, Krešimir Zimonjić i drugi...

PRESSING: *Jesi li ikada i sam padao u iskušenje da predaješ u nekoj sličnoj školi, radionici?*

BRAJOVIĆ: Prenošenje stečenog znanja na druge je za mene uvijek bilo privlačno, tako da sam nekako spotnato uvijek nalazio vremena i za obuku mojih mlađih kolega. Nedavno sam na Univerzitetu primjenjenih nauka u Salzburgu držao tutorijale za 2D animaciju, karakter dizajn... Što mi je pričiniilo mnogo zadovoljstva.

PRESSING: *Kako se stiče od Podgorice do, sada već legendarnog, „Bikić studija“?*

BRAJOVIĆ: Sjećam se da nije bilo teško. Moj stariji brat je počeo da radi u „Bikić studiju“ i zajedno sa njim sam napravio storyboard za film „Lep-tir“ koji nam je bio odskočna daska u svijet animacije. Veljku Bikiću se svidio storyboard i dao nam je zeleno svjetlo da počnemo sa radom. U to vrijeme smo imali već dosta „crtackog staža“ iza nas.

PRESSING: *Kako ste stekli taj crtački staž, na kojim projektima?*

BRAJOVIĆ: Na amaterskim filmovima koje smo radili u Školi animacije i u u desetinama stripova i ilustracija koje smo nacrtali i koji na žalost nikada nijesu bili objavljeni. Sjećam se da sam ispunio oko desetak školskih svezaka sa anatomijom koju sam precrtavao iz knjiga Burne-a Hogarth-a. Mislim da danas ne bih više mogao da ponovim jedan takav podvig (smeh)!

PRESSING: *Zašto?*

BRAJOVIĆ: Kopiranje ili precrtavanje mi je uvijek padalo teško. Učenje anatomije od Burne-a Hogarth-a je prilično naporno jer su njegovi crteži prilično kompleksni. A i nemam više vremena kao što sam imao onda.

PRESSING: *Dobitnik si mnogobrojnih nagrada. Šta su ti značile onda kad si ih dobio, a šta ti znače danas? Da li se je tvoj odnos prema njima promenio?*

BRAJOVIĆ: Za svakog umjetnika je lijepa spoznaja da ljudi poštuju ili vole njegov rad. Moje mišljenje je da mladim ljudima treba davati nagrade, koje će ih ohrabriti da idu dalje, da nastave da se razvijaju. Nisam pobornik nagrada za životno djelo na kraju karijere. Ja lično ne bih volio da dobijem takvu nagradu. One imaju značaja u vremenima, kada počneš sa poslom, kada se boriš da opstaneš na tržištu, kada se pojavi sumnja u to što radiš i u ispravnost tvoje odluke... Onda podrška drugih može da odigra veliku ulogu. Danas kada sam

u poslu, nemam vremena da se radujem nekim priznanjima kao što sam mogao prije petnaestak godina. Moje misli su već kod sledećeg projekta... Šta dalje i kako...

PRESSING: Jesi li ti lično imao te sumnje u ono čime se baviš, i ako jesi, kada i zašto?

BRAJOVIĆ: Naravno da sam imao sumnje. Mislim da je to bilo upravo u vrijeme kada smo završili naš prvi animirani film za „Bikić studio“. Kada sam počeo da razmišljam o budućnosti ona nije bila baš svijetla. Neki strip serijali koji su se jedno vrijeme radili u našoj zemlji počinjali su da se gase: „Veliki Blek“, „Tarzan“, „Lun kralj ponoći“... Možda je bio još neki, ne sjećam se. Znao sam i želio da crtanje ne bude samo moj hobi nego moja profesija. Imao sam sumnju ne u to da li ja mogu da napredujem kao crtač, nego da li je to kao zanimanje ispravna odluka. Nekoliko mojih kolega koje znam je odustalo jer nisu izdržali pritisak i neizvesnost koji taj posao sa sobom nosi. U to vrijeme sam počeo da studiram građevinu i nijesam bio siguran je li ostati u strip vodama nešto od čega mogu dostojanstveno da živim sa svojom porodicom ili ne. Ja nijesam tip boema, pod čime podrazumijevam jednu vrstu povlačenja iz društvenog života, nedostatak odgovornosti ili ekscentrično ponašanje, da me sama činjenica da crtam, ili da sam dobio neku nagradu, može ispuniti i zadovoljiti. Volim strip, ali sam isto tako svjestan da je to moj posao koji mi omogućava da radim neke druge stvari koje isto volim, da se bavim fotografijom, sportom, da putujem.

PRESSING: Ako nije tajna, kakva je tvoja veza sa „Tajnim agentom Izzy-em“?

BRAJOVIĆ: Zajedno sa Srđanom Mihajlovićem koji je pisao scenario kreirao sam concept art, karaktere i animaciju za dječju igricu „Tajni agent Izzy“ i „Bunga Banga Re“. U to vrijeme sam bio art director u firmi „Fun Factory“ u Beogradu.

PRESSING: Čini mi se da si radio i stripove s „Izzy-em“, je li tako? Kakvo je tvoje sećanje na to vreme?

BRAJOVIĆ: Stripove su tačnije radili Saša Arsenić, Tiberiu Beka i Miloš Slavković, i sviđalo mi se to što su radili. Ja sam radio model liste i standardizaciju Mjaujorka. Ono čega se sjećam je da sam radio albume sa samoljpljivim sličicama i 2D animacijom. Rado se sjećam tog vremena.

PRESSING: Tvoja biografija uglavnom sadrži pominjanje tvog rada na animaciji. Ipak, znam da si u Srbiji i Crnoj Gori radio stripove, i to na visokom nivou (sećam se da si, recimo, nagrađen otkupnom nagradom na konkursu Niškog analitičara 1997. godine) – kako to da ih ne pominješ u svojoj biografiji?

BRAJOVIĆ: Hvala ti na ovom pitanju. Kada sam ga pročitao, potražio sam i našao to izdanje u kome su mi bila objavljena dva kratka stripa. Sjećam se da sam se jako radovao. Iskreno, nijesam se sjetio te nagrade. Sa druge strane, ne mogu reći da sam napravio neku strip karijeru kao Zoran Janjetov ili Brada Milutinović koji žive od stripa. Do sada sam radio samo kraće stripove. Svih mojih desetak pokušaja da prodam svoj strip u Francuskoj završili su neuspjehom. Mislim da su rekli da moj stil više odgovara „Dark Horse-u“ nego francuskoj školi. Ne odustajem lako, možda stvarno probam tamo, ali trenutno imam previše posla kao concept artist.

PRESSING: Da li te posao concept artist-a ispunjava? Baviš se širokom lepezom različitih poslova vezanih za vizuelno – koji od njih te najviše zadovoljava kao autora, i zašto?

BRAJOVIĆ: Da, mogu reći da me posao concept artist-a ispunjava.

Našao sam se u tom istraživanju i isprobavanju, gdje su projekti uvijek različiti i trebaju se prilagoditi različitim ciljnim grupama. Što više kreativne slobode, tipa postavljanje kamere, režija, dizajna likova to više zadovoljstva u mom slučaju. Najveći kompliment je kada klijent zahtjeva da nešto uradim u „mom stilu“, to je jedan vid priznanja svom onom trudu koji sam uložio u razvoj svog stila.

PRESSING: Šta te je navelo da napustiš Beograd i odeš u Nemačku?

BRAJOVIĆ: U trenutku kada sam otišao imao sam jako dobar posao u Beogradu. Drago mi je što sam otišao kada je sve bilo u redu. Jedan od razloga što sam otišao jeste zbog moje žene koja je živjela u Minhen, i kojoj bi bilo teško da se navikne na naš stil života. Drugi razlog je politička situacija koja je vladala u našoj zemlji i vojna obaveza koja mi je zadala mnogo glavobolje. I danas se čudim da je nekim ljudima teško da razumiju da ja kao umjetnik nijesam želio i ne želim da imam nikakve veze sa bilo kakvim ratom, bez obzira koliko se trudili da mi dokažu njegovu neophodnost.

PRESSING: Kako si se snašao u Nemačkoj? Jesi li imao problema da se uklopiš u njihov mentalitet, način rada...?

BRAJOVIĆ: Hm... Iskreno rečeno, ne. Kada sam donio odluku da živim i ostanem u Njemačkoj znao sam da najprije moram savladati jezik da bih upoznao njihovu kulturu, mentalitet, koji je po dosta čemu drugačiji

od našeg. Sada živim ovdje i tu mi je dom, nemam planove da se vratim ili da pravim neku kuću u Crnoj Gori gdje ću se vratiti kada jednom odem u penziju. Ne želim da živim neki dvostruki život, koji će početi jednom u budućnosti. Živim danas, sada i ovdje. Neki su se našli u tom začaranom krugu, da sanjaju o nekom povratku u domovinu jednog dana i žive neki nestvarni dvostruki život u budućnosti, i neprestano nešto grade i žrtvuju, i na kraju otkriju da ta budućnost nije onakva kakvom su je zamislili. Bio sam iskren prema sebi. Da mi je u mom rodnom gradu bilo bolje nego što mi je ovdje, ostao bih tamo. Ono što znam je da mi je danas lijepo, imam svoj krug prijatelja, hobi, kurseve koje pohađam i koji me interesuju a šta će biti za trideset godina, ne znam. Čašu možeš uvijek vidjeti do pola praznu ili do pola punu.

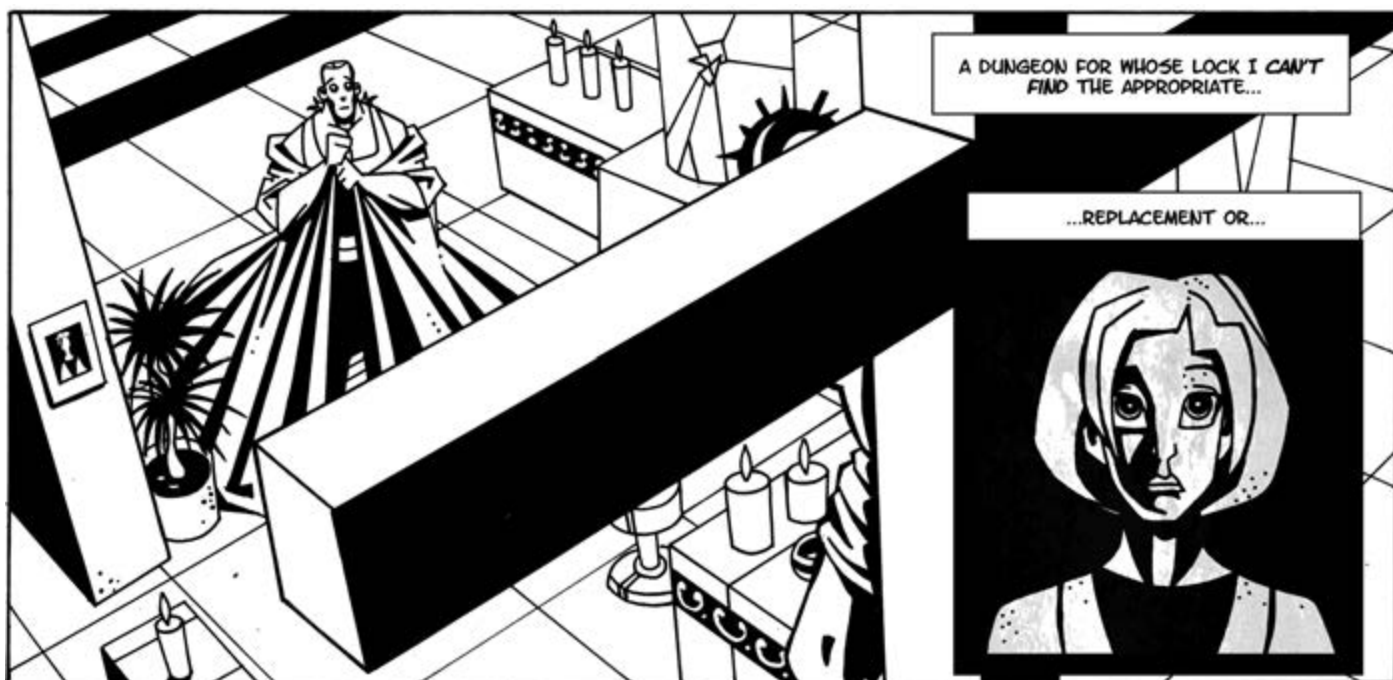
PRESSING: Govoriš o pokušajima da prodaš svoje stripove u Francuskoj. Možeš li za naše čitaoce da detaljnije opišeš stanje stripa u samoj Nemačkoj?

BRAJOVIĆ: Postoji nekoliko izdavačkih kuća koje izdaju stripove, ali Njemačka nije Francuska. Čak i neki njemački autori objavljuju u Francuskoj. Sve u svemu ovdje nije razvijena kultura čitanja stripova. Ovdje se stripovi još uvijek podrazumijevaju kao štivo za djecu i mlade (čast izuzecima). U većini knjižarama se obično nađu strip albumi sa „Asteriskom i možda još dva-tri francuska autora i to je to. Postoji festival stripa u Erlangenu, svake dvije godine, koji se smjenjuje sa Minhenom. Pojava se neka poznata imena iz svijeta stripa, predstavi se nekoliko novih projekata i to je to. Postoje sajtovi sa on-line stripovima manga stila, ali to nije ono što ja volim. Mislim da veliki broj mladih autora radi manga stil.

PRESSING: Zašto misliš da mladi autori toliko rade „manga stil“, a zašto ga ti ne voliš?

BRAJOVIĆ: Pisao sam referat o tom fenomenu na fakultetu. Treba razlikovati kvalitet, talenat i trud nekoliko ljudi (na primer, „Studio Gibli“) koji imaju svoj stil, pravac i cilj, od armije ljudi koji pokušavaju da imitiraju već viđeno. Da bi razumio manga stripove, moraš razumijeti japansku kulturu i tradiciju koja je dosta različita od naše evropske. Ja je, iskreno,

ne razumijem. Pokušao sam da se upoznam sa njom, ali nijesam uspio da se sa njom identifikujem. Po meni moraš biti Japanac da bi crtao manga stripove. To nije slučaj sa američkim, ruskim, južnoameričkim ili evropskim stilovima. Ono što mi još smeta je jedan uniformisani ili industrijski stil. Zato ja ne mogu da crtam tim uniformisanim stilom jer to nijesam ja. Vjerujem da je crtanje kao način potpisivanja, nešto individualno i lično. Volim kad vidim jedan crtež, da prepoznam ruku Richard-a Corben-a ili Frank-a Miller-a. Kod mangi to nijesam u stanju i to mi smeta. Mislim da mladi i djeca mnogo brže i lakše nauče da crtaju tim stilom, zbog čega se osjećaju ohrabrenim da rade dalje i dalje. Razviti svoj vlastiti stil podrazumijeva, mnogo truda, rada i istrajnosti.

PRESSING: *Kako je tvoj radni proces, kad pričamo o crtanju stripa, izgledao nekad, a kako izgleda sada?*

BRAJOVIĆ: Proces rada se nije mnogo promijenio, samo je tehnika malo uznapredovala. Od olovke pa do tuša, sve radim digitalno. Prvo napišem priču ili je dobijem od scenariste. Potom nacrtam thumbnails (mala skica kako će izgledati finalna tabla). Uradim model liste, pronađem dokumentaciju koja će mi pomoći da pozadine izgledaju što realističnije, ili ih modelujem u 3D programu i sa kamerom u prostoru mogu lakše da pronađem željeni ugao. Nakon toga počinjem sa olovkom. Obično koristim „Photoshop“ ili „Corel Painter“ gdje na jednom lejeru crtam olovku a na drugom tuš. I to je to. Nekada neke dobre skice olovkom koje napra-

vim u vozu ili u prirodi skeniram i obradim digitalno.

PRESSING: *Nedostaje li ti crtanje na papiru?*

BRAJOVIĆ: O da! Mislim da nikada neću prestati da skiciram na papiru, u slobodno vreme, u vozu, u prirodi. To je jedinstven osjećaj i sada sam počeo da radim ulja na platnu jer mi neostaje kontakt sa četkicom, olovkom... Slikam kada hoću da se opustim i zaboravim na naporan dan.

PRESSING: *Kao neko ko je dosta stripova uradio po svom scenariju, kako se osećaš kad radiš po tuđem scenariju? Osećaš li ograničenja koja nemaš kad radiš svoje priče?*

BRAJOVIĆ: Ako radiš animaciju, onda moraš naučiti da radiš u timu. Kada radim po tuđem scenariju, važno mi je da se razumijem sa scenaristom i da razumijem „njegov jezik“ a i on moj. Ako bih osjećao neka ograničenja, vjerovatno ne bih ni počeo neki zajednički rad. Volim kad svako odradi svoj dio posla i kad postoji međusobno povjerenje.

PRESSING: *Vratimo se na tvoj pedagoški rad. Koji savet imaš za autore koji tek ulaze u vode stripa?*

BRAJOVIĆ: Rad na stripu je pravo zadovoljstvo ako voliš to što radiš, ali ako ne, onda je to psihička tortura. Vjerujem u to što radiš ali ne slijepo, budi spreman da prihvatiš dobronamjieran savjet, da učiš od drugih i da nađeš svoj sopstveni put. Nemoj da živiš tuđi život i nemoj da crtaš tuđim stilom. Ispričaj priče na tvoj, jedinstven i nov način. Nastavi da učiš.

Razgovarao: Marko STOJANOVIĆ

U BLIZINI TULAMORA. IRSKA.

ARLEN,
PONOVO SAM SANJALA
ISTI SAN. JA... ONA MRTVA
ŽENA... ZVALA ME JE
K SEBI.

TO JE SAMO NOĆNA
MORA, LARA. VEĆ DVA DANA IMAŠ
GROZNICU. SPAVAJ JOŠ MALO.
TEK JE PONOĆ.

ORFEJEVA HARFA

concept art: Freya Hutter, Martin Wörster

crta i piše: Vladimir Brajović-Wilovski

TI SI JOŠ LIVEK BUDAN!
IDI ODSPAVAJ MALO, ZNAŠ DA SE
PLAŠIM DA Ostanem SAMA
U MRAKU...

NISAM UMORAN.
NEMOJ DA SE BRINEŠ ZA
MENE.

DRŽI IH JOŠ MALO.
TVOJE SU TAKO TOPLE.

RUKE SU TI HLADNE
POPUT LEDA.

2.

TAKO MI JE
HLADNO. DRŽI ME
JOŠ JAČE...

DRŽIM TE
ČVRSTO. DONEĆU
TI JOŠ JEDAN
POKRIVAČ.

NE. OSTANI PORED
MENE... VOLIM TE.

NJENO LICE IMA BOLAN
IZRAZ. ZNAM
DA POKUŠAVA DA
SAKRIJE BOL.
BESPOMOĆAN SAM.

OČI JOJ SE SKLAPAJU
BEZ
IJEDNE SUZE.

LIMORNI KAPCI MI
KRADU I NJEN
POSLEDNJI POGLED.

GLAS... ME IZDAJE.
NE MOGU DA PLAČEM.

VATRENA KUGLA GORI SVE
JAČE U
MOJIM GRUDIMA. LARA...
JE ZASPALA.

ISTOVREMENO U PODZEMLJU.

DA, MOJA KRALJICE.

OH BARONE,
KAKO TRAGIČNA SUDBINA.
VIDIM NJEGOV BOL, ALI NE
OSEĆAM NIŠTA.

NJEGOV BOL
IZGLEDA TAKO LEP,
TAKO DUBOK.

ČAK JE I SAMA
PRIRODA DIRNUTA
NJEGOVIM BOLOM...

...I OPLAKUJE
NJEGOV GUBITAK.

DVA VODOPADA SE PROBIJAJU IZ
SRČA PLANINE UZ TRESAK... ALI MENE
ČAK NI TO NE MOŽE DA DIRNE.

ZAKON VAM JE POZNAT. NAŠ UTICAJ
PRESTAJE U DOLINI ŽIVIH I HARFA MORA BITI
LUNIŠTENA U VATRI PAKLA.

ORFEJEV ŽIVOT
JE VEĆ OKONČAN,
BARONE.

SAMO NA TAJ NAČIN MOŽE SE
PREKINUTI NJEGOVA VEZA SA
DOLINOM ŽIVIH.

KORISTI SVOJU MAŠTU,
BARONE. IAKO NE MOGU DA
SAOSEĆAM SA ONIMA KOJI ZNAJU
BOL GUBITKA, MOGU DA GA
ISKORISTIM NA PRAVI
NAČIN.

RED ONIH KOJI ČEKAJU
PRED DOLINOM ZABORAVLJENIH
JE SVE VEĆI I VEĆI. NEMAMO JOŠ
MNOGO VREMENA.

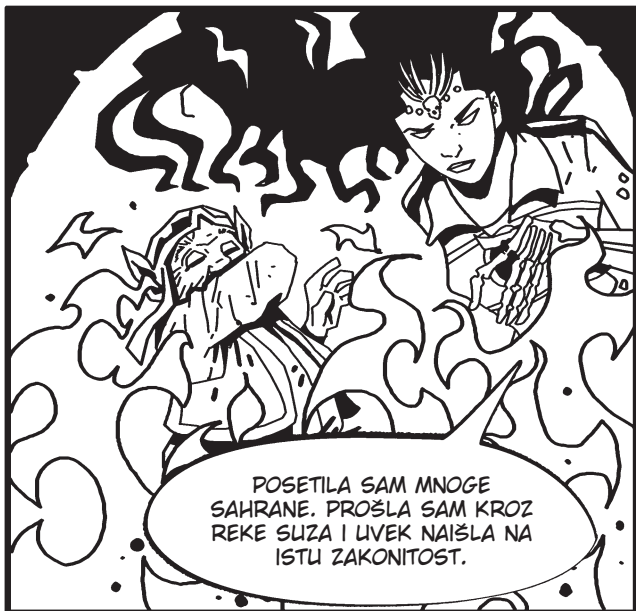

PREDIMO NA POSAO.
NE SUMNJAJ U SVOJU
KRALJICU.

ZNAM KAKO TI NEDOSTAJU
NJENE OČI I SJAJ NJENE
LJUBAVI U NJIMA.

POSETILA SAM MNOGE
SAHRANE. PROŠLA SAM KROZ
REKE SUZA I LIVEK NAIŠLA NA
ISTU ZAKONITOST.

DA, ARLENE. SMRT CVETA
PREDSTAVLJA ŽIVOT VATRE.
TO JE VEČITI ZAKON.

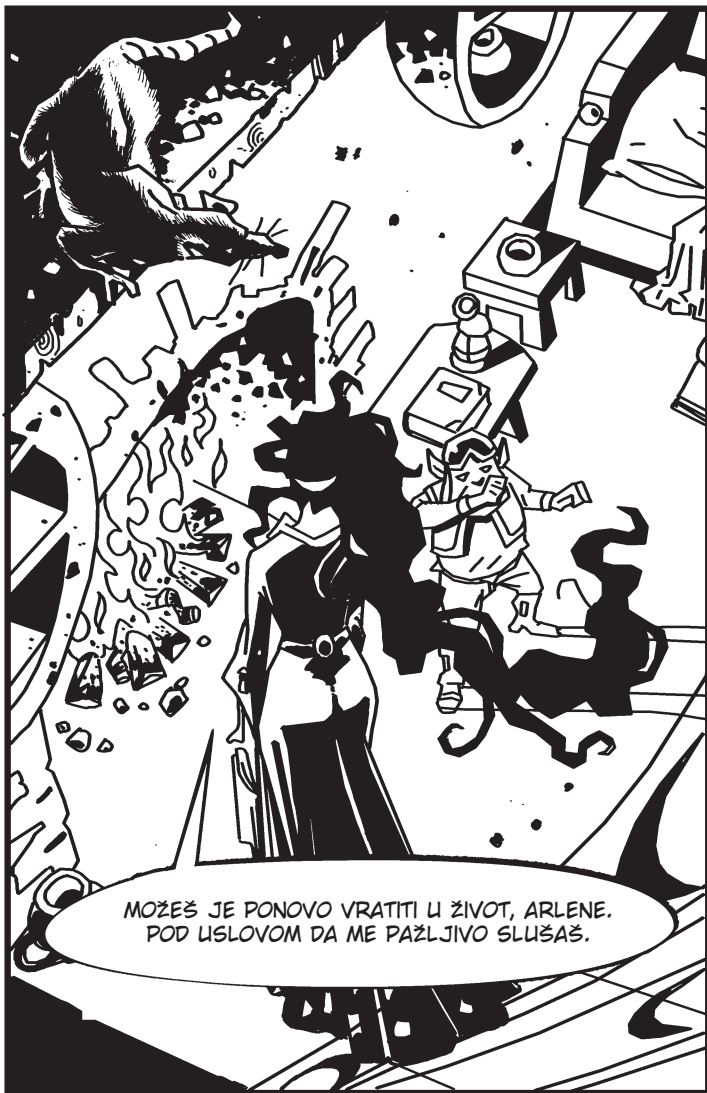
8.

TA TOPLOTA. TAKO JE PRIJATNO
SAKRITI SVOJE MISLI U
PLAMENOVIMA VATRE.

LARA?
KAKVA JE OVO IGRA?!

MOŽEŠ JE PONOVO VRATITI U ŽIVOT, ARLENE.
POD USLOVOM DA ME PAŽLJIVO SLUŠAŠ.

TO JE NEMOGUĆE!
NAŠI SVETovi SU POTPUNO
RAZDVOJENI.

TAKO MI MOJE MOĆI U
PODZEMLJU, OVDE SAM JER
MI TREBA TVOJA POMOC.

9.

DONESI MI ORFEJEVU HARFU,
DO PUNOG MESECA, I VRATIĆU TI
LARU NAZAD.

OVO KLUPKO MOŽE DA
VRATI JEDAN ŽIVOT IZ DOLINE
MRTVIH. DONESI MI HARFU I ON
PRIPADA TEBI.

POŽURI, ARLENE!
OD TEBE ZAVISI LARINA
SUDBINA. NEMAŠ MNOGO
VREMENA.

NASTAVIĆE SE

"Družina Dardaneli: Poljubac Leptirice"
(Pavle Zelić, Dragan Paunović, System Comics 2011.)
Eksplzivna dinamika

Pavle Zelić je, kao i većina žanrovskih pregalaca u nas, neka vrsta Betmena. Preko dana nasmejani plejboj – ili, u njegovom slučaju, farmaceut – preko noći borac za pravdu – ili, u njegovom slučaju uspešan pisac žanrovske proze. Sa svoje tridesetdvde godine Pavle je poznat svima u ovoj zemlji koji se koliko-toliko interesuju za fantastičnu prozu. Ne samo kroz urednički rad u fanovskim gasilima, Pavle se do sada dokazivao i kratkom prozom koja je imala dosta dobru prođu. Čak i kod mene, generalno nezainteresovanog za čitanje domaće fantastike Pavlov pitki palp je umeo da izazove možda ne baš ekstatičnu erupciju oduševljenja ali svakako primetno smanjenje uobičajene zlovolje.

Drugi su, naravno manje turbidni od mene, pa je tako Pavlovu prozu objavljivala i *Politika*, i *Politikin Zabavnik*, a "Matica Srpska" mu je publikovala zbiru priča *Posle nja velika avantura* u svojoj renomiranoj ediciji "Prva knjiga". Masiv respekt. Zbog svega toga, bilo je interesantno videti i šta će Pavle, inače dugogodišnji strip-manijak, prenter, komentator i kritičar uraditi kada sebi stavi u zadatak pisanje sopstvenog stripa.

Sa druge strane, Dragan Paunović, po vokaciji slikar, po profesiji i ilustrator kad ureba, pre ovog projekta nacrtao je, po sopstvenom priznanju sinoć na promociji, nekih šest tabli stripa u životu. To da su ova dva strip-početnika (mada više nego realizovana autora u drugim oblastima) zabolala izdanje na slobodno možemo reći prestižnom "System Comicsu" (utoliko prestižnijem sada kada je "Beli Put" bacio kašiku) može samo da bude dobra preporuka za "Družinu Dardaneli". Deliti izdavača sa "Kenom Parkerom", "Hellboy-em" i "Sky Doll" naprosto nije mala stvar, čak i u situaciji u kojoj se strip-izdavaštvo danas u Srbiji nalazi. Pavle i Dragan mogu da se osećaju zadovoljno što je njihovo prvenče dobilo kvalitetno izdanje, respektabilan nivo pažnje i pet vrednih minuta pod reflektorima. Videćemo šta će biti dalje.

Elem, "Družina Dardaneli" je, kako se Marčelo potrudio da objasni na promociji ne plagijat nego omaž Ligi izvanrednih džentlmena Alan-a Moore-a i Kevin-a O'Neill-a. Što može da zvuči kao grozno smišljen izgovor, ali na kraju krajeva, iako je možda Alan Moore u svojoj mračnoj genijalnosti ovu ideju porodio prvi, mora se reći da team-upovanje junaka iz popularne kulture naprosto ne bi smelo da bude ideja na koju bi pravo mogao da polaže samo on. Uostalom, Moore je svoje junake spojio baš zato što su bili u pitanju prepoznatljivi likovi viktorijanske fantastike/palpa na koje, zbog njihovog godišta autorska prava više niko nije držao, pa je sasvim zdravorazumski da se slična ideja može i valja širiti i koristiti na druge načine.

Pavle je ovde svakako svoju ideju postavio u zdravorazumski okvir, pokušavajući da odgovori na pitanje šta bi bilo kada bismo koncept "Lige izvanrednih džentlmena" postavili u srpski milje. Pošto država Srbija posle 1918. godine nije ni postojala, logično se nametao taj neki kraj devetnaestog veka kao period u kome bi priča bila smeštena, a koji se opet poklopio sa viktorijanskom erom.

I dobro je to na nivou koncepcije, štaviše, zadovoljivo. Ko od nas nikada nije pomislio kako bi to bilo da spojimo neke od naših literarnih junaka i smestimo ih u avanture s onu stranu mašte, pa taj sigurno i nije pravi Srbin. S druge strane, Pavlov prvi problem je moralo biti to što Srbija onog vremena (a i ostalih vremena, kad smo već kod toga) nije baš obilovala popularnom pustolovnom literaturom pa su i instant prepoznatljivi akcioni heroji poput Allan-a Quatermain-a, horor ikone poput Dr. Jekyll-a ili superzločce poput Fu Manchu-a naprosto bili izvan njegovog domašaja.

On je taj problem rešio elegantno, ne postavljajući sebi mnogo ograda i sakupljajući ekipu u kojoj su Glišićev Sava Savanović, prvi jelte, srpski vampir kome se znaju ime i prezime, Andrićev Karađoz, Hajduk Stanko, Stankovićeve Koštane, čak i Kočićev Jazavac (!), predvođeni Vukašinom Katićem iz *Vremena smrti* Dobrice Čosića, a pojačani međunarodnim faktorom u liku Tolstojevog Grofa Vronskog i nazvani po kafani u blizini beogradskog "Narodnog pozorišta". Šaren ansambl i puno potencijala za metaliterarne dosetke.

Ovo je još više pojačano opozicijom u kojoj se između ostalih nalaze opet pitoreskni likovi poput May-evog Old Shatterhanda, Kafka-inog Jozefa K. i Hašek-ovog Dobrog vojnika Švejka. Evropske snage pojačane arapskim kolaboracionistima, protiv srpske ekipe u kojoj su i jedan Turčin i jedan Rus – pa to naprosto ima mnogo smisla!

Razume se, literarni i nacionalni čistunci ovde bi sigurno našli dosta razloga da prezrivo frkću – čak i pre nego što se dohvatimo pitanja otud Vukašin Katić u ovoj ekipi i zašto je ovaj jazavac toliko inteligentan – i da se javno nerviraju što neko, eto, pljačka srpsko književno nasleđe zarad jeftinih efekata u stripu koji je tek jedna produžena tuča protiv vampira. No, ako nikada niste poželeli da vidite Koštanu kako du-

kate sa svoje plesačke odežde koristi poput naoštrenih šurikena ili Savu Savanovića kako iz uspinjače što povezuje Beograd i Zemun naskače na cepelin u kome Jozef K., Halef Omar, Old Shatterhand i Švejk odvoze kidnapovanu Vranjanku, bezbedno je reći da ste ionako izgubljen slučaj.

Pavle i Dragan su ovde uradili sjajan posao što se tiče kreiranja jednog uverljivog sveta koji karakteristike svoje epohe briljantno stilizuje i karikira kada je potrebno da bi se postigao pitak, nostalgican, duhoviti šmek preko potreban kada želite da pričate o ovakvim avanturama. Pop Čira i pop Spira kao par dobroćudnih banatskih egzorcista, neizbežne reference na Teslu kao naučnog superheroja – sve su to prirodni sastojci za jednu odličnu palp avanturu, pogotovo kada je i sam zaplet interesantan a tiče se mračne zavere da se putem vojske ustalih vampira pokori svet – sve opet bazirano na Glišićevim/Kadijevićevim zamislama o leptirici koja izleće iz usta vampira, noseći njegovu dušu.

No, literarni i nacionalni čistunci bi imali barem neki argument u rukama ako bi ukazali da sjajna priprema koju su Zelić i Paunović odradili (prirodno povezani likovi i događaji, perfektno uhvaćen dizajn vremena u crtežu) nije na jednakom nivou sa samim pripovedanjem i da "Družina Dardaneli" u svom prvom tomu nosi dosta karakteristika debitantskog stripa.

Da ne bude zabune, ne mislim da je ovaj strip prerano došao do izdavača i da bi mu krčkanje po nekakvim domaćim strip magazinima (što je bio originalni plan) radikalno promenilo DNK. Dobro je da je ovaj strip izašao za "System Comics" ali se iz sveg srca nadam da je ovo tek početak serijala jer su potencijali mizanscena i likova tek načet. I to dosta skromno.

U osnovi, "Družina Dardaneli: Poljubac Leptirice" (da vas podnaslov ne zbuni: nikakvog poljupca leptirice ovde nema) je uvodna priča o okupljanju tima i uvođenju globalne pretnje kojoj tim treba da se suprotstavi. Tim čine apsolutno nekompatibilni likovi pa je time njegova dinamika... Eksplzivna (znate već – likovi više prete jedni drugima nego neprijatelju), dok je ekipa negativaca sastavljena od kombinacije predimenzioniranih psihopata, komičnih sajdkikova i časnih boraca nebašnjivo na strani zla. Postavljanje svih ovih figura na šahovsku tablu oduzima dosta – pre-

više – vremena pa je sam zaplet (i njegov rasplet) koji ovde dobijamo prilično nedokuvan. Da je Pavle ovde imao više (bolje organizovanog) prostora – na primer četiri ili pet američkih svesaka od 22 strane – ekspozicija i akcija bi imale bolju proporciju, no odlučivanje za klasičan francuski album od 48 tabli je diktiralo i formu pripovedanja. Da ne bude zabune – četiri sveske od 22 strane daju u ukupnom zbiru 88 strana, čak i moji skromni matematički skilllovi su dovoljni da to uvidim – ali bi deljenje radnje na četiri celine moglo pomoći tom pripovedanju. *Poljubac Leptirice* je, kako je i Pavle objasnio na promociji, strip kojim su se Dragan i on učili pravljenju stripa, pa se tako i desilo da Pavle još uvek dopisuje scenario dok je Dragan završavao crtanje, ne znajući kako će se rasplet odigrati praktično do trenutka kada je crtač morao da ga nacrt.

Dakle, radnja je manje impresivna od setinga, a ritam pripovedanja i karakterizaciju takođe bi trebalo popraviti za nastavke. Na nekim mestima Pavle i Dragan dostižu pravo savršenstvo simbioze između slike i teksta, dajući nam scene u kojima tek po koja reč dijaloga, izrazi lica i položaji tela u ubedljivo oslikanom prostoru

pružaju čitaocu svu potrebnu informaciju na najbolji mogući način. Na drugim mestima, dijalog šepesa, tranzicije između scena su neprirodne (pogotovo sa rasporedom balona za tekst) a likovima smo više skloni da verujemo (zbog toga što znamo ko su) nego što im zaista verujemo. Naravno da ne deluje sasvim fer kada poredim rad dvojice početnika sa radovima decenijskih profesionalaca u ovom medijumu, ali ako se ne poredite sa najboljima zašto uopšte radite jedan posao? U tom smislu bi bilo jako dobro kada bi Zelić i Paunović pred rad na drugom tomu "Družine Dardaneli" proučili dela recimo Abnett-a i Lanning-a, ili Judd-a Winnick-a. "Družina Dardaneli" nije strip od koga iko očekuje patos *Koštane*, dubinu *Proklete Avlije* ili širinu *Vremena Smrti*, ali očekujemo perfektno tempiranu akciju i vrcave dijaloge, likove koji će nas naterati u nekontrolisan smeh ali i u suze, pustolovine več od života ali i mudre naklone književnoj istoriji ove zemlje. (Kao i lekturu koja bi unapredila veliki tekstualni infodump na prvoj strani.)

I to ćemo i dobiti ako autori nastave da rade makar onoliko vredno kao na prvom tomu. Paunović je pokazao izuzetno malo krutosti koju bismo očekivali od slikara što se prihvatio sekvencijalnog pripovedanja i verujemo da će, ako nastavi da radi olovkom i tušem za godinu dana biti još 50% bolji u pričanju kroz slike.

A nastavka pustolovina "Družne Dardaneli" će biti, čuli smo na promociji, ako reakcije na prvi tom budu povoljne. Verujem da će biti jer je ovo strip koji puno obećava i pristojan deo tih obećanja isporučuje – zaokružen svet, jasne i primamljive premise, kvalitetan dizajn kostima i tehnike, izražajne karaktere – na nama, publici je da autorima i izdavaču obezbedimo podršku da idu dalje.

A onda, ko zna... Krossover sa "Vekovnicima" se praktično nameće, zar ne? ■

Uroš SMILJANIĆ

Vekovnici 0: Bajka i druge istine"

(Marko Stojanović, Tihomir Čelanović, Aleksa Gajić, Mihajlo Dimitrijević, Mijat Mijatović, Maksim Šimić, Boris Bakliža, Uroš Smiljanić, Filip Andronik, Mirsolav Mrva, Denis Dupanović, Radomir Izgarević, Damjan Mihailov, Robert Bob Solanović, Ive Svorcina...; System Comics, 2010.)

Silazak u kal metafizike

Strip serijal „Vekovnici“ je ambiciozan projekat. Svak, ako hoćete, ovo je apsurdno ambiciozan projekat, znajući u kakvoj zemlji on pokušava da se izgrna, sa kakvom izdavačkom, distributerskom i, uostalom, finansijskom infrastrukturom. U vremenu kada domaći strip izdavači jedan za drugim zatvaraju firmu i kada se publika sve više okreće uvoznim sadržajima, „Vekovnici“ su anomalija. Na kraju krajeva, u situaciji kada je znatno jeftinije otkupiti licencu na strani strip koji ima i brend nejm i istoriju dobre prodaje iza sebe, ulaganje u produkciju autentično domaćih radova je naprosto neracionalno poslovno ponašanje. Još više ako se uzme u obzir da su „Vekovnici“ strip predviđen da izlazi godinama, sa radnjom razvučenom bukvalno preko nekoliko milenijuma, bez očiglednog glavnog junaka, sa pristojnom količinom akcije, ali i sa temama koje se ne stide silaska u kal metafizike. Pritom, nema stalnog crtača i radije će za svaku novu ideju usvojiti novi vizuelni identitet nego što će dopustiti da bude uhvaćen u istom i prepoznatljivom. Apsurdno ambiciozno, rekosmo.

„System Comics“ sa ovim serijalom ima u rukama ma-

terijal kakav nedostaje domaćem stripu. „Vekovnici“ su komplikovana priča koja je ipak laka na nogama, istorijski roman gde Marko Kraljević, a u društvu drevnog kineskog mislioca (i, da li ste sumnjali, vrhunskog borca hladnim oružjem i golim rukama) međunarodnoj vampirskoj zaveri, pošteno ispraši tur, pripovest u kojoj se mit, istorija i popularna kultura hvataju za ruke i bez osvrtnja skaču u ambis, optimistički se nadajući da će se sve dobro završiti.

Nakon nekoliko albuma u kojima je složena i fascinantna tajna istorija sveta ispunjena mitским stvorenjima, bajkama koje postaju stvarnost i istorijskim ličnostima koje se razotkrivaju kao vampiri, Marko Stojanović, arhitekta ove kompleksne sage ponudio nam je i „nulti“ broj „Vekovnika“ pod nazivom „Bajka i duge istine“, neku vrstu *prequela*.

Ovo bi u normalnim uslovima bio razlog da čitalac malo smrknuo klimne glavom, a na ime Stojanovićevog doslednog (tvrdoglavog, rekli bi neki) insistiranja na tome da „Vekovnici“ za svaki korak koji naprave unapred, u smislu odmotavanja tekuće radnje, naprave i nekoliko unatrag, u smislu davanja novih detalja u vezi sa ličnim istorijama aktera sve komplikovanije pripovesti. „Vekovnici“ su složeni – i sve složeniji – univerzum u kome se bajke susreću sa mitologijom, mitologija sa religijom, religija sa alegorijom, alegorija sa dramom, drama sa tragedijom, tragedija sa akcijom i sve to sa svakom novom iteracijom serijala od čitaoca zahteva sve više ulaganja, a da mu zauzvrat – pored dobrog teksta i sve boljeg crteža – nudi – još odlaganja razrešenja.

„Bajka i druge istine“ je sve to spakovano u album dvostrukog volumena u odnosu na normalnih 48 strana – dakle, 96 strana, jedan, muzičkim rečnikom rečeno – dupli album, i pogurano do ekstrema. U pitanju je „origin story“ koji ide unatrag sve do mitova o postanju i filozofskih korena kulture u kojoj se „Vekovnici“ događaju i sva karakteristična obeležja Stojanovićeve autorske vizije su tu – česte i rade igre rečima, kontrastiranje ozbiljne mitologije i lakog humora, stalno poigravanje sa čitaocem u pogledu toga ko je u ovoj priči heroj a ko nitkov... Dobra vest je da ovom prilikom sve to funkcioniše na gotovo perfektan način.

Da otvorimo karte do kraja: peti album „Vekovnika“, koji se može prilično komotno čitati i bez bližeg poznavanja ostatka serijala, a koji istovremeno i nije esencijalan za praćenje tekuće radnje, je ne samo najdeblji do sada nego i приметно najbolji. Iako pričamo o formalno odeljenoj pripovesti od ostatka serijala – ovo je na kraju krajeva u bukvalnom smislu postavljanje globalne, čak univerzalne pozornice za događaje koji će se desiti tek milenijumima docnije – Stojanovićevo pričanje priče ovde je verovatno najsloženije do sada, ali je u toj složenosti i najefektnije. „Bajka i druge istine“ je za razliku od prethodnih albuma „Vekovnika“ ne samo paket nekoliko paralelnih tokova radnje koji se tu i tamo prepliću, već omnibus sastavljen od kratkih pripovesti, nekih svedenih gotovo do nivoa čiste anegdote, koje same za sebe imaju kvalitet propisnih bajki, dakle arhetipske zaplete i likove, poučne krajeve i višeslojnost značenja, ali zajedno tvore jednu ubedljivu mitologiju. Još bolje od toga, direktna narativna povezanost ovih kratkih priča dodaje mnogo mogućnosti tumačenja upotrebljenih motiva, tako da svaki od likova koje ovde vidimo postoji na nekoliko ravni. Stojanović je uspeo da nam istovremeno da i ljupke, „ravne“ stripovske likove koji sjajno funkcionišu u svojim ulogama heroja, komičnih ili tragičnih figura, a da na drugom nivou imaju kvalitete kosmičkih aspekata i filozofskih pojmova u našem, sazajnom univerzumu.

Naravno, već sama tarantinovska dinamika koju uspostavlja ponavljanje istih scena prepričanih iz uglova različitih likova je zabavna, ali je ova narativna tehnika bogato nadograđena umesnim postavljanjem ovih likova u stalno nove perspektive. Ono što vam na početku izgleda kao tek šarmantna moderna bajkica o odanosti i žrtvovanju vrlo brzo postaje priča o kreiranju stvarnosti koju poznamo i likovi u njoj dobijaju neočekivane razmere sa jedne strane i psihološku dubinu sa druge tako da i dalje ostaju stripovski (anti)heroji ali su istovremeno i mitološka bića koja nam već hiljadama godina služe kao sažeci za našu sopstvenu prirodu.

Uz to, Stojanovićev stil ovde kao da je dostigao jednu novu finoću pa je ova istinski složena priča ispričana laganim, na momente skoro frivolnim jezikom sa obiljem humora koji na momente klizi u čist bezobrazluk. Pošto mudar čovek zna kada valja citirati pametnije od sebe, tako je i ovde prikladno da se pozovemo na blurb Milana Konjevića sa zadnje korice koji veli da je imao osećaj da čita „Stari zavet i Kalvina & Hobsa u isto vreme“. Mudro.

Naravno, sa druge strane jednačina je reprezentacija izvrsnih crtača, što je već postao zaštitni znak ovog serijala. Koliko god „Vekovnici“ možda gubili time što nemaju ujedinjen vizuelni identitet, toliko dobijaju na svežini i dinamici stalnom smenom stilova. Ovde je to još i pojačano zahvaljujući kratkoći priča i debljini albuma, a imena kao što su Rajko Milošević Gera, Lazo Sredojević, Tihomir Čelanović, Aleksa Gajić, Miroslav Mrva, Mijat Mijatović, Maksim Šimić, The Mičo, Damjan Mihajlov, Boris Bakliža, Uroš Begović, Denis Dupanović, Filip Andronik, Robert Solanović, Radomir Izgarević, Aleksandar Sotirovski, Ozren Miždalo, Izток Sitar, Saša Arsenić, Andrej Vojković, Miljenko Tunjić, Ivan Koritarev, Đorđe Milijanović i Siniša Banović ne samo da bi trebalo da vas privuku raznovrsnošću već među njima ima i istinskih sadašnjih, ali, siguran sam i budućih zvezda ovog medijuma. Kombinacija jake stilizacije, uspele karikature i odličnog kolora sa Stojanovićevim lakim ali višeslojnim tekstom funkcioniše izvrsno.

„Bajka i druge istine“ je, dakle, prvi album „Vekovnika“ za koji se čista srca moće reći da zadovoljava bez ostatka, kao celina za sebe ali i kao deo serijala i koji je, bez šale, ostaje sa čitaocem i posle čitanja, utičući na percepciju drugih stripova koje nakon njega uzimate u ruke. Kada vam neko umetničko delo – makar na neko vreme – promeni način na koji posmatrate medijum, to je preporuka samo za sebe. ■

UROŠ SMILJANIĆ

„Синдром“

(Mihajlo Dimitrijević, Zdravko Girov, Igor Jovčević, Davor Dramićanin, Damjan Mihailov, Blagoja Milevski, Lasko Džurovski, Ivančo Nikolov, Darko Bogdanov, Tanja Vukobrat, Goce Cvetanovski, Filip Trajkovski...; Mastripovi 2010-2011.)

Makedonski „Синдром“

Ja volim strip. Volim ga čitati, listati, volim njegov miris (naravno da ne mislim na miris stripova „Veselog Četvrtka“), volim njegov crtež, volim boje, svetove koje mi donosi na dlanu, maštovitost i umetnost koju sam po sebi predstavljao... Ljudi kažu da sam bolestan jer još uvek volim stripove. Taj „sindrom“ „bolesti“ koja se zove strip dobio sam još u svojoj sedmoj godini, kad sam prvi put držao strip u rukama... I to traje i traje, nema mu leka, a ja se ni ne trudim da

budem izlečen. Mislim da se isto osećaju svi koji, poput mene, jednostavno imaju ovaj "sindrom".

U Makedoniji stripovi su duži vremenski period bili na margini. Bilo je malo domaćih stripova, a onaj vakuum koji je neprirodno nastao zbog balkanskih ratova tokom devedesetih je doprineo da desetak godina stripova jednostavno nema. Ni na kioscima, ni u knjižarama, ni domaćih, ni stranih, ništa. Bilo je određenih pokušaja, određenih fanzina i magazina koji su se pojavljivali tu i tamo (*Klik, Lift, Totem...*), ali nisu izdržavali ni do petog broja. *MakStrip* je malo duže trajao, ali je i on nestao. Onih malo ljudi koji su strastveno čitali i kreirali stripove, pokušavali su da urade nešto oko domaće strip scene, pa je tako nastalo udruženje ljubitelja stripa u Velesu, zvano "Strip Centar". Bilo je nekoliko brojeva *Strip Art* i *Strip Kreator*, ali nikad nisu dostigli nivo koji su trebali, štampani na nivou fanzina, na lošem papiru i izlazeći samo po 2 broja godišnje... A moglo je i više i bolje. Pojavila se u međuvremenu jedna nova generacija stripaša koji su imali šta da pokažu na tom polju, ali nisu imali gde da objave. Tako se prirodno pojavio makedonski strip forum "makstrip.com.mk" na kojem su se ljubitelji stripa okupili, pričali o stripu, družili se... Delili isti onaj sindrom međusobno. Tako se sindrom proširio, i konačno je ove godine izašao prvi štampani primerak nazvan imenom *Sindrom*. *Sindrom* je magazin koji je urađen isključivo od makedonskih strip autora, poznatijih ili manje poznatih, ali koji imaju šta da pokažu na strip sceni. Dosta je bilo kukanja da nema dovoljno para, da drža-

va ne finansira strip, da strip izumire... Ljudi okupljeni oko *Sindroma* su rešili da pokažu da makedonskih stripova može i mora da ima, da za to treba samo volje i upornosti, i da stripove ima ko da čita. Veliku podršku je dao i Lasko Džurovski, strip veteran koji je svoje vreme, zajedno sa Ljubčom Filipovim radio na "Lunu Kralju Ponoći". On je puno pomogao i oko štampanja i pripreme *Sindroma* jer je imao i veliko iskustvo u tome radeći svoje vreme na *Totemu*. Njegov sin, devetnaestogodišnji Tomi, nasledio je očev talenat i jedan je od najboljih predstavnika svoje generacije.

Sindrom je u međuvremenu došao do svog trećeg broja. Kroz njega je prošlo oko četrdesetak strip autora, objavljeno stotinak strana stripa i tekstova o stripu, tako da se može slobodno reći da je i tek ovo oživeo makedonsku strip scenu i postavio je na zdrave noge. Tako se već u prvom broju pojavljuju Mihajlo Dimitrijević (The Mičo), Igor Jovčevski, Davor Dramičanin (Rastaman), Zdravko Girov (Talamar) i Darko Bogdanov (Darbog Darkmore) sa svojim stripovima, još desetak autora sa svojim ilustracijama, i nekoliko tekstova među kojima i intervju sa Matt-om Holingsworth-om... U drugom broju, pored Girova se još pojavljuju i Damjan Mihaailov (Ferwar) i Darko Risteovski (Dare Sum) sa svojim stripovima, kao i mlade snage makedonskog stripa Stefan Kocevski (Stef, dobro zapamtite ovo ime!) i Bruno Veljanovski (šesnaest godina)... Moram napomenuti i izvrsne tekstove Ljubiše Sulimanovića (Brian The Dog), Jovčeta Krstevskog (Krstitelče) i Jordana Kocevskog (Pepi), kao i intervju sa Gabriel-om

Baa... U trećem broju su nastavci stripova iz drugog broja, ali i prvi deo stripa "LOAH" ("League of Aquatic Heroes"), koji je rađen po scenariju Nuno Teixeira. Ovde se još jedanput pojavljuje dvojac Darbog/Pepi sa svojim stripom kao i po prvi put Ivančo Nikolov (Ivo) i Filip Trajkovski (Ficho). Moram napomenuti i nesebičnu podršku strip autora kao što su Lasko i Tomi Džurovski, Smile Cvetanovski, Ivica Spasovski, Blagoja Milevski (Bane the Jester), Vanja Seremetkovski (Alhemio), Antonio Nikolovski (Minion) koji su sa svojim ilustracijama učestvovali u sva tri broja... Da se ne bi se ovaj tekst sveo samo na nabranje imena, u kvalitet ovih stripova i ilustracija možete se uveriti i sami, jer su svi brojevi već dostupni i na internetu što je potez koji govori da ovaj magazin nije namjenjen zaradi novca, već isključivo promociji makedonskog stripa. Sam magazin je finansiran od članova foruma i zadržava isti plan objavljivanja u svakom broju (50% stripa, 30% ilustracija i 20% tekstova o stripu). Naravno da ima određenih nedostataka kao što su mali broj strana, mali tiraž i objavljivanje na tri meseca, ali uz svaki broj donosi i određeni poklon u formi stripa ("Zapek" (The Mičo), "Angeli" (Girov)...) ili animacije ("The man with the Red Hat" (T. Džurovski)) koji nadopunjuje sam kvalitet *Sindroma*.

Šta još reći sem da sam ponosan što sam i sam deo ovog projekta i što sam konačno naišao na ljude koji imaju isti ovaj sindrom iste ove "bolesti" koja se jednostavno zove strip... ■

Nikola TEMKOV - Temnik

"Stripos"

(Roko Idžijotović, Svetozar Obradović, Miodrag Ivanović, Domagoj Rapčak, Milan Tomas, Nenad Barinić, Ivan Puljak, Adam Čurdnjaković, Željko Pahek, Stanko Bešlić, Borivoj Dovniković, Dubravko Mataković...; Stripos, 2009-2011.)

Stripski jezik iz Osijeka

// Snježana Kordić, slavistkinja rodom iz Osijeka, godinama unazad gradi uspešnu karijeru na više nemačkih (hrv. njemačkih) univerziteta i u više svojih radova tvrdi da svi jezici na Balkanu zapravo su samo varijante jednog zajedničkog jezika - srpskohrvatskog! Zvanične elite većine bivših es-ef-er-jot republika ovakve tvrdnje dočekuje na nož (žicu...), iako im se predsednici grle i slikaju za štampu u znak pomirenja. Mnogo iskreniji dobitnici zajedništvom jezika su, ipak, brojniji. Pomenimo samo balkanske konzumente masovne, ali i elitističke kulture, što mogu nesmetano da prate uratke sa obe strane Drine, Save ili bilo koje druge krive na geografskim kartama Balkana.

Iz rodnog grada narečene Snježane, Osijeka, stiže nam strip magazin *Stripos*. Pokrenut je listopada (evo prilike da se podsetimo naših slovenskih naziva meseci: listopad = oktobar) 2009. godine i do sada stigao do četvrtog broja. Pokrenut je od strane strip entuzijasta iz Osijeka, okupljenih oko Udruge ljubitelja stripa "Stripos". Posle niza izložbi pokretanje magazina je bio logičan sled. Iako je u uvodniku prvog broja najavljen kao fanzin, na sreću strip konzumenata, fanzini nisu ono što su bili devedesetih godina - nekoliko iskopiranih, na pola presavijenih, svojeručno/jednoručno ispisivanih i iscrtavanih stranica A4 - već su to danas mnogo više u pravom smislu magazini - na kvalitetnom papiru, na osamdesetak strana, višeručno, profesionalno iscrtavane i ispisane stranice A4. Sa fanzinaštvom ih povezuje jedino neformalni, nepretenciozni, neakademski pristup tematici.

Na prvo prelistavanje uvida se kvalitet objavljenih stripova, brojnost intervjuja i stručnih tekstova. U prvom broju je odnos pobrojanih segmenata izbalansiran, da bi do četvrtog obim tekstova posvećenih istoriji stripa ili poetičkih tekstova opao na račun autorskih stripova renomiranih i manje poznatih autora iz Hrvatske. Intervjui su konstanta. No, krenimo redom.

Prvi broj *Striposa* otvara strip "Kraljica tišine" crtača Nenada Barinića, a zatvara intervju sa Svetozarom Obradovićem, scenaristom iz Novog Sada. Ovo potonje pokazuje nezatvorenost članova Udruge u nacionalne stege, o kojoj smo pričali u uvodu. Obradović

je zastupljen i stripom "Opasno iskustvo". Vredi još pomenuti stripove Domagoja Rapčaka, Milana Tomasa i Predraga Ivanovića Peke. Ipak, pravu vrednost prvog broja čine sjajni teoretski i poetski tekstovi, od kojih se, nažalost, u narednim brojevima odustalo ili su zastupljeni u znatno manjem obimu. Naime, krenulo se jako pretenciozno, sa tekstom "Povijest američkog stripa po likovima" (piše: Dinko Vekić), te je u ovom broju odlično obrađen "Daredevil". Tu su, potom, odlične recenzije stripova, ali i sjajan teoretski članak o stripu "Crtači strip? Može", sa obrađenom temom scenarija. I to je bilo zamišljeno da ide u nastavcima, od čega se, još jednom, na žalost, u narednim brojevima neznano zašto - odustalo.

Drugi broj, osim standardno dobrih intervjuja, uvodi u jedan dragulj hrvatske strip scene, a to su radovi Dubravka Matakovića. Nakon opširnog intervjuja sa njim, dat je presek njegovog rada na nekoliko stranica. Ovaj strip crtač ima osebejan, krambovski pristup crtežu, ali i vrcavom humoru. Sve ono što smo voleli u hrvatskom prevodu „Alan Ford-a“ od njega je moguće naći podignuto na kvadrat (prošetajte malo internetom i pronađite Matakovićeve parodije poznatih filmova - urnebesne su!). Iz drugog broja vredno još pomenuti intervju sa "njihovim, a našim" Željkom Pahekom, koji

još jednom potvrđuje teze iznete u uvodu ovog prikaza.

Treći i četvrti broj već donose obilje stripa, uz tek poneki intervju ili prikaz (Dani stripa u Osijeku 2010). U trojci vredno pomenuti Matu Klarića, Darka Živka, Željka Vladetića i Marina Bruna. Od proverenih, tu su ponovo Barinić, Mataković, Idžijotić... Centralno mesto u četvrtom broju zauzima Barinićevo "Ride the wind", na tragu magazina "Heavy metal", ali i nastavak odličnog "Adventures of Horny Dyke", Helene Janečić. Od tekstova treba pohvaliti prikaz "Druna-e", *Morbasa Gravisa*, postapokaliptičnog stripa sa erotskom glavnom junakinjom.

Na kraju, ostaje žal zbog odustajanja od teoretskog približavanja stripa mladim razmatanjima, jer do stripa se danas, na sreću, može doći raznim kanalima i na razne načine. Ali onoga o čemu je pisano u prvom broju *Stripos*-a nema ni na internetu!

Uprkos ovim osenčanim ličnim impresijama, posle druženja sa brojevima ovog magazina/fanzina ostaje ipak više pozitivnog. Ostaje sreća što smo korisnici istog jezika u kojem možemo zajednički da uživamo. Pa zvao se on srpskohrvatski ili jezik koji ama baš svi razumemo - stripski. ■

Dalibor ĐORĐEVIĆ

"Novi srpski strip"

(Bojana Dimitrovska, Milorad Vicanović Maza, Nina Bunjevac, Dušan Božić, Marko Stojanović, Uroš Begović, Darko Nikolić, Boris Bakliža, Darjan Jurinčić, Ana Šimon, Saša Arsenić, Pavele Zelić, Dragana Stojiljković, Marko Nikolić...; Komiko, 2009.)

Komiko: Novi srpski strip

Prošla, 2010. godina je svakako bila uzbudljiva i poprilično nepredvidljiva za ljubitelje i poštovaoce strip umetnosti u Srbiji. Neki, uslovno veliki, izdavači su nas poprilično razočarali godišnjom produkcijom, drugi su bili primorani da u zavisnosti od prodaje usapore ritam izdavanja, a na treće i dalje čekamo da se probude iz višegodišnjeg sna. Međutim, ono što svakako raduje je činjenica da se broj ukupno izdatih stripova u odnosu na prethodne godine nije smanjio, iako se tendencija rasta iz prethodnih godina malo usporila. Takođe, izuzetno dobra vest je i pojava tri nova izdavača ("Besna Kobila", "Darkwood", "Phoenix Press"), ali ukoliko bi trebalo da se opredelimo koji je izdavač svojim izdanjima obeležio godinu za nama to bi svakako bila mala izdavačka kuća "Komiko" iz Novog Sada, na čelu sa glavnim i odgovornim urednikom Vukom Markovićem. Mnogi se naravno nikako neće složiti sa ovom izjavom, što zbog činjenice da se godišnja produkcija "Komika" u 2010. godini svodi na svega pet izdanja, što zbog nekih drugih objektivnijih ili subjektivnijih razloga. O subjektivnosti i objektivnosti bi se, naravno, moglo naširoko raspravljati, a i neke stvari su subjektivnije, odnosno objektivnije od drugih, pa tako i izjava autora ovog teksta da je "Komiko" izdavač koji je obeležio prethodnu godinu, a što svoju potvrdu nalazi i u, sada već tradicionalnoj, godišnjoj listi najznačajnijih ostvarenja iz oblasti stripa u Srbiji, koju za nedeljnik *NIN* sastavlja Slobodan Ivkov. Odgovor na pitanje kako izdavač koji je na godišnjem nivou izbacio svega pet izdanja može da obeleži period od dvanaest meseci kada su mu među konkurencijom izdavači koji imaju i više nego desetostruko veću produkciju je izuzetno prost i leži u tome što su u svih pet izdanja stripovi domaćih autora. Imajući u vidu sve gore navedeno, "Komiko" je zaslužio predstavljanje svog, svakako najbitnijeg do sad, izdanja, na stranicama *Strip Pressinga*. U pitanju je publikacija koja nosi naziv *Novi srpski strip 2009*, nastala kao rezultat konkursa za kratki strip, raspisanog 22. marta 2009. godine i koja nam donosi najbolje stripove koji su domaći autori u tom trenutku imali da nam ponude. Zastupljeni su autori različitih polova, uzrasta, stilova pisanja i crtanja, neki su nam poznati od ranije, a za neke čujemo po prvi put. Od scenarista tu su: Vladimir Tadić ("Zabava za celu porodicu"), Marko Stojanović ("Vekovnici", "Pali Andeo", "Maks Debris"... dobitnik gomile priznanja i nagrada na raznoraznim strip

konkursima), Dragana Stojiljković (dobitnica nagrade za najbolji scenario na 7. Međunarodnom salonu stripa u Beogradu 2009. godine), Pavle Zelić ("Družina Dardaneli"); u ulozi crtača pojavljuju se: Vladimir Kuzmanov ("Zabava za celu porodicu"), Boris Bakliža (dobitnik više nagrada na Međunarodnom salonu stripa u Beogradu, Balkanskim smotrama stripa mladih u Leskovcu i Međunarodnom salonu stripa u Vele-su), Saša Arsenić (objavljivao stripove u *Strip Vilajetu*, *Bageru*, *Strip Kreatoru*...), Marko Nikolić (objavljivao u *Strip Pressingu*), Dragan Paunović ("Družina Dardaneli"), Milorad Vicanović Maza (dobitnik raznih nagrada na velikom broju strip manifestacija i jedan od koautora serijala "Školan Ford"); a kao samostalni autori nastupaju: Bojana Dimitrovska (dobitnica nagrade za najbolje ostvarenje u domenu klasičnog strip jezika na 7. Međunarodnom salonu stripa u Beogradu), Uroš Begović (autor fanzina *Idiotik Park* i osnivač edicije *PjerR Comix*), Dušan Božić ("Filip Kaven"), Maja Veselinović (dosta objavljivana, kako u zemlji tako i u inostranstvu, autorka stip albuma *Neobičan događaj sa namigivanjem i druge priče*), Nina Bunjevac (objavljivala u Kanadi, a prvi strip u Srbiji joj je objavljen u prvom broju *Stripolisa*), a tu su i novajlice na domaćoj sceni Marko Nikolić, Darjan Jurinčić i Ana Šimon. Sa tehničke strane u pitanju je i više nego korektno urađeno tvrdokoričeno izdanje za nekoliko milimetara manje od A4 formata u boji i na masnom papiru. Kako je u pitanju izdanje sa velikim brojem autora svakako da postoje razlike u kvalitetu što scenarističke, što crtačke izvedbe, ali ukoliko bi trebalo izdvojiti par uradaka koji ostavljaju najjači utisak tu bi bio odlično nacrtani "Tamas" Bojane Dimitrovske, prekrasnog kolora i sanjog kadriranja, zatim fantastično napisani i ništa manje fantastično nacrtani "Tajanstveni život Žila Verna", autorskog dvojca Stojanović-Vicanović, grafički savršen strip Nine Bunjevac, pod nazivom "1976", "Poludeli od lepote", crtački uvek zanimljive Maje Veselinović i na kraju strip izuzetne topline i interesantnog pristupa u kreiranju kadrova "Tamo gde strah prestaje", Ane Šimon, novog imena na stripovskom nebu u zemlji Srbije, za koje nam ostaje da se nadamo da ćemo ga uskoro ponovo čuti. Naravno potrebno je napomenuti kako *Novi srpski strip 2009* nije zasebna knjiga, nego predstavlja samo početak, jedne, nadajmo se duge, serije godišnjaka koji će nas hraniti preko potrebnim informacijama šta se to zanimljivo dešava u našem dvorištu, a u prilog tome ide i informacija da je konkurs za 2010. godinu okončan i da se uskoro možemo nadati *Novom srpskom stripu 2010*. Za kraj, mogli bi zaključiti da bi "Komiko" domaći strip autori, a i domaći izdavači trebalo da iskoriste kako jedan izuzetno zdrav osnov potreban za oživljavanje poprilično umrtvljene domaće scene, koja bez nekoliko pojedinaca koji ulažu veliki trud skoro i da ne bi postojala. ■

Aleksandar MIĆIĆ

"Filipike"

(Filip Kelava; Mentor, 2010.)

NINDA... što se svakom svinda

Filip Kelava rođen je 1977. Živi u Zagrebu gde projektuje nastambe za ljude, dok u slobodno vreme, kako reče, *crtkara*. Ili, kako reče neko drugi, *crtkara pizdarije*. U domen njegovih interesovanja spada, između ostalog, i majonez. Tja... To i nije Bog zna šta.

Mada, zar je čoveku, koji ovde i nije naročito poznat, potrebno više od toga?

Kelavu će šira publika upoznati 2002. preko *Endema*, kada se u njemu pojavio opštenarodni „Ninda“ u epizodi „Protiv Kozaka“. Sve to nakon što je Kelava, godinu dana ranije, otkriven na međunarodnom strip festivalu Crtani romani šou.

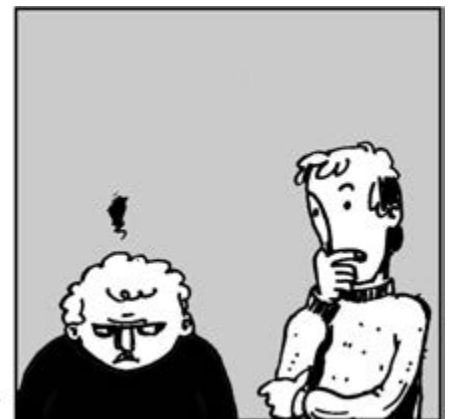
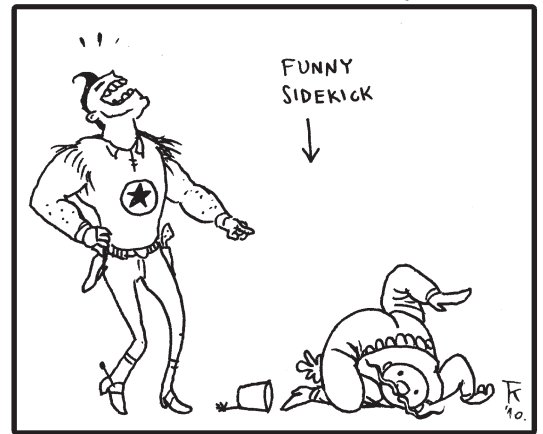
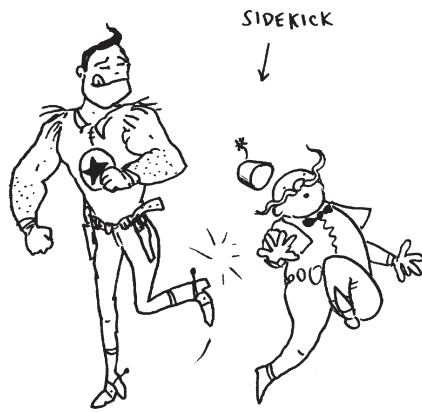
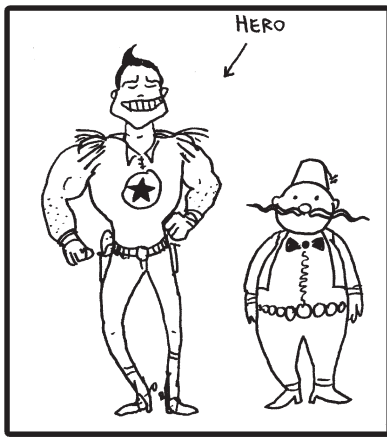
Jedna od onih stvari koje u radu nekog stvaraoca zaslužuju divljenje, a koje zahtevaju, osim dara, ozbiljno promišljanje načina na koji se predstavljaju ideje – jeste visok i dosledan nivo nepretencioznog. Jedan od načina da se pretencioznost izbegne je da se kvalitetno zajebe i blesavite, ali kad-tad se mora naleteti i na teren ozbiljnog i univerzalnog, kada stvari postaju sasvim skliske. Kelava je upravo to nekako postigao, često pomoću nemarnog crteža, očito crpeći ideje iz običnog i svakodnevnog... dakle, ume da se dobro zeza na bilo čiji račun, da bude otkaćen, neki bi možda rekli bizaran (što je nekima i nekijima samo loš izgovor za drugačije gledanje na stvari), sa sasvim dovoljno cinizma i sarkazma, ponekad na ničijoj zemlji između sale i zbilje, kada vam izmami osmeh, ali on nikad ne stigne do lica jer je, u međuvremenu, postao zauzet nečim drugim. Kelava nije zahtevan, ali može da zadovolji i sladokusca, čak i u vizuelnom smislu.

Osim povremenih izleta u fine minijature, Kelavini junaci su serijskog tipa: „Ninda“ (koji je, uprkos zvučnom imenu, smešten u sasvim prozaičnu sadašnjost kojoj, kao i drugi anti-super-junaci, nije dorastao), „Zeko i potocić“, „Muhlja menza“, „Krumpi vampir“, „Gringo“, „Dad Dred“... (naročito onaj „Dred na dvoru kralja Artura“ koji ga zivka u prošlost kadgod je u nekoj frci, recimo: Artur se napije, pa zarije Ekskalibur u stenu, posle ne može da ga izvadi, ostarilo se, je li, a sve to može da uzrokuje stanovite probleme u tananom odnosu prošlog i budućeg). Aktualna i otužna stvarnost se često reflektuje na neobične načine na neaktuelne likove.

Njegov možda najsuptilniji junak je „Šarle“, koga negde između sna i jave ugnjetava patuljak. Zipovan i efekatan, „Šarle“, uprkos komičnom, proizvodi i izvesnu finu dozu slatko-jezivog i anahronog, čega u današnjem umetničkom izrazu skoro da više nema, i za taj athaičan i nadrealan vid izraza ne uspevam da nađem pravo poređenje. ■

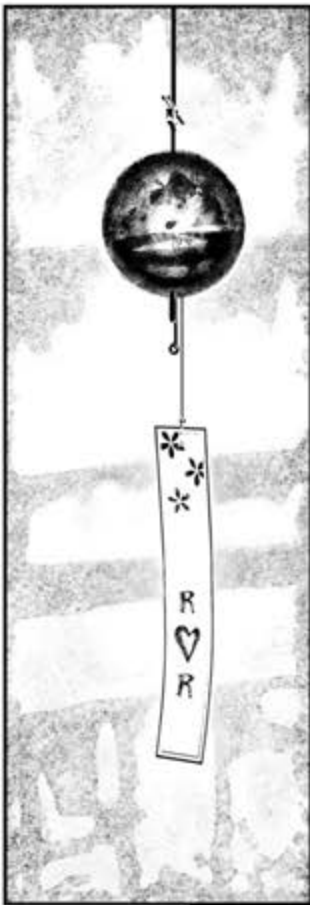
Predrag STANKOVIĆ

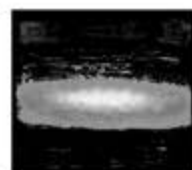

Ja sam Mačka

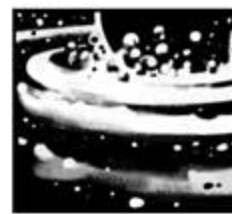
Elchinodepelocrespo
Toni Fejzula

JEBI ME!

ŠTA TO RADIŠ,
REĀKO? JOŠ
LIVEK SE NISI
OBUKLA?

ZAKASNIČEŠ!

MAMA, MILION
PUTA SAM TI REKLA
DA KUČAŠ PRE NEGO
ŠTO LĀPĒŠ!

ŠTA MISLIŠ DA
POPODNE ODEMO
U KUPOVINU?

POČINJE LETO,
TREBALO BI DA MALO
OBNOVIŠ GARDEROBU:
HALJINE, MAJICE...

KUPAĆI...

KRATKE
PANTALO-
NE...

ZAVUKLA
SI SE U TU
SOBU I NE
MRDAŠ!

NE BI BILLO
LOŠE DA MALO
IZAPEŠ NA SVEŽ
VAZDUH.

PSIHOLOG
JE REKAO...

MISLIO SI DA ĆE
SE STVARI POLAKO
POBOLJŠATI.

NISMO SMELI DA
DOZVOLIMO DA SE
DRUŽI S TOLIKO
STARIJOM DEVOJKOM.

DRAGI, BRINEM
SE ZA NAŠU
ĆERKU.

MOŽDA JE TREBALO
DA BUDEMO
OPREZNIJI? GDE
SMO POGREŠILI?

MOŽDA JE
RIOKO LOŠE
UTICALA NA
NJU, ALI...

BILA JE TO JAKO
ČUDNA DEVOJKA. KAŽU
DA JE BILA UPLETEN
U CRNU MAGIJU, ILI
TAKO NEŠTO...

MOŽDA SE
ZATO I UBIJA NA
ONAKO LIVRNUT,
JEZIV NAČIN.

ZAHVALJUJUĆI
PSIHO TERAPIJI USPELI
SMO DA REIKO PRESTANE DA
SE SEĆE. MEĐUTIM...

SAD SE PRAVI DA
IMA MAČKU...

I IME JOJ JE
DALA!

DRŽI ČAK ZA
NJU I ČINIJU
S MLEKOM U
SOBI.

PSIHOLOG KAŽE DA JE NORMALNO
DA POKUŠAVA DA NADOKNADI GUBITAK
RIOKO. TVRDI DA NEKI LJUDI USPEJU DA
SE UBEDE DA JE ŽIVOTINJA
REINKARNACIJA OSOBE KOJA
JE PREMINULA.

SMATRA DA ĆE JOJ TO POMOĆI
DA KANALIŠE SAV BOL I DA ĆE
TAKO PRESTATI DA NA KRIVI
ZA RIOKINU SMRT.

URADILI SMO ONO ŠTO JE
BILO NAJBOLJE ZA NJU!
MORALI SMO DA IH
RAZDVOJIMO, ZAR NE?

BILE SU NEKAKO PREVIŠE
POVEZANE, KAO DA SU JEDNA
OSOBA...

KAKO
SMO MOGLI
DA ZNAMO?

STVARNO, MOGLI BISMO DA
SKINEMO KATANAC SA VRATA...

...BEZ OBZIRA NA
ONO ŠTO JE PSIHO-
LOG REKAO!

SIGURNA SAM DA
ĆEMO TAKO PONOVO
STEĆI NJENO
POVERENJE.

IDEM GORE DA
JOJ KAŽEM.

REKLA SAM
TI DA KUČAŠ
PRE NEGO
ŠTO UČEŠ!

5

NEMA VIŠE BRAVA.

OD SAD PA NADALJE, NIKAD VIŠE.

SAMI, SAMO TI I JA.

IZVOLI MLEKO, RIKO.

MORAM DA IDEM U ŠKOLU. BUDI DOBRA.

MJAU!

Toni Fejzula
Elchinodepelocrespo

BIVA, BIVA, JUNAČE! NE SAMO ČIZME, I MAČ ĆEŠ OD RDE NJIME DA OČISTIŠ.

Balkanska pravila: Grafit s keltskom dušom

Adrian Barbu (1964), jedan od najboljih rumunskih strip autora, sjajan ilustrator, dobitnik prestižne američke nagrade „Illustrators of the Future“, profesor francuskog jezika, prevodilac, pisac i muzičar. Strastveni je ljubitelj duvana, crnog piva, irskih balada i keltske mitologije, a između i na kraju svega toga, sjajan crtač i još bolji čovek...

PRESSING: *Kada si prvi put pročitao neki strip i koji je to strip bio?*

ADRIAN BARBU: Prvi časopisi u kojima sam video stripove, a imao sam otprilike četiri godine, bili su časopisi *Arici Pogonici* i *Luminita*. Bili su to časopisi namenjeni predškolskoj deci, taman za moj uzrast. Ne bih sad mogao da kažem koji su to autori crtali te stripove, ali sećam se, između ostalih, epizoda sa junakom Neghinit-om i priča koje je radila Livia Rusz sa patkom Mac-om. Negde u periodu između prvog i četvrtog razreda osnovne škole čitao sam časopis *Cutezatorii* koji je objavljivao i strip tablu na zadnjoj strani. Neko bi rekao da je to malo, ali meni ipak dovoljno da se naviknem na crteže Puiu Manu-a, Sandu Florea-e, Livie Rusz i drugih. Tokom petog razreda prvi put sam „izašao van zemlje“, odnosno, bio je to moj prvi susret sa francuskim časopisom *Pif*. *Pif* se mogao naći u mnogim antikvarnicama, a mnogi čitaoci iz Rumunije su bili i pretplatnici istog. Francuska komunistička partija je u to vreme finansirala izdavača Vaillant, koji je izdavao *Pif*-a, i samim tim ovaj časopis za rumunski režim nije predstavljao neku opasnost po čitaoce i nije smatran kao produkt „trulog zapada“. Nešto kasnije na novinskim kioscima sam našao i albume sa Rahan-om i razne džepne knjižice sa *Pif*-om, *Hercul*-om, *Teddy Tedd*-om i *Leo*-m. Očigledno, časopis *Pif* je na mene najviše uticao. Upravo sam zahvaljujući tom časopisu, negde u šestom razredu, odlučio da i sam počnem da crtam svoje stripove... I tako su ovom mojom novom zanimacijom „žrtvovane“ moje školske sveske iz matematike, fizike i hemije (smeh).

PRESSING: *Koji je tvoj prvi strip iz tog vremena i da li si ga negde uopšte objavio?*

BARBU: Moji prvi pokušaji crtanja stripova ostali su u mojim školskim sveskama. Naravno, u to vreme nisam sebe ni mogao da zamislim kao crtača stripova a kamoli da se poredim sa ondašnjim afirmisanim autorima. Nisam mogao ni da pomislim da bi eventualno ti moji naivni, početnički stripovi mogli biti negde objavljeni, u nekom časopisu ili albumu. Možda je to i zbog nedostatka ambicioznosti, a ta se stvar ni dan danas nije mnogo promenila. Moram biti iskren i reći da nisam ni očekivao da me neko uopšte prihvati kao autora i da to poprimi neku ozbiljniju konotaciju. Gimnaziju sam završio 1982. godine, zaposlio se u jednoj fabrici, a zatim bio u vojsci skoro dve pune godine da bi se opet vratio poslu u fabrici. Onda sam negde 1985. godine prvi put video u almanahu *Anticipatia* (čitao sam i sakupljao skoro sve što je bilo na temu stripa i SF-a, a ovaj almanah je bio prava riznica, naročito SF-a) jedan kratak strip nekog početnika, kao što sam i sam bio, baziranog na jednoj od priča iz almanaha objavljenij prethodne godine. „Vidi, vidi“ pomislio sam u sebi „ovi primaju i radove početnika! Mogao bih i ja da pokušam...“ U to vreme sam bio intrigiran jednom kratkom SF pričom Alexandru-a Ungureanu-a. Napisao sam svoj scenario prema toj priči, nacrtao to na pet tabli i poslao poštom za Bukurešt. Nakon nekoliko sedmica javio mi se pismom autor priče lično. Dopao mu se moj strip, ali je imao neke predloge oko nekih izmena u samoj kompoziciji tabli. U to vreme, kao i svaki početnik, radio sam sve direktno na papiru. Znači, bez skica, crteža u olovci na zasebnim papirima, ništa od toga. Crtao sam direktno na tabli, najpre lagano

olovkom, pa bih to tuširao, a onda brisao tragove olovke. Kopir aparata nije ni bilo tada, tako da sam poslao svoje originalne crteže. Alexandru mi ih je vratio natrag, te sam ih ja uz njegove primedbe prepravio i ponovo poslao. Moj strip je objavljen u leto 1986. godine, uz izuzetno pozitivne komentare, i gle čuda, za to sam dobio i novac poštom, negde u vrednosti dve ondašnje prosečne mesečne plate! I šta misliš koja je bila moja reakcija? Uspaničio sam se! Ja se tu kao malo zaigrao crtežom i pričicom, a tamo neki ozbiljni ljudi iz jednog nacionalnog almanaha te moje igrarije objave i za to mi još i plate!? Tolika pažnja odjednom je bila previše za mene, bio sam potpuno nesproman za tako nešto, osećao se pomalo kao neki prevarant, kao da sam prevario celu Rumuniju. Zaključio sam tada da je moj jedini „izlaz“ iz takve situacije potpuno posvećivanje osnovama crtanja. Nisam imao nikakvih znanja o samoj umetnosti, sve što sam znao je ono što sam naučio iz knjiga o anatomiji, nekih knjiga o crtanju i časopisa *Pif*. Odlučio sam čvrsto da se više ne pojavljujem „u javnosti“ sve do trenutka dok ne budem stvarno dobro naučio da crtam. Ostao sam tako u „ilegali“ do 1989. godine. Negde tokom jeseni te godine časopis *Orion* iz Krajove raspisao je konkurs za crno-beli strip od maksimum četiri table. Za nekoliko dana već sam imao svoj strip za konkurs. Naravno, ponovo sam poslao originale, koje mi nažalost nikada nisu vratili. U decembru je krenula Revolucija, nastao je opšti haos, pa i u izdavaštvu, haos koji će potrajati još nekoliko godina. Pojavljivalo se i nestajalo i po tri-četiri novina i časopisa nedeljno. *Orion* je ponovo pokrenut negde 1994. ili 1995. Tada je i moj strip sa konkursa bio objavljen.

PRESSING: *Devedesete su započele sa, kako si već napomenuo, haosom u izdavaštvu i uopšte u celom društvu. Kako si se ti snalazio u tome i da li si upoznao i druge lokalne autore stripa?*

BARBU: U periodu od 1990-1995. godine meni ništa od svega što se u mojoj zemlji dešavalo nije bilo jasno. Sve se dešavalo velikom brzinom, ništa nije bilo sigurno, naročito kada je krenula i ogromna inflacija. Izdavači SF i strip časopisa su dobijali ponude od štamparija po jednoj ceni, da bi već po pripremi samo polovine materijala za jedan broj troškovi štampe već bili duplirani. U takvoj situaciji je bilo nemoguće opstati i tako su nestajali mnogi časopisi posle samo nekoliko brojeva. S druge strane, klupska aktivnost je bila veoma živa. Tu se dosta pisalo i crtalo, a onda je strip entuzijasta Dodo Nita oko sebe okupio dosta autora i uspeo da pokrene manifestacije posvećene stripu. U tom periodu radio sam iz čistog zadovoljstva, bez nekih ambicija da će to uopšte biti objavljeno. Skupilo se tu

nekih četrdesetak tabli stripa, ali se meni to činilo nedovoljno dobrim da stanem rame uz rame sa autorima poput Valentin-a Tanase-a, Mariana Mirescu-a ili Viorel-a Pirligras-a. Učestvovao sam i na izložbama stripa u svom gradu, uz veoma pozitivne reakcije publike. Od ljudi koji su me „pronašli“ u Klužu tokom 1993. godine, bilo je dosta onih koji su tražili još mojih radova posle onog pojavljivanja u almanahu *Anticipatia* iz 1986. godine. „Gde si bio i šta si radio prethodnih sedam godina čoveče?“ Naravno, nisam mogao da im priznam kako sam se povukao da bih naučio da crtam, pa sam nalazio druga opravdanja. Ipak, činjenica da sam već postao poznat i tražen još više me je plašila. Prvo pravno upoznavanje sa mojom stripovskom „familijom“ desilo se na Salonu stripa u Brašovu, 1997. godine, gde me je kao gosta pozvao Dodo Nita i na koji sam krenuo prepun emocija. Trebalo je da tamo po prvi put upoznam uživo „teškaše“ rumunskog stripa. Ne mogu da ti opišem kako sam se osećao kada su me momentalno primili kao nekog svog. Kao zalutalog brata, ili kao neku izgublenu pa pronađenu ovčicu. Mirescu, Pirligras, Nita, Ciomu, Tanase i mnogi drugi su me prihvatili kao ravnopravnog člana njihove zajednice! A zamisli ovo, i publika se isto ponašala... A ja sam samo razmišljao kako ću se u nekom trenutku probuditi i shvatiti da je to samo san, toliko mi je sve bilo nestvarno. Bio sam poput ružnog pačeta iz Andersenove bajke, koje naprasno pomisli da je postalo labud. Čvrsto sam rešio da budem uz te nove prijatelje, uz moju novu „familiju“. Uspevali smo nekako da se, mogu reći i često, srećemo, da se dopisujemo i da ohrabrujemo jedni druge. Sarađivali smo u časopisima koji su nestajali posle dva ili tri broja, ponovo započinjali i ponovo doživljavali istu sudbinu. Susretali smo se u Konstanci, Bukureštu, pa i u Budimpešti. Radimo ono što se od nas traži i ono što se plaća: ilustrovanje knjiga, kompjuterske igre, političke karikature u novinama i časopisima, uz sve to nikako ne zapostavljajući strip. Svako od nas ide nekim svojim sopstvenim umetničkim putem, ali smo nekako i dalje svi povezani, i dalje smo deo istog tima.

PRESSING: Nakon „oloonih“ devedesetih, najvažnija godina u tvojoj umetničkoj karijeri bila je 2003. godina. Možeš li nam reći nešto o događaju iz te godine i šta je usledilo posle toga?

BARBU: Da, istina je, to je zaista godina koja je obeležila moj dosadašnji umetnički rad, ili bolje reći godina kada je došlo njegovo puno priznanje. Na internetu sam 2002. godine pronašao stranicu američke fondacije „Author Service“ iz Los Anđelesa, koja svake godine organizuje konkurse sa ciljem otkrivanja novih talenata među piscima i crtačima SF-a i Fantastike. Te 2003. godine, konkurs za pisce „Writers of the Future“ bio je organizovan po devetnaesti put, a za ilustratore „Illustrators of the Future“ po dvanaesti put. Pravila su jednostavna: svaki učesnik (uz uslov da nije poznat i da nije objavio više od tri ilustracije u Sjedinjenim Američkim Državama) može poslati tri svoja rada – dobre crno bele kopije, ne originale. Svaka etapa godišnjeg konkursa traje tri meseca i ima ih ukupno četiri. Svakog tromesečja biraju se po tri pobednika u obe

kategorije, znači svake godine ima ukupno po dvanaest dobitnika u obe kategorije. Tamo su mi rekli da svakog tromesečja fondacija prima radove od tri do četiri hiljade učesnika. Ja sam već bio objavio dva stripa u SAD, i to sam napisao u prijavi koju sam poslao sa ilustracijama, a organizatori su mi javili da neće biti problema i da bi bila prava šteta da zbog toga ne učestvujem na konkursu. Ukratko, poslao sam u oktobru 2002. tri svoje ilustracije (već pripremljene ranije namenski za knjigu o istoriji SF literature, nikad objavljenoj iz finansijskih razloga), i tokom decembra dobio odgovor iz Amerike da sam među tri dobitnika nagrade za to tromesečje, kao i da me očekuju na dodeli nagrada u avgustu 2003. godine, u Los Anđelesu. Nagrada je bila u vrednosti petsto dolara uz objavljivanje jedne originalne ilustracije u godišnjaku fondacije.

ne originalne ilustracije u godišnjaku fondacije. Za mene lično, najveća nagrada je bila da stignem tamo, tim pre što su sve troškove (avionski prevoz, smeštaj) plaćali oni. Što se tiče originalne ilustracije, situacija je bila sledeća: svakom nagrađenom ilustratoru daje se po jedna nagrađena priča, od nagrađenog pisca, za koju treba uraditi ilustraciju u naredne tri nedelje. Te ilustracije su ulazile u drugi konkurs, godišnju nagradu od četiri hiljade dolara. Dobio sam tekst, odradio i poslao ilustraciju, a onda je usledilo nekoliko nedelja dopisivanja, odlasci u Ambasadu SAD-a u Bukureštu po vizu i planiranje mog odlaska tamo. A, da, i jedna mala anegdota, koja je mogla da izazove i poprilično neugodnosti. Organizator je od svih nagrađenih tražio lične podatke: visinu, težinu i neophodne mere za svečana odela. Svečana odela su obavezna na dodeli i svako je mogao da ih iznajmi pre ceremonije. Poslao sam mere za košulju, pantalone i sako i tada sam shvatio da su oni ustvari mislili da sam ja žensko, jer je ime Adrian kod njih žensko, tako da bi mi oni

za svečanu ceremoniju pripremili i svečanu haljinu (smeh)! A da stvar bude još zanimljivija oni su mi već bili rezervisali dvokrevetnu sobu u hotelu koju bih delio sa nekom ženom! Bilo mi je žao što sam morao da im pokvarim planove i aranžmane, i što neću moći da spavam u istoj sobi sa nekom damom, ali morao sam da im kažem istinu (smeh)... Stigao sam tamo posle napornog puta od oko tideset sati, Kluz-Bukurešt-London-Čikago-Los Anđeles. Od kuće sam pošao u tri ujutro, a aterirao u Los Anđeles oko ponoći, plus presedanja od oko desetatah sati. Sačekali su me na aerodromu, čudili se što imam samo malu putnu torbu i odveli me u hotel – Ruzvelt Hotel, u Holivudu, na Bulevaru slavnih, onom ulicom sa zvezdama na trotoaru. Neki stariji radnik u tom hotelu, koji je čistio i održavao bazen, ispričao mi je da je tu sreo mnoštvo slavnih ličnosti poput Charlie-ija Chaplin-a, Marylin Monroe, John-a Wayne-a, porodicu Kennedy i mnoge druge. Nisam ni imao hrabrosti da uđem u taj bazen (smeh)! Bio sam jedini neamerikanac od nagrađenih za tu godinu. Zanimljivo je da je prvi dobitnik Gran prija, 1991. godine, bio jedan Ukrajinac, Sergej Pojarkov, koga sam i upoznao tamo. Tokom boravka tamo upoznao sam mnogo slavnih ličnosti. U žiriju su bili Frank Frazzetta, Frank Kely Fries, Bob Egelton i bračni par Valery i Ron Linden, koji su svakod-

neveno organizovali predavanja i ateljeje, gde smo mi ilustratori prezentovali svoje radove, diskutovali, razmenjivali iskustva, dobijali odgovore na pitanja o stvaranju uspešne karijere i o sistemu izdavanja u Americi. Uz susrete sa umetnicima, usledili su odlasci u muzeje, na prezentacije, okrugle stolove, fotografisanje za albume za prezentaciju i na kraju svečana ceremonija dodele nagrada. Od slavnihi ličnosti na samoj ceremoniji bili su tu Chick Corea, Frazzetta, David Carradine, Sean Austin, producenti, režiseri i holivudski glumci. Dobili smo svoje nagrade, diplome, držali govore zahvalnosti, slikali su nas, pili smo šampanjac pa onda ponovo u Ruzvelt Hotel, sa svojim novim prijateljima, crtačima i piscima, do jutra. Sutradan sam krenuo kući. Prespavao sam skoro celi put, u dva četiri aviona koja su me vodila kući. Šta reći? Sa mnogima koje sam tamo upoznao ostao sam u kontaktu. Neki su napravili uspešne karijere, jer su ove nagrade nešto slično Zlatnom Globusu u kinematografiji. Ja sam bio daleko od mesta dešavanja, i u Rumuniji, sem dva tri lista koja su pisala o tome, niko nije bio zainteresovan za ovu moju američku avanturu. Za mene je iznenađenje bilo nešto drugo: Frank-u Frazzetta-i sam lično, uz posvetu, poklonio jednu svoju ilustraciju koja mu se očigledno veoma dopala. U septembru sam dobio ogroman paket sa raznim publikacijama i knjigama fondacije, preko trideset knjiga, i tri velike reprodukcije Frazzetta-e, numerisane i potpisane od autora lično, sa sertifikatom o autentičnosti! Tada mi više nije bilo krivo što nisam dobio Grand prix. Te tri reprodukcije su i dan danas moja najveća nagrada. Tokom mog boravka u Americi, pokušavao sam da Marian-u Mirescu-u svakodnevno prosleđujem pisani izveštaj, neku vrstu dnevnika, koga će on nešto kasnije, uz fotografije sa lica mesta i objaviti u specijalnom broju časopisa AH, BD! u celosti posvećenom ovom događaju. Sve u svemu, najveći dobitak od ovog događaja je bio taj što sam naučio neke veoma korisne stvari od profesionalaca o samom načinu promovisanja svog rada i stvaralaštva. Po povratku kući, uspeo sam veoma brzo da nađem posao na ilustrovanju knjiga. Do sada sam naslikao preko sto četrdeset naslovnih strana, ilustrova preko osamdeset knjiga za decu i kontinuirano saradujem sa četiri rumunske izdavačke kuće.

PRESSING: *Sjajna avantura, prava stripovska! Spomenio si ilustrovanje knjiga – jedan od tvojih poslednjih projekata bila je i knjiga Povestii od Ion-a Creanga-e. Verujem da ti je rad na ovoj sjajnoj knjizi predstavljao pravo zadovoljstvo?*

BARBU: Ovo delo Ion-a Creanga-e je dosta tužna knjiga, ali po mom mišljenju i prelepa. Direktora izdavačke kuće „Aion“ iz Oradee sam upoznao 2006. godine. Gospodin, veliki ljubitelj ozbiljne literature, već je bio objavljivao dela iz filozofije i istorije. Pre toga sam uradio nekoliko naslovnih strana za knjige koje su se njemu izuzetno dopale. Sreli smo se u Klužu, na njegovo insistiranje, gde sam mu prezentovao neke moje pređašnje radove po motivima rumunskih bajki. Pitao me je: „Da li si razmišljao o Ion-u Creanga-i?“ Nisam, i to sam mu rekao, a on je onda predložio da započnemo ovaj projekat. Sa zadovoljstvom sam prihvatio.

Prvobitni ugovor je podrazumevao da budem plaćen prema broju ilustracija u knjizi, ali je on rekao da ćemo potpisati novi ugovor, kojim bih ja umesto nekih 15% od zarade trebao da dobijem oko 50%. Istakao je da je glavni posao oko ove knjige u stvari moj doprinos, tekst je ionako odavno napisan i on ga samo preuzima. To se zove poslovnost i saradnja. Tako smo i uradili, uz jedan moj dodatni uslov, da ne budem limitiran na dve ilustracije po priči i da imam slobodu da ilustrujem sve ono što budem smatrao bitnim, pa i u slučaju da za neke duže priče stignemo do pet, šest ilustracija. Prihvatio je. S obzirom da sam zaradu od ove knjige trebao ostvariti tek po izlasku iz štampe i prodaji iste, morao sam u međuvremenu da radim na nekim drugim poslovima koji su donosili bržu zaradu, pa se ovaj projekat poprilično razvukao. Godine 2008. imao sam tek nekih polovinu ilustracija za knjigu, a gospodin Olteanu, izdavač, na žalost preminuo je od srčanog udara. Njegove poslove oko izdavaštva preuzeo je njegov sin i on je u potpunosti ispoštovao moj ugovor. Imao je poprilične izdatke zbog neplanirane smrti svoga oca, neplaćene dugove, pa je na žalost neke projekte morao da otkáže a neke da prekine. U januaru 2010. godine najzad smo uspeali da odštampamo knjigu za koju smo ravnopravno podelili troškove. Želeli smo kvalitetno izdanje i po formi i po sadržaju i ja sam se angažovao oko celokupnog izgleda same knjige. Promocija je bila u februaru 2010. godine i mogu reći da je uspeh bio veliki. Uz moje zadovoljstvo zbog ilustrovanja ove knjige najveće zadovoljstvo i satisfakcija su ipak zadovoljni čitaoci koji su je i kupili.

PRESSING: *Kao neko ko je imao priliku da pročita tu knjigu i privilegiju da vidi originale ilustracija, mogu slobodno reći da si odradio odličan posao. Vratimo se sada stripu – koji su autori stripa, rumunski ili strani, najviše uticali na tebe i tvoj rad i koje među njima najviše ceniš?*

BARBU: Od rumunskih autora najviše sam voleo stil crtanja Sandu Florea, Pompiliu Dumitrescu-a, Livie Rusz i Puiu Manu-a, iako nijedan od pomenutih nije imao presudan uticaj na moj stil rada. Negde tokom petog razreda osnovne škole čitao sam časopis *Pif* i u njemu „Rahana“ od Andre Cheret-a. To je strip i stil koji je na mene najviše uticao. Predivan stil crtanja, iako skoro nemoguć za imitiranje. Kao i sva deca koja počnu da se bave crtanjem, ni ja u to vreme nisam mogao da odolim stilu crtanja

„Disney-a“, za koji neki i sada kažu da se može приметiti u mojim ilustracijama dečijih knjiga. Nešto kasnije, kad sam imao oko dvadeset i pet godina, imao sam prilike da po prvi put vidim i neke albume španskih i italijanskih crtača i autora. Manara, Segrelles, Gimenez, Fernandez i Caza su me fascinirali. Naklonjen sam čistom, realističnom crtežu, pa čak i kada je on karikaturalnog tipa. Slobodni stilovi, i ležerniji crtež, ponekad i naivan i infantilni, me uopšte ne privlače. Zato volim crteže, recimo, Durer-a, Piranese-a, Michelangelo-a, Da Vinci-a, Dore-a, Bernini-a ili M.C. Escher-a. U stripu volim Belgijanca Schuiten-a, zbog njegove fantastične arhitekture u tablama stripa i njegove elegantnosti u crtanju četkicom. Volim spektakularne slike i crteže, kao kod Eisner-a, Civiell-a,

crtanog od više crtača. Španska škola se može pohvaliti „El Mercenarium” (Segrelles), „Sagom o Metabaronima” (Jodorowski i Gimenez) ili „Torpedo-m” (Abuli i Bernet), a italijanska „Dylan Dog-om” (Bonelli), koji i dalje izlazi već nekoliko decenija. Rekao bih i da je uticaj balkanskih crtača i autora na evropski strip značajan. Nakon uspeha Enkija Bilala u Francuskoj i Janjetova u saradnji sa Jodorowski-m mislim da evropski izdavači moraju mnogo više da koriste talenat balkanskih autora. U svakom slučaju, ne mogu i ne želim ovom prilikom da kažem sve što mislim o vrhuncima evropskog stripa. Ovo je bila samo neka mala lista mojih favorita, što bi jedan poznati rumunski

Serpieri-a, Bisley-a, Corben-a ili Miller-a, koji su mi takođe veoma dragi autori. Moram priznati da me poslednjih godina plaši i sama pomisao na uticaj nekog drugog autora na moj rad. Uticaj te vrste je dobar i poželjan kada si početnik i želiš da neke stvari naučiš od drugih – dobro nacrtana strip tabla nekog majstora može biti korisnija od učenja teorije godinu dana. Ali kada želiš da nađeš sopstveni stil, da pronađeš sebe u tome, i kada izađeš u javnost sa time, uticaji mogu biti opterećujući. Bilo mi je potrebno dosta vremena da se oslobodim svih tih uticaja koji su mi pomogli u razvoju sopstvenog stila. Čak i sada, kada radim nešto novo, nikada ne čitam stripove, iz nekog potajnog straha da ne padnem pod uticaj nečijeg stila, da ne narušim svoj sopstveni, ili narativni tok same priče. Crtam i realističnim i karikaturnim stilom, crtam za decu i odrasle i uvek pokušavam da u svemu tome ostanem svoj i zadržim svoj stil. Uticaji drugih u takvim stvarima, kao što sam već rekao, mogu biti i pogubni.

PRESSING: Spomenuo si svoje omiljene autore stripa. Koje serijale ili one shot-ove smatraš remek delima devete umetnosti?

BARBU: Razumljivo je da u ovom slučaju ne mogu biti baš objektivni; sve što ću ovde spomenuti su samo moji lični ukusi i naklonost. Mišljenja sam da su serijali iz takozvane francusko-belgijske škole definitivno obeležili evropski strip, a naročito serijali kao što su „Corto Maltese” (Pratt), „Tintin” (Herge), „Asterix” (Goscinny i Uderzo), serijali „Hermetična garaža” ili „Inkal” (Moebius), „Gaston Lagaffe” i „Spirou” (Franquin). Od recentnih stvari pomenuo bih „Les Cites Obscures” dvojica Schuiten-Peeters sa spin off-ovima, koji su, svaki za sebe, mala remek dela. Od ostalih crtačkih škola, britanske, recimo, volim „Slaine-a” (Mills)

pisac rekao: „To je ono što bih voleo da ponesem sa sobom na pusto ostrvo...”

PRESSING: Da li trenutno crtaš neki strip, sa kojim rumunskim autorom najviše saraduješ i dokle se stiglo sa objavljivanjem tvog stripa „Greuceanu”?

BARBU: Aaaaaaaah, „Greuceanu”! Ovo je uzdah razočaranih prijatelja i poznanika koji nestrpljivo iščekuju ovaj strip u nekom izdanju. „Greucan” (Greuceanu) ima svoju podužu istoriju, ali se može relativno brzo ispričati. Pre desetak godina u Rumuniji, naročito među mlađom populacijom, bilo je popularno sve što je dolazilo iz Sjedinjenih Američkih Država. I danas ima toga, doduše u mnogo manjoj meri (ili smo mi već navikli na to), ali u ono vreme to je bilo baš iritirajuće. U razgovoru sa prijateljima i studentima, mladima i starima, zaključili smo kako bi bilo lepo da se domaći autori malo više pozabave domaćim temama (istorijski stripovi su već postojali i bili prilično uspešni). Ovaj deo Evrope, naročito istočnoevropski, ima izuzetan folklor, sa likovima i herojima koji mogu ponosno da se nose sa američkim superherojima. Zašto da ih onda ne

populariše i upoznamo sa njima širi krug ljudi? I tako je sve počelo. Skoro dve godine sam čitao sve što mi je bilo dostupno, bajke, knjige o narodnim predanjima, legendama i tradiciji. Stao sam kod „Greučena“, jer je to veoma dinamična bajka, a s druge strane i dovoljno duga da se od nje napravi strip onakav kakav sam ja želeo da bude. Započeo sam ga 2002.godine. Problem sa ovakvim ličnim projektima je taj što oni u startu uvek odu na začelje liste prioriteta. Prednost se ipak daje stvarima koje donose novac (naročito u krizna vremena), ali se nađe pomalo vremena i za lične projekte. „Greučena“ sam planirao kao album od četrdeset osam strana i, na žalost, za skoro osam godina nisam stigao ni do pola... Uz to imam i, skoro isto kao i svi rumunski autori stripa koje poznajem, na desetine strip tabli koje sam odradio, onako, za svoju dušu, neobjavljenih. To su završeni stripovi koji čekaju na objavljivanje ali koji će verovatno i ostati neobjavljeni, na žalost. Zbog nezavidne situacije u izdavaštvu, nespremnosti izdavača da se upuste u izdavanje stripova i časopisa, u kojima se još moglo štošta objaviti, zadnjih nekoliko godina ja i nisam imao nikakvih ponuda da radim neki strip. U zadnjih sedam-osam godina radio sam skoro samo ilustracije za knjige. To ljudi traže od mene, to se plaća. Tokom 2010.godine zajedno sa Marian-om Mirescu-om započeo sam saradnju na kratkom stripu koji će ući u strip antologiju „Monstrumi“, koju će on i izdati. Ispalo je prilično dobro pa očekujem da ćemo i ove godine, u skladu sa mojim slobodnim vremenom, odraditi još dve kratke priče od 4-5 tabli. Vreme u kome živimo očigledno nije pogodno za duže i zahtevnije projekte.

PRESSING: *Da, tužna je to istina, na žalost, ali se nadam da će se i to u neko dogledno vreme promeniti. Već si pominjao situaciju na rumunskoj strip sceni, misliš li i veruješ da će se tu nešto popraviti i da strip ima perspektivu u Rumuniji?*

BARBU: Plašim se da, gledajući stvari iz ove perspektive, neki važniji potezi na tom planu ne zavise ni od autora, ni od publike, pa čak ni od izdavača, jedino zavise od finansijske situacije. Kao prvo, stabilna finansijska situacija ohrabrila bi izdavače da krenu sa ozbiljnijim stvarima koje imaju šansu da uspeju. Kao drugo, sam uspeh zavisi od publike. Kod nas u Rumuniji slaba ponuda stripova u prvih deset godina posle revolucije dovela je do toga da imamo generacije mladih ljudi koji sada imaju otprilike dvadesetak godina i koji su rasli bez stripova, ili, kao što je to slučaj sa mojom decom, čitajući samo časopise koje su skupljali njihovi roditelji. Pored toga pojavili su se i derivati strip časopisa iz produkcije „Disney-a“, „Hanna-Barbera-e“ ili „Cartoon Network-a“, koji su mlade ljude usmerili ka crtanim filmovima. Došli smo u situaciju da je jedina preostala publika koja čita stripove ona iz moje generacije, iz šezdesetih. Ono što me ipak raduje je činjenica da sam na mnogim salonima stripa viđao puno mladih ljudi i dece od osam do deset godina. Imao sam priliku i da vodim strip školu sa studentima i školskom decom. Nisam mogao sve zainteresovane da primim i morao sam da organizujem više takvih mini kurseva od po tridesetak dana ne bi li svi mogli da stignu na red. To mi uliva nadu da možda ipak možemo formirati novu čitalačku publiku, ako ne odmah, onda u nekom narednom periodu. U istoriji evropske kulture, baš kao i u životu jednog deteta, strip ima svoje precizno mesto: između dečijih slikovnica i „ozbiljnih“ knjiga bez slika, strip osigurava lakši prelazak sa

slike na tekst. Ni filmovi, ni računari to ne mogu, i mlada publika oseća potrebu za stripom, tako da zbog svega toga mogu reći da sam optimista po pitanju opstanka stripa.

PRESSING: *Slazem se, i nadajmo se da će tako i biti. Na kraju, 2010. godine bio si gost na 12. Balkanskoj smotri mladih strip autora u Leskovcu. Kakvi su tvoji utisci sa tog skupa i šta misliš o časopisu Strip Pressing koga si imao priliku da tamo vidiš?*

BARBU: Kad pomislim na Leskovac imam neki osećaj postidenosti, a reći ću ti i zašto. Marian Mirescu me već pet-šest godina unazad stalno poziva da sa njim odem malo u okolne zemlje, u Grčku, Bugarsku, Srbiju, i da vidim kako se i šta tamo radi oko stripa. Ja sam to uporno odbijao, govorio mu kako tu nema šta da se vidi, ako mi treba nešto balkansko dovoljno je da otvorim prozor i eto ga ispred mene toliko da mogu da ga se zasitim. Mislio sam, kako je ovde kod nas tako je sigurno i kod njih, nema tu neke velike razlike. I desi se tako da sam uz njegovu i vašu pomoć nekako pristao da ipak izađem malo iz Rumunije. Uz toliku ljubav-

znost i počast sa vaše strane prosto nisam mogao

da odbijem poziv. Marian je već po-

slao moje radove u Leskovac

i ja sam krenuo. Tokom pu-

tovanja nekoliko puta sam se

pokajao što sam uopšte krenuo,

misleći da ću tamo nepo-

trebno izgubiti nekoliko

dana... A onda je usledio

potpuni šok kada sam

video šta i kako crtaju bal-

kanski autori. Sreo sam to-

liko puno talentovanih lju-

di posvećenih crtanju. Video

sam besprekornu organizaci-

ju cele manifestacije, upoznao

i doživeo vaše gostoprinstvo,

srdačnost i gotovo porodičnu at-

mosferu. Tada sam se postideo

što sam uopšte i mogao da pomis-

lim ono što mi se vrtelo u glavi pre

puta. Drugi put sam se postideo ka-

da sam video konkretne stvari, crteže

profesionalaca, albume i časopise koje

izdajete, kvalitet stripova i podršku koju

dajete finansijski kao čitaoci, a i zbog

činjenice da smo mi Rumuni daleko

iza vas u organizaciji, količini i

kvalitetu produkcije. U tim nezab-

oravnim večerima, kod Peke i

Marka, gde su svi sedeli tamo

gde nađu mesto, svi su razgovarali i

crtali, i ja se uključio u

te razgovore sa Srbima, Hrvatima,

Makedoncima, Albancima, tada sam

se po treći put postideo. Ratovali ste,

prošli

kroz period mržnje i podela, kroz konflikte koji

su vam zemlju raskomadali... I nastavili ste da bu-

dete prijatelji. Vi, autori i ljubitelji stripa, trebali ste da

budete primer svima u regionu, zato što ste vašu zajednicu

očuvali i niste dozvolili da se deli. Bilo me je sramota, jer mi

Rumuni nismo kao vi, nismo tako čvrsto povezani. Kod nas se

mnogi kriju jedni od drugih, ne pričaju o svojim projektima, in-

diferentni su jedni prema drugima. Retko se viđamo i imam uti-

sak da svi uglavnom žele da se što pre razidemo i da svako ode

svome domu i nastavi da radi sam. Nije to slučaj sa svima, na sreću,

ali su ti izuzeci uglavnom usamljeni i ne uspejaju da okupe ljude oko

zajedničkih stvari. Kod vas sam sreo „porodicu“ kakvu bih voleo da sret-

nem i ovde kod nas u Rumuniji. Bilo mi je pomalo žao kada sam napuštao

Leskovac i nadam se da ću uskoro ponovo doći. Što se Strip Pressinga

tiče, na tome vam iskreno zavidim. Prijateljski, naravno. Visokokvalitet-

an časopis, izdat i finansiran od strane jednog studentskog centra, sa dis-

tribucijom nekomercijalnog tipa, na puno strana prepunih informacija,

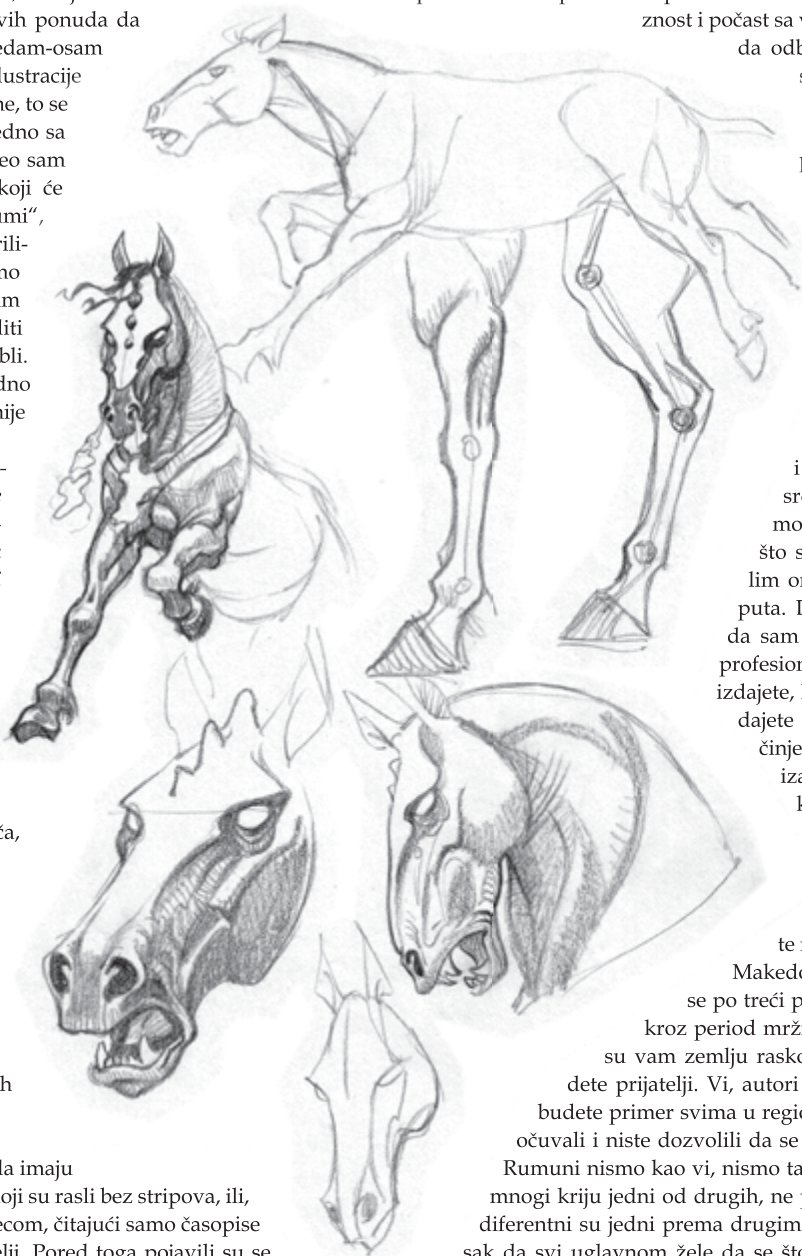
intervjua, novosti i stripova: ko ne bi pozeleo nešto tako u svojoj državi?

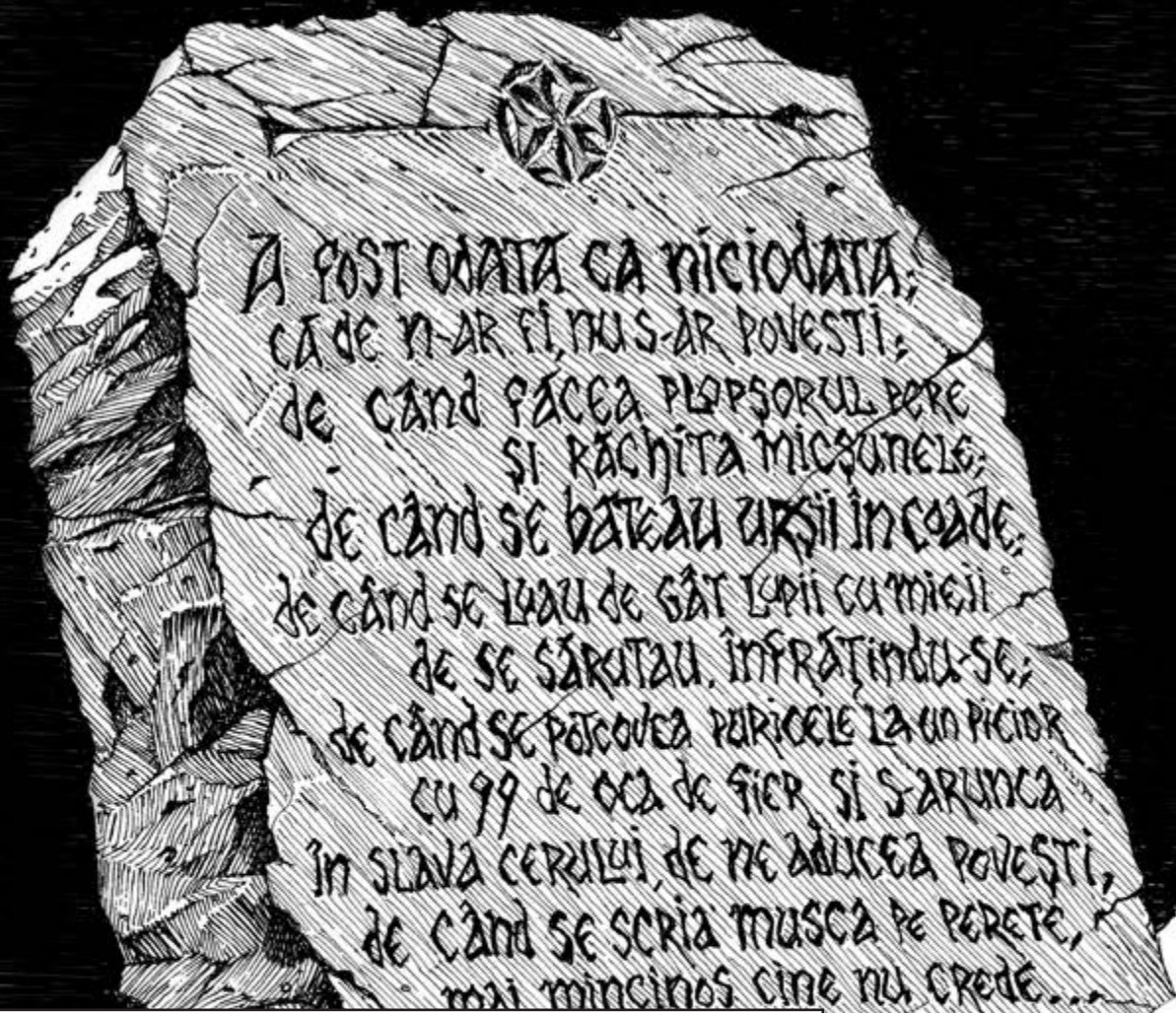
Ostavimo zavist, pa makar i prijateljsku, po strani... Na kraju mogu samo

da čestitam svima koji realizuju ovaj časopis, da im poželim bogat fond,

istrajnost i što više novih brojeva!

Razgovarao i priredio: Dragan PREDIĆ

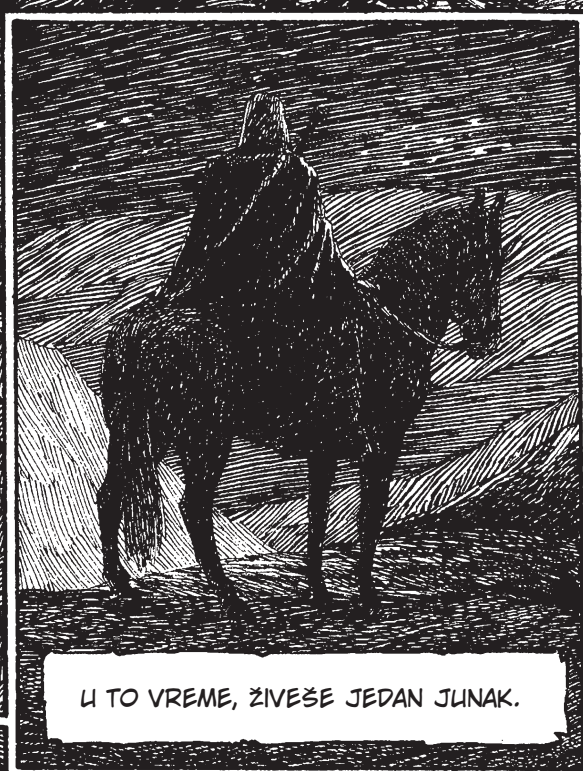
ȚĂ POST OĂTĂ CĂ NĪCĪODĂTĂ,
CĂ DE N-AR FI, NU S-AR POVESTI,
DE CĂND PĂCEA PLĂPSORUL BERE
ȘI RĂCHĪTĂ MĪCȘUNĪELE;
DE CĂND SE BĂTEAU ZURSII ÎN COADE,
DE CĂND SE LEAU DE GĂT LUPII CU MIEȘII
DE SE SĂRUTAU, ÎNFRĂȚINDU-SE;
DE CĂND SE PĂCĂDEA PERICOLE LA UN PICIOR
CU 99 DE OCA DE FIER, ȘI SĂRĂNCA
ÎN SLAVA CERULUI, DE NE ADUCEA POVESTI,
DE CĂND SE SCRIA MUȘCA PE PERETE,
MAI MĪNCĪNOS CĪNE NU CREDE...

BILO JE TO JEDNOM DAVNO, TOLIKO DAVNO DA KAO DA SE NIKAD NI DESILO NIJE
I KO ĆE ZNATI NIJE LI IL' JESTE BILO, KAD DAN ŠTO PROĐE SVE SAKRIJE?
U VREMENU KADA SU KRUŠKE NA TOPOLI RASLE, I NA VRBI CVETAO ŠEBOJ
VREMENU KAD SU MEDVEDI SNAŽNIM SE REPOVIMA TUKLI I IŠLI U BOJ
VREMENU U KOME JAGNJAD VUK NEŽNO I BRATSKI ČUVA
VREMENU U KOME SE SA DEVEDESET I DEVET FUNTI GVOŽĐA POTKIVALA BUVA
DA SKAČE LIVIS I DOHVATI BAJKE - DA PRIČAMO DOK USTA NE OSTANU SUVA
VREMENU U KOME MUVA SVOJ PUT PO ZIDU POLAKO SLAŽE,
DA ONAJ ŠTO NE VERUJE NAJVIŠE OD SVIH NA SVETU LAŽE.

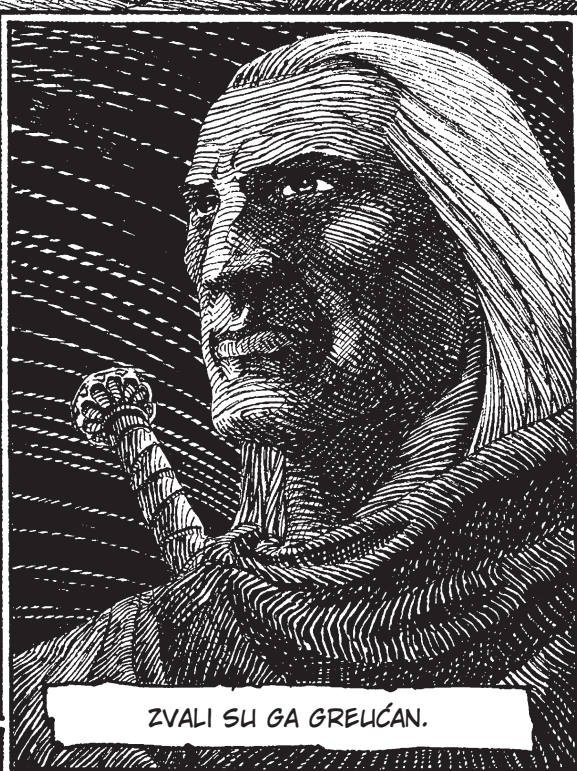
BIO JEDNOM JEDAN KRALJ, A NJEGOVO IME BEŠE CRVENI. I BIO JE VEOMA LJUT, JER ZA NJEGOVIH DANA, GOMILA ZMAJEVA JE UKRALA SUNCE I MESEC SA NEBA.

I TAKO ON POSLA SVOJE LJUDE ŠIROM ZEMLJE, I SVOJE GLASNIKE U SVE GRADOVE, DA OBJAVE DA ĆE ONAJ KOJI BUDE POVRAATIO SUNCE I MESEC OD ZMAJEVA DOBITI RUKU NJEGOVE KĆERI I POLA KRALJEVSTVA PRIDE; U SUPROTNOM, AKO NE USPE, ODSEĆI ĆE MU GLAVU.

MNOGI HRABRI LJUDI ODOŠE U POGIBIJU, SAMOLIVERENO SE NA POČETKU BUSAJUĆI U GRUDI; A KADA SE TREBALO DOKAZATI, RASTRČAŠE SE NA SVE STRANE, NE ZNAJUĆI NI GDE DA POČNU NI KAKO PODUH VAT DA ZAVRŠE - JER KAŽE SE DA MUVE LETE KAO BEZ GLAVE... A KRALJ SVOJA OBEĆANJA DRŽI.

U TO VREME, ŽIVEŠE JEDAN JUNAK.

ZVALI SU GA GRELUĆAN.

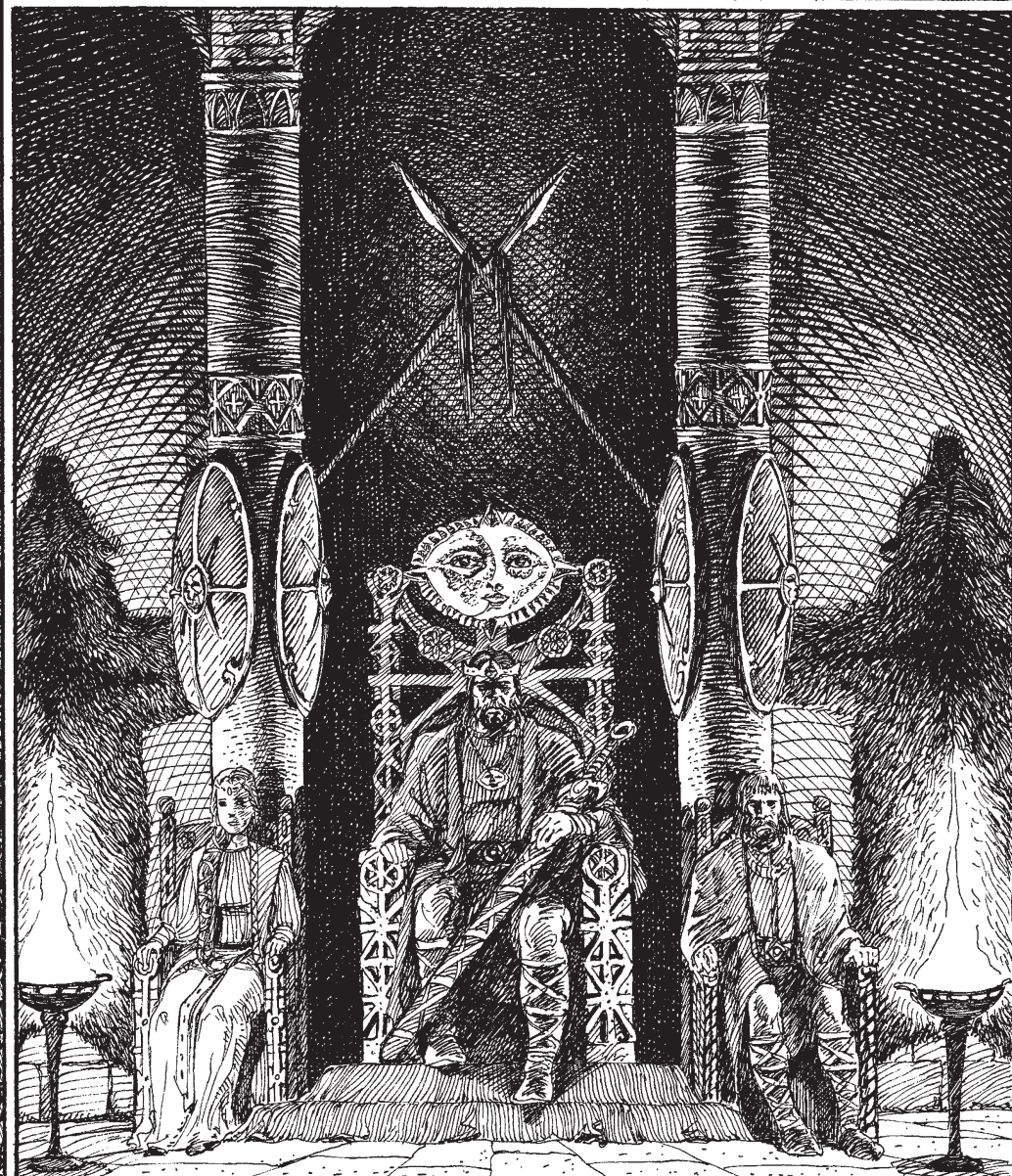
KADA JE ČUO ZA
KRALJEVSKO
OBEĆANJE, STADE DUGO
RAZMIŠLJATI ŠTA MU
JE ČINITI, TE NA KRAJU,
OSLANJAJUĆI SE NA
SVOJU HRABROST,
REŠI DA ODE DO
KRALJA I PONUDI MU
SE U SLUŽBU. NA PUTU
SUSRETE DVOJICU
ŠTO SU IH SPROVODILI
KRALJEVSKI STRAŽARI.
TREBALI SU BITI
POGUBLJENI JER SU
UTEKLI IZ BITKE KOJU
JE KRALJ VODIO PROTIV
ČUDOVISTA.

BILI SU UPlašENI, ALI IM GRELUĆAN UPUTI REČI TAKO
BLAGE DA IM OVE UMIRIŠE UMOM I OJAČAŠE SRCA,
JER ON BEŠE VLADAO I UMEĆEM REČI.

OKUŠAĆU SVOJU SREĆU. AKO
MOGU NAČINITI DA KRALJ POŠTEDI
OVE LJUDE, ODVAZIĆU SE I NA
POHOD. AKO NE USPEM, MOŽDA
JE I BOLJE TAKO: VRATIĆU SE
OTKUD DOĐOH. TAKVA ĆE MI
BITI SREĆA; A NIKAD NIJE LOŠE
POKUŠATI.

TAKO SE LEPO OBRATIO KRALJU, I TAKVU VEŠTINU POKAZAO, DA JE I SAM KRALJ UVIDEO DA BI POGUBITI ONA DVA ČOVEKA BILA VELIKA NEPRAVDA; ŽIVI I ZAHVALNI VOJNICI BILI BI OD MNOGO VEĆE KORISTI, A KRALJ BI SE PROČUO PO PRAVDI I MILOSTI.

VELIKA JE BILA NJIHOVA RADOST, KADA IH JE KRALJ OSLOBODIO. OD SVEG SRCA SE ZAHVALIŠE GREUĆANU, I OBEĆAŠE DA ĆE ZA NJEGA DOVEKA MOLITI, NE BI LI MU SVI PODUHVATI I POHODI BILI USPEŠNI.

OVO JE BIO DOBAR ZNAK, TE GREUĆAN PONOVO PRISTUPI KRALJU, I BLAGO REČE:

DOBRI MOJ I VELIKI KRALJU, NEKA BI NA TRONU SVOG KRALJEVSTVA BIO ZANAVEK. MNOGI SU OBEĆALI DA POVRATE SUNCE I MESEC OD ZMAJEVA, A SMRT IH JE SNAŽLA ŠTO SU IZNEVERILI TVOJE VIŠOČANSTVO.

I JA SAM RAD, KRALJU, DA POTRAŽIM TE LOPOVE I OKUŠAM SE S NJIMA, I NEKA NAM BOG BUDE U POMOĆI DA KAZNIMO PROKLETE ZMAJEVE ZBOG NJINE BEZOBRASHTINE. ALI DA LI BI BIO DOVOLJNO MILOSRDAN I RAD DA MI POMOGNEŠ?

DRAGI MOJ GREUĆAN, NE MOGU JA IZMENITI NITI REDAK, NITI JEDNU JEDINU REČ SVOJE ODLUKE, I TO NI ZBOG ČEGA DRUGOG DO PRAVDE. MOJI NALOZI SU ZA SVE PODANIKE ISTI, I NI ZA KOG SE NE MOGU POSEBNO ZAUZIMATI.

NEKA BUDE TAKO, MOJ KRALJU... ČAK I AKO ME SMRT BUDE ČEKALA NA KRAJU, JA ĆU DA POKUŠAM DA ISPLINIM OVAJ ZADATAK ŠTO SOPSTVENOM VOLJOM UZEH NA SEBE.

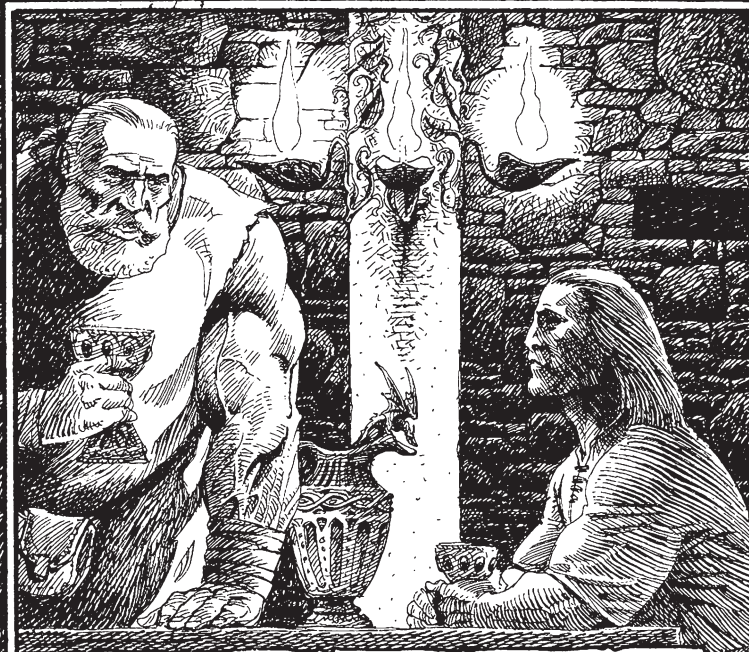
I TAKO DOGOVOR PADE, TE PAR DANA KASNIJE GREUĆAN NAPUSTI ZAMAK, NAKON ŠTO JE PRIPREMIO SVE ŠTO BI MU U POHODU MOGLA ZATREBATI, I ŠTO BI MU POMOGLO DA SAČUVA ČAST.

SA SOBOM POVEDE SVOG BRATA, TE JAHASE DUGO I DALEKO USAMLJENIM STAZAMA...

...SVE DOK NE NAĐOŠE NA ZEMLJINOG KOVAČA, KOJI JE BIO GREUĆANOV BRAT PO KRVI. OVAJ KOVAČ NE BEŠE SAMO NAJVEĆI KOVAČ ŠTO IKADA ZEMLJOM HODAŠE, VEĆ BEŠE I UPUĆEN U MNOGE TAJNE STVARI.

TRI DANA I TRI NOĆI SU GREUĆAN I KOVAČ
VEĆALI, ZABRAVLJENI U MALENOJ SOBI...

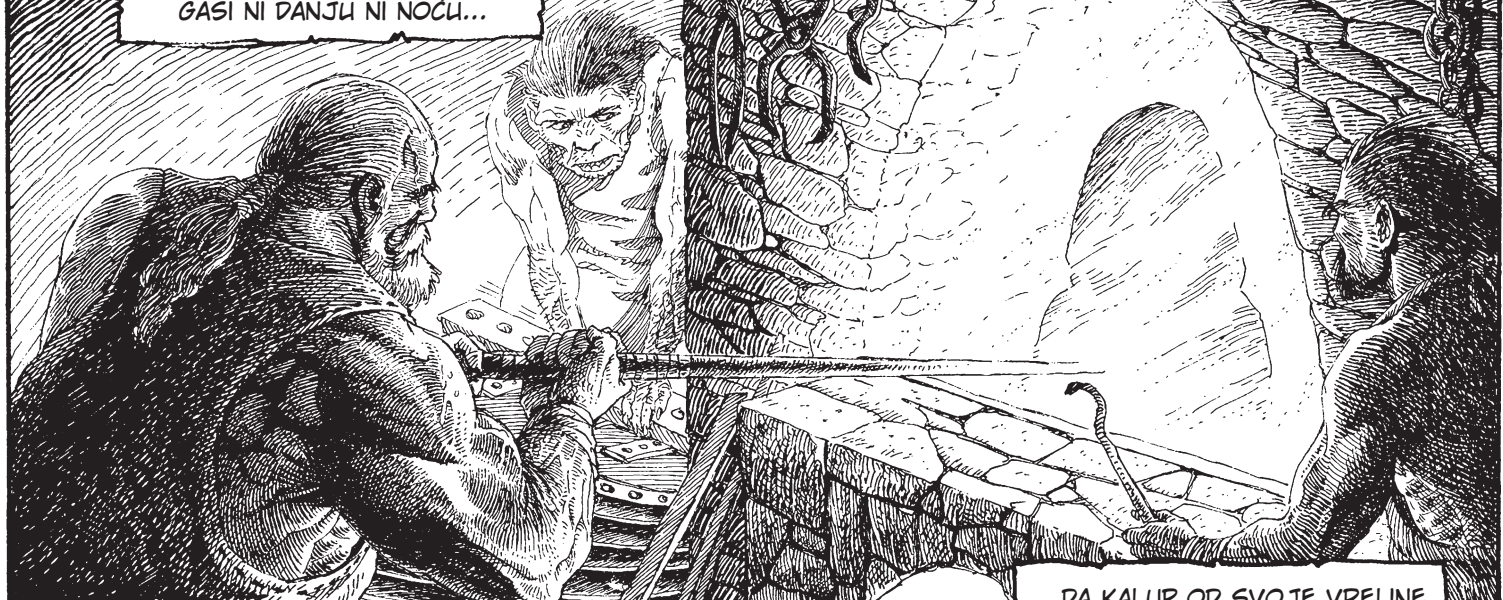
...I POŠTO SU SE NEKOLIKO DANA
ODMORILI, I SKOVALI ŠTA ĆE URADITI,
GREUĆAN I NJEGOV BRAT KRENUŠE.

NAKON ŠTO SE SPREMIŠE
NA PUT...

...KOVAČ OD
ČISTOGA GVOŽĐA
IZLI KALUP SA
GREUĆANOVIM
LIKOM...

...I NAREDI DA SE VATRA NE
GASI NI DANJU NI NOĆU...

...DA KALUP OD SVOJE VRELINE
NIŠTA NE IZGUBI.

I TAKO SU GREUĆAN I BRAT
NJEGOV DUGO, DUGO JAHALI,
DOK NE DOĐOŠE DO JEDNOG
RASKRŠĆA. TAMO ZASTADOŠE,
I SEDOŠE NA TRAVI DA SE
OKREPE. ONDA SE RASTADOŠE,
LIZ ZAGRLJAJ I SUZE, KAO
DECA.

ALI PRE NO ŠTO ODOŠE, RAZMENILI
SU MARAME, GOVOREĆI:

KADA POGLEDAŠ MARAMI, A
ONA JE ISKRZANA PO IVICAMA,
MOŽEŠ SE NADATI DA ĆEŠ
SVOG BRATA PONOVO VIDETI...

...ALI AKO JE
ISCEPANA ILI
POKIDANA PO
SREDINI, ZNAĆEŠ
DA TI BRAT VIŠE
NIJE MEĐU
ŽIVIMA.

ISTO TAKO, ZABOLI SU BODEŽ U
ZEMLJU, GOVOREĆI:

ONAJ KO SE OVDE VRATI
I ZATEKNE SEČIVO ČISTO,
ZNAĆE DA MU JE BRAT ŽIV.

ALI AKO JE BODEŽ
IZJEDEN RĐOM, NE
ČEKAJ SVOGA BRATA,
JER JE MRTAV.

ONDA SE GREUĆAN ODLUČI ZA DESNI
PUT, A NJEGOV BRAT ZA LEVI.

GREUĆAN JE JAHAO I JAHAO
USAMLJENIM PUTEH...

...KOJI GA NAJPOSLE ODVEDE
DO ĐAVOLA DALEKO - DO SAME
JAZBINE ZMAJEVA.

NASTAVÍČE SE

In memoriam:

Ivica Bednjanec

Tužna vijest je nažalost već poznata svima - ovih dana nas je napustio velikan hrvatskog, ali i stripa uopće, legendarni Ivica Bednjanec.

Ivica Bednjanec rođen je u Zagrebu 1. lipnja 1934., u kojemu je živio i radio sve do nedavne smrti, 15. veljače 2011. Od 1941. do 1945. polazi tadašnju pučku školu te kao kurir sudjeluje u nastojanjima partizana za oslobođenjem od njemačko-talijanske okupacije. Te su godine, očito, ostavile traga na njegovu kasnijem radu, jer se stripovima na tematiku NOB-a povremeno vraća sve do 1978. i za njih prima i brojna priznanja, primjerice pobjeđuje na natječaju lista „Narodna armija“ stripom „Crveni se šuma“, već 1957. godine. Od 1950. do 1952. pohađa Grafičku školu i crta prve ilustracije i stripove. Prvi objavljeni strip je „Crni mačak“ u „Humoreski“, pod pseudonimom Štrinfi. 1952. počinje s radom u Štamparskom zavodu „Ognjen Prica“ kao litografski crtač. Od 1954. do 1956. služi vojni rok. Godine 1958. započinje 30-godišnje razdoblje intenzivnog bavljenja grafičkim dizajnom, u kojemu važnu ulogu nosi suradnja s kemijskim kombinatom „Chromos-Katran-Kutrilin“ (1961. – 1981.), za koje kao dizajner sudjeluje u nizu projekata. 1960. upisuje Višu grafičku školu u Zagrebu, na kojoj diplomira 1962., te nastavlja s radom u Štamparskom zavodu „Ognjen Prica“ kao zamjenik tehničkog direktora. Godinu dana kasnije, počinje trajna suradnja s nakladničkom kućom „Dečje novine“ iz Gornjeg Milanovca (koje se svi rado sjećamo zbog njezinih čestih, kvalitetnih i cijenom pristupačnih publikacija). Još jednu godinu kasnije otpočinje trogodišnji rad u Grafičkom školskom centru gdje predaje tehnologiju grafičkih materijala i ekonomiku i organizaciju grafičke proizvodnje. Godine 1967. učlanjuje se u Udruženje likovnih umjetnika primijenjene umjetnosti Hrvatske (ULUPUH), koje ga 2006. nagrađuje nagradom za životno djelo. Godine 1978. organizira Sindikat samostalnih umjetnika i u Saboru uspijeva izboriti amandman na Zakon o samostalnim umjetnicima.

Godine 1967. događa se za medijsku prisutnost među širim masama, poglavito djeci i mladima, presudna suradnja s časopisom „Modra lasta“. Časopis je bio namijenjen prije svega učenicima osnovnih škola, gdje se u višim razredima distribuirao putem naručivanja preko obrazovnih ustanova diljem bivše zajedničke države. Svojom sveprisutnošću, povoljnom cijenom, ali prije svega dakako sadržajem, još od tada je dobro poznat svima nama, kao što je bio i našim roditeljima, a, nadajmo se, bit će i našoj djeci. Nezaobilazan je u tom kolažu dojmova upravo strip, posebice u vrijeme pomanjkanja brojnih medija i virtualno-interaktivnih sadržaja koji su nam danas svakodnevica od trenutka kada prohodamo. Još je nešto, odnosno bolje reći netko, presudan u fenomenu Modre Laste, a to je, bez sumnje, Lastan, stariji dječak ili mladi adolescent čije je ime izvedeno iz naslova časopisa, inspiriranog popularnom pticom selicom, redovitim gošćom i u našem podneblju. Spomenute 1967. godine, Bednjanec unutar Modre Laste otpočinje serijal stripa o njemu, no prekida ga zbog sukoba s urednikom časopisa. Na svu sreću, suradnja se ipak nastavlja sljedeće godine, no na drugim projektima, koji nas prate preko stranica Modre Laste do kraja 20. stoljeća. To su stripovi Genije, Nježni i Jasna i Osmoškolci. Genije je upravo ono što mu ime kaže, pošto je podloga za nebrojene avanture u svijetu izuma i neobičnosti kojim prolazi uz paruđu drugih likova te ponekad i „gostovanja“ junaka drugih Bednjančevih stripova (vrijedi i obratno, dakle Genije gostuje u pustolovinama drugih nositelja naslova pojedinih stripova). Podserijali određenih tematika i sami se nameću s godinama, pa tako imamo serijale Genije i Lastan, Genije i Supermandleki i brojne druge. Nježni je satirični lik, nježan umom, ali ne i svojih stotinjak i puno puno više kilograma. Grana se u serijale Nježni robijaš, zapravo peckavu kritiku tadašnjeg političkog (i zatvorskog!) sustava te Nježni sport, u kojemu glavni lik prolazi različitim sportovima. I ovdje vidimo auto-

rova nastojanja za gotovo pa socijalno – političkim angažmanom svojih uradaka, primjerice u epizodi u kojoj Nježni ima zadatak povjeren od strane mafijaških „pulena“ da „neprimjetno“ potkupljivanjem namjesti rezultat nogometne utakmice. Poznato? Naravno, Bednjanec je bio aktualan i tada, kao što je i danas. Mijenjaju se možda klima, tehnologija, nazivi i pravci interesnih, kulturoloških, političkih i drugih grupa (cija), ali ono tragikomično u čovjeku i njegovoj svakodnevnici uvijek ostaje isto. Bednjančev izričaj je stoga koliko u duhu vremena, toliko i vizionarski.

Iz do sada izloženoga vidljivo je kako je Bednjanec imao dva osnovna pristupa crtežu. To su, fokusirano na strip, dokumentarističko – realistički, koji, ipak, nije lišen specifičnosti autorovog viđenja figure i posebice mimike lica, i karikaturalno – groteskni izričaj, u službi kako gega, tako i ozbiljnijih tema, kako će se pokazati. Uz povijesne, prvome pripada, iako ipak nešto „pitkiji“ od onoga korištenog u masovkama borbi i sličnim scenama koje iziskuje povijesna tematika, i likovni izraz korišten u Jasni i Osmoškolcima Osmoškolci predstavljaju album pod zajedničkim nazivnikom glavne nositeljice radnje Jasne koja je poveznica svih storija zastupljenih u Osmoškolcima. Kako priznaje sam autor, nastala je po uzoru na njegovu kćer Andreju: „... djeluje idealizirano jer kao suprotnost ostalim likovima rješava probleme, usmjerava svoje kolege i tako svojim racionalnim i uzornim ponašanjem simbolizira ličnost osmoškolke kakvu bi svaki roditelj, nastavnik i učenici poželjeli imati uza se.“ Urednik ju je jedino prekrstio u Jasna, ali ona nije odudarala od lika u stripu: gluma na televiziji, u radiodramama, kazalištu mladih, pohađanje škole za ritmiku i ples, sviranje glasovira, članstvo i aktivno sudjelovanje u izviđačima, odličan uspjeh u školi, planinarenje, podvodni ribolov...)

Svakako bi i svatko od nas poželio imati u sebi djelić Jasnine energije. Ipak, postoje i druga interesna područja koja čuče u svakome, pogotovo u tim „ranotinejdžerskim“ godinama. U Osmoškolcima ih utjelovljuju Jasnini prijatelji, prijateljice, poznanici i općenito vršnjaci ili po dobi bliske osobe iz šireg kruga ulice, kvarta, škole i grada. To su vrckava, nepromišljena i flertu sklona Nina, njezin povremeni dečko, pretežito povučeni Darko i Npopravljivi huli-gan i sitni lopov, suhonjavi Kvakva, čija je specijalnost „posuđivanje“ automobila, po čemu je dobio i nadimak. Oni se, uz Jasnu, pojavljuju u gotovo svim epizodama i predstavljaju različite arhetipove mladih i ljudi općenito. No tu je još i niz epizodnih likova sa vlastitim problemima, strahovima i karakterima. Ne računajući profesore, roditelje, kolege iz razreda i slične, svaka priča donosi svog esencijalnog aktera, od kojih nikako ne treba zaobići Žgolju i Šerifa, dijame-tralno suprotne mladiće čiji nadimci govore sa-mi za sebe.

Svakako treba naglasiti da je, bijući erudit mnogih područja likovne umjetnosti, Bednjanec osim već navedenih djela autor i deseta-taka, pa i stotina drugih djela kako u stripu, tako i na područjima dizajna za niz zaštitnih znakova, etiketa, pakiranja, kao i širok opus „likovne opreme“ promotivnog materijala, le-taka, brošura, kataloga, raznorodnih publikacija, knjiga i uopće svega uobičajenog i poznatog u svakodnevnoj komunikaciji nivoa koji zahtijeva vizualnu predodžbu, „žed za slikom“, slikom kao nečim što oživljava prazan list papira, daje mu vlastiti život unutar previrućih valova naše vlastite percepcije i inspiracije.

Stripove i druga postignuća objavljuje tijekom dugih desetljeća briljantnoga rada u Modroj Lasti, Politikinom zabavniku, Vjesniku, Hrvatskoj danas, Lalama, Kerempuhu i brojnim drugim izdavačkim tiskovinama šarolikih karaktera i ciljane publike diljem Hrvatske ali i drugih dijelova bivše zajedničke države.

Koliki je uistinu značaj Bednjančeva utjecaja na umjetnost, kulturu, a time i medije i društvo u cjelini, govori teza iz predgovora vrsnog hrvatskog pisca Ivana Kušana (je li dovoljno reći Koko za Zelenog Vrha?) Bednjančevu stripu Osmoškolci koje je izdala „Privlačica“ iz Privlake 1987.: „Ne samo u našem stripu, nego i u književnosti za mlade, mi veoma malo nudimo pravome omladinskome uzrastu, onima još nedoraslima a već gotovo zrelim naraštajima koje u svijetu zovu „nižim tinejdžerima“ U nastavku ističe kako je upravo Bednjanec sposoban to izmijeniti. To je misija koju će velikan, majstor i legenda hrvatskoga stripa, Ivica Bednjanec, iako nažalost više nije s nama, nastaviti još mnogim generacijama koje dolaze, na našu i njihovu sreću. Hvala mu na tome!

Ivan Trenki - Krajken

A T
KAO
NE
ZNAŠ?

TEKST/CRTEŠ:
TIHOMIR
DELANOVIĆ

BORISE!

ČAO!
ŠTO
IMA?

ŠTO
SI SE
SNEVESELIO?

MA...
NIŠTA.

IH SAD! NEMOJ
"NIŠTA" MEGO
RECI.

MAAAAA
...

MRZI ME DA...
MRZI ME SVE!
SVE MI SE
OBEZVEZANO!

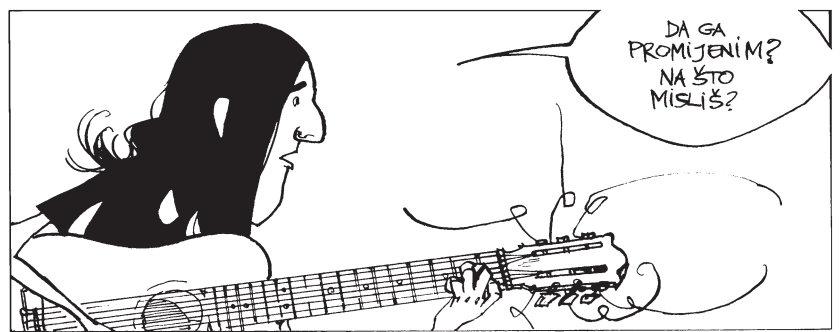
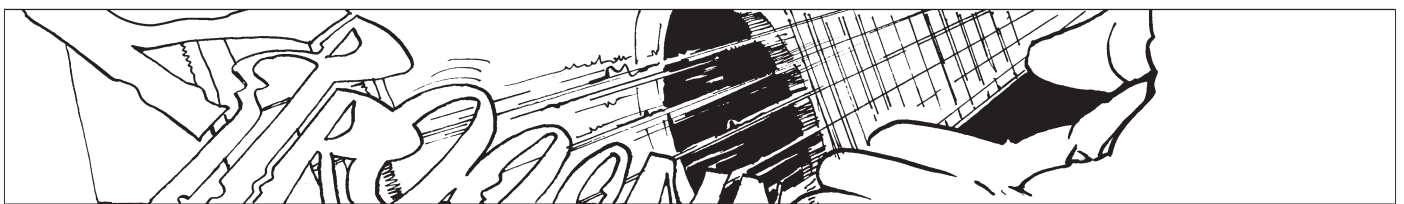
ŠKOLA... IZLAŠCI...
...I JOŠ SVAŠTA.

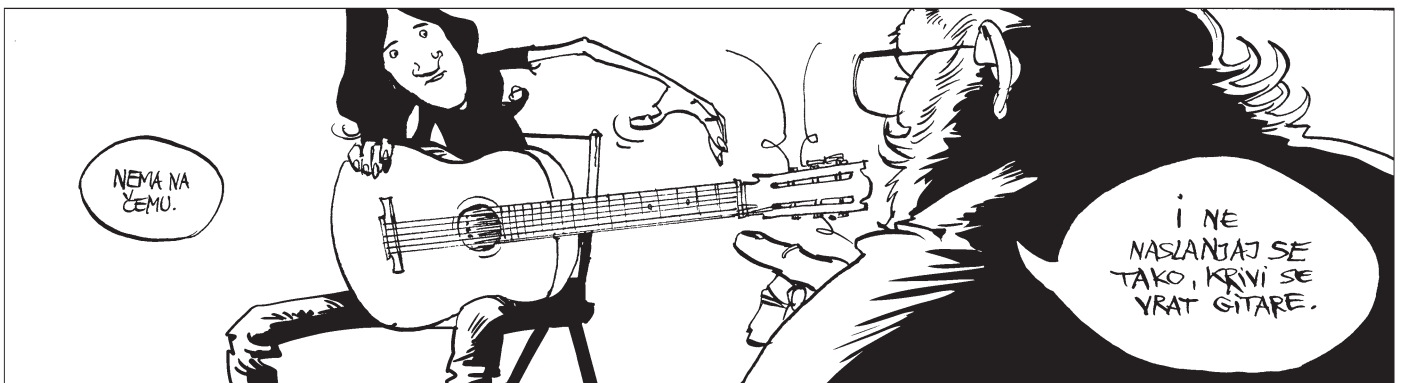
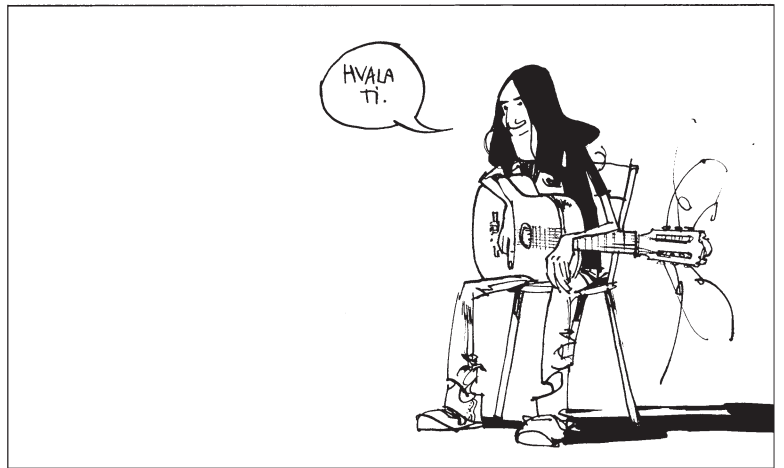
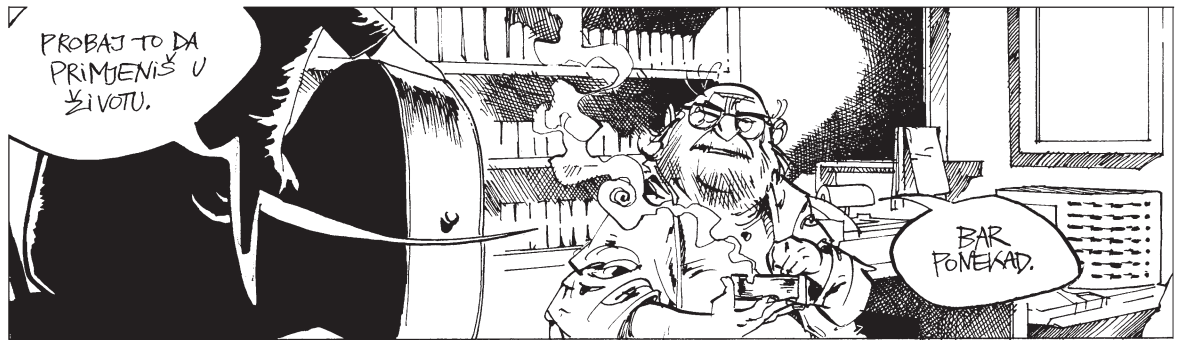
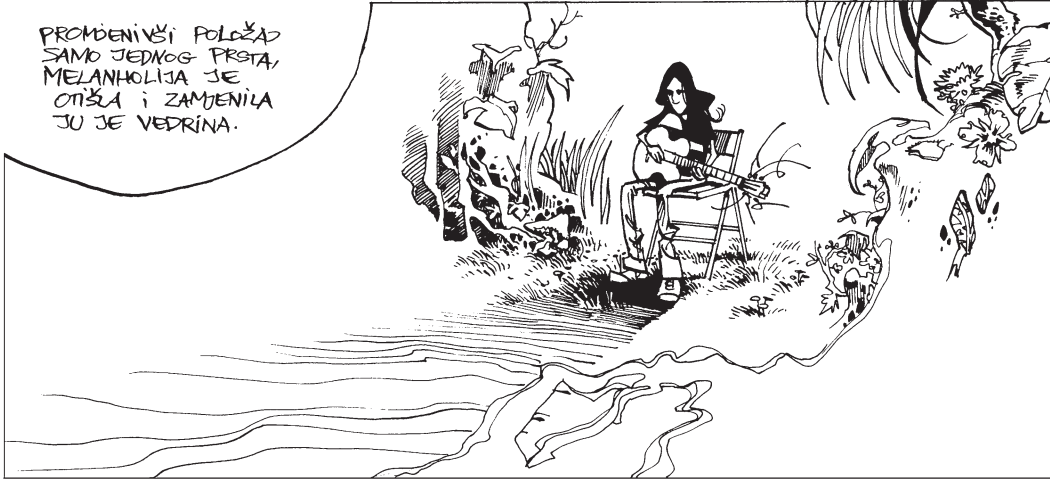
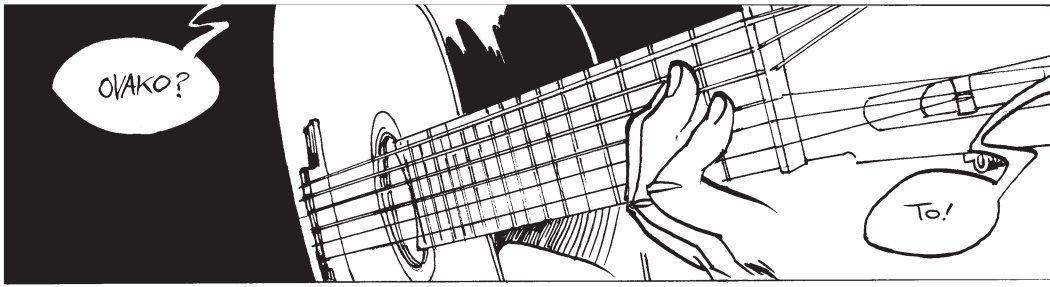

HM. TEBI SAMO TREBA
NEKO DA "ZAPALI"
ISKRIO I BICEŠ
OK...

PA, JESTE.

JOŠ NEŠTO,
BORISE

POZNI JE,
ŠOVJECE! PRIČAJ
S NJOM... I RECI
JOJ!

KOGA?

KOGA?
MODU
BABU!

OK,
OK

ALI NEMOJ DA
ČEKAS STO DANA,
NEGO DANAS!

OK, DANAS.

EVO SAMO
MALO, DA JOŠ
SVIRNEM...

OK.

JOŠ
SAMO MALO.

Julio 2010.

Najveća avantura američkog stripa

Kafana negde usred pustinje koju prži nemilosrdno sunce. Jedini gost je prosedi, namrgođeni čovek u belom koji, gledajući mračno u svoju kafu šankerki dobacuje da ukus sugeriše kako se njen pas u istu pomokrio. Ona diže pogled sa ukrštenih reči i još namrgođenije mu odgovara „Pas negde mora da se olakšava.“

Ovakvo počinje najveća avantura u američkom stripu u protekloj deceniji.

Ili makar najduža. Čak i u industriji u kojoj su probijanja rokova i višegodišnja kašnjenja epizoda od mizernih dvadesetak stranica ne incidenti nego prihvaćena pravila igre, „Planetary“ je pijana, bučna gošća koja na žurku upada daleko nakon što je počela i drečavim glasom obznanjuje da računanje vremena počinje od nje.

Deset godina. Toliko je trebalo da na „Wildstormu“, podetiketi strip-giganta „DC“ izađe svih dvadeset i sedam epizoda ovog serijala, da priča o tajnoj istoriji dvadesetog veka, duboko u dvadesetprvom dobije svoj zaključak, da čitaoci konačno dobiju potvrdu za ono što su dugo nagađali: Warren Ellis je čovek koji obilatilim količinama cinizma nastoji da prikrije činjenicu kako je zapravo nepopravljivi romantik i optimista. Njegovi stripovi, prepuni nasilja i psovki kakvi već jesu, posle svega nas uče da nije sramota sanjariti o čudesnom, priželjkivati budućnost kakvu nam je prošlost obećavala, čak i dok tavorimo u sadašnjosti kao odrasli muškarci koji treba odraslim muškarcima da objašnjavaju zašto i dalje čitaju stripove.

Da ne bude zabune, odmah nakon što šankerka svog četvoronožnog ljubimca uzme u zaštitu, dodajući uzgred kako je njen gost slobodan da lokal napusti ako mu se kvalitet ponude ne dopada, i da klima uređaj ionako poblesavi kad je on u blizini, u kafanu ulazi atraktivna žena obučena u priprijeti crni PVC, sa šminkom potpuno neprilagođenom dobu dana i geografskoj širini. „Planetary“ je strip o naprednoj aritmetici (čuli ste za sporadične grupe?), pustolovnoj geometriji (trodimenzionalni svemir samo kao projekcija dvodimenzionalne informatičke ravni), tuđinskoj tehnologiji (iz spoljnog i... drugih svemira) i ljudskoj duši kao elektromagnetnom polju, te duhovima kao imunostemenu planete, ali „Planetary“ je i strip o ženama koje mogu da degažiraju nosoroga preko Grand kanjona i nokautiraju čitav čopor mutiranih mrava veličine autobusa. Najbolje, dakle, od oba sveta.

Verovatno najdublji raskol u duši Warren-a Ellis-a je ovaj: čovek prezire superherojski strip, a već ga decenijama proizvodi. Ne pričamo tek o uzgrednom snobizmu pisca koji za sebe zna da je predviđen za veća dela, nego o organizovanom blaćenju superherojskog žanra kroz eseje, kao i o eksplicitnoj zabrani da se na forumu njegovog veb-sajta priča o superherojskom stripu. Istovremeno, Ellis poprilicno deo svojih prihoda poslednjih nekoliko godina duguje pisanju unutar superherojskih franšiza kao što su Iron Man ili X-Men, pa je čak do te mere omekšao da je i neke od svojih autorskih radova za nezavisne izdavače, poput „Black Summer“ ili „No Hero“, smestio unutar superherojskih miljea.

Zašto je važno imati na umu ovaj dualizam prirode ciničnog Britanca? Zato što je „Planetary“ jedan pomalo perverznan, a svakako ekscentričan (meta)literarni eksperiment. Perverzan jer u suštini govorimo o superherojskom stripu koji se iz petnih žila trudi da zaobiđe sve superherojske klopke, a ipak zadrži začudnost i snolikost superherojštine. Ekscentričan zato što je lek, makar iz pozicije tog nekog za velika dela predviđenog literarnog snoba, možda i gori od bolesti – Ellis se protiv superherojštine „bori“ palp literaturom.

„Planetary“ je, dakle, strip o tome kako bi akcioni/avanturistički strip danas izgledao da je evolucija žanra u nekom trenutku između dva rata umesto levo skrenula desno kod Albukerkija, da se superherojski strip nikada nije pojavio i da su umesto njega palp literatura i palp strip onog vremena postali dominantna estetska forma popularne kulture. Smelo? Možda? Nostalglično? Izgleda.

Osim što „Planetary“ nikako nije nekakva stilaska vezba iz retro-pisanja, naprotiv. To bi uostalom potpuno negiralo ideju centralnu za čitav serijal – ideju da je svet mesto prepuno čudesa, u kojem ljudska rasa ono najbolje i najčudesnije tek treba da otkrije, ideju da budućnost stiže i opija nas stalno novim, stalno fascinantnim, stalno neshvatljivim i predivnim.

Ellis je, naravno, stari, ovejani ljubitelj naučne fantastike, ali one naučne fantastike, one koja se od Jules-a Verne-a preko Herbert-a George-a Wells-a, Asimov-a, Heinlein-a, Pohl-a i Simak-a bavila Dalekim, Neverovatnim, ali uvek načelno dostižnim za Čoveka i ljudsku rasu koji umeju da sanjaju. Ellis, čak i kad deluje cinično, razočarano, nihilistički raspoložen, ne može a da o budućnosti ne ispeva svoje najlepše epove („Transmetropolitan“ ili „Doktor Sleepless“).

Šta je zapravo titularni „Planetary“? Organizacija koja se bavi „arheologijom nemogućeg“, naravno. Trio glavnih junaka koje na početku upoznajemo nije samo cool ekipa ljudi sa natprirodnim moćima. Naravno, oni te moći poseduju – Elijah Snow u svojoj devedesetdevojtoj godini izgleda kao dobrodružeci četrdesetpetogodišnjak i u stanju je da kontroliše toplotnu energiju u svom okruženju; Jakita Wagner nije samo amaterski fetiš-model već i neranjiva, sumanuto snažna i brza žena od akcije; Bubnjar je dvadeset-i-nešto-godišnjak pogođen sindromom izlomljene pažnje koji (bukvalno) priča sa kompjuterima – ali oni čine mnogo više od onoga što prosečnom strip-junaku stoji u opisu posla. „Svet je čudesno mesto“ kaže Jakita Wagner u jednom momentu. „Hajde da ga takvim sačuvamo“, nadovezuje se Snow.

Arheologija nemogućeg... Iz početka strip „Planetary“ deluje samo kao tipična pubertetska fantazija o timu supermoćnih (i supercool) osoba koje finansirane od strane tajnovite i beskrajno bogate organizacije putuju svetom, upadajući u razne avanture. Hongkonški policajac koji se vraća iz mrtvih da bi se osvetio svojim ubicama, Godzila i njena rodbina na malom pacifičkom ostrvu, te japanska sekta/radikalna politička organizacija što priprema dramatične terorističke akcije, predratni avanturista koji je nepokretan u pećini proveo više od pola veka pazeći da ceo svet ne padne kao žrtva invazije superbića iz alternativnog univerzuma – rane epizode „Planetary-a“ su lista opštih mesta pop-kulture, lista sastavljena sa puno ljubavi i za Ellis-a uobičajeno oštrog jezika. Njegovi likovi su opasni i duhoviti, njihovi dijalozi bitki i natprani referencama na egzotičnu nauku i tehnologiju i na trenutak deluje kao da će se „Planetary“ polomiti pod težinom svoje post-post-moderne inter-referencijalnosti.

Ovo je naročito primetno ako se sa stripom susrećete tek sada, kroz kolekcije, i niste ga čitali u vreme kada je izlazio. Prve epizode, iz 1999. godine, sa svojim pomijanjanjima tehnologije što je u ono vreme bila napredna, a danas je komično zastarela (vaši telefoni imaju više memorije od superkomputera koji se pominju u ranim epizodama „Planetary-a“), ne mogu da ne izmame čitaocu pomalo posramljen osmeh, ali upravo snazi Ellis-ove vizije ovaj strip ima da zahvali što sa lakoćom prevazilazi fasciniranost svog autora trenutno aktuelnim člancima iz magazina Wired.

Jer „Planetary“ jeste moćan avanturistički strip u kome John Cassaday ima priliku da crta savršeno građenu ženu kako se bori sa džinovskim mravima, suludo složene kosmičke brodove namenjene putovanju između paralelnih univerzuma, superheroje obučene u besprekorna bela odela koji poništavaju delovanje fizičkih zakona u svom okruženju, mrtve tuđinske bogove i neme, telepatske anđele sa drugih planeta. „Planetary“ je možda u suštini jedna intelektualna, pomalo namrštena rasprava o prirodi avanturističke literature uopšte i bavi se pitanjima o kojima svet najčešće bira da ne razmišlja (šta bi bilo da je Doc Savage na kraju bio popularniji od Superman-a? Da li je „Hellblazer“ omaž ili raskidanje sa britanskim superherojskim stripom osamdesetih godina?), ali u ovom stripu Elijah Snow se od Dracula-e odbrani tako što ga prvo zamrzne a onda šutom u prepone smrvi ledenu vampirsku figuru na komade, dok Sherlock Holmes sve posmatra sa odobravanjem, mumlajući kako je poslednjih dvadesetak godina i sam želeo da učini nešto slično jezičavom grofu.

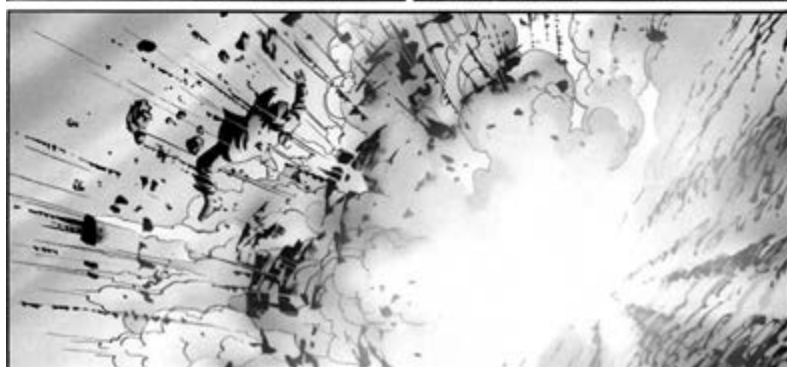
Ali „Planetary“ nije samo prijatna šetnja kroz sećanja na (zapravo nikada ranije poznate) avanture Tarzan-a, Doc-a Savage-a, Shadow-a ili Fu Man Chu-a, „Planetary“ je pre svega priča o dvadesetom veku i njegovoj tajnoj istoriji.

Ellis ovde bestidno koketira sa metafizikom, uvodeći koncept „duha stoleća“, posebnih ljudi, rođenih na početku veka što bdiju nad planetom i sprečavaju da joj se desi nešto zbilja kataklizmično, ali i pokazujući zašto su halucinogene droge, šamanski rituali i fizika elektromagnetnih polja, na kraju krajeva deo jedne iste priče o spoznaji stvarne stvarnosti koja svet i čini tako čudesnim mestom. Zakleti cinik i gotovo militantni ateista (u njegovom drugom stripu koji se događa u istom univerzumu, superherojski tim Authority, predvođen još jednim Duhom Stoleća bukvalno ubija Boga u očajničkoj akciji spasavanja Sunčevog sistema), Ellis ovde uspeva da čitaoca dotakne jednom verom u transcendentno koja nije u koliziji sa materijalističkim, sumnjičavim, sumnjajućim viđenjem sveta.

No, bilo bi vam oprosteno što ovakve trenutke niste primetili ili ih niste ni dočekali, pateći zbog sve nejasnijeg rasporeda izlaska novih epizoda „Planetary-a“. Kako je decenija posle završetka dvadesetog veka proticala, tako je strip sve sporije izlazio, dostižući čudnu eksponencijalnu krivu zakašnjenja gotovo jednakim tempom kako se pomaljalo priča iza priča koje su se odmotavale i završavale u okviru pojedinačnih epizoda.

Jer, dvadeseti vek je, na kraju krajeva, išao tokom kojim je išao ne zato što su istorijske okolnosti tako nametale, već zato što ga je neko usmeravao. „Planetary“, pokazalo se, nije bilo tek udruženje veselih avanturista sa neograničenim budžetom, već poslednja linija odbrane ove planete Zemlje od multiverzalnog genocida. Svi oni mali znaci i sugestije koje je Ellis pobacao unaokolo u ranim epizodama, a koje ste ignorisali ili ih niste ni primetili pri prvom čitanju, kasnije se pokazuju kao dragoceni u razumevanju zavere što se pomaljalo u srcu jednog skupa naizgled labavo povezanih avanturističkih priповести. Ništa ovde nije slučajno. Čak ni to da na ovom svetu nema superheroja koji su oblikovali popularnu kulturu dvadesetog veka u našem svetu.

Koncept multiverzuma koga je u literaturi popularisao Michael Moorcock - nesumnjivo jedan od velikih Ellisovih uzora - u „DC-jevom“ strip-izdavaštvu obilato je korišćen pa je tako i kupovina „Wildstorm“ studija značila dodavanje barem jednog univerzuma u već postojeći portfolio. Ali radeći u okviru „Wildstorm-a“, Ellis je pokazao da mu je čak i takav multiverzum pretesan. Njegova prava/tajna istorija dvadesetog veka je, kao i svaka takva istorija natrpata atentatima i zataškavanjima, ali ovo su atentati u kojima su stradali prototipovi ikona naše pop-kulture kao što su Superman, Wonder Woman ili Green Lantern, a zataškavanja pokazuju ka-

ko je grupa likova iz pulp literature zaustavila invaziju na našu Zemlju u kojoj su učestvovali neki od „DC-jevih“ superheroja što ih čitamo u stripovima duže od pola veka. Ellis, mrzitelj superheroja i ljubitelj palpa uspeva da nas ubedi u ispravnost svoje vizije popularne kulture tako što nam bukvalno pokazuje da su njeni protagonisti jači od naših dragih superheroja.

On ide još dalje u svojoj metaliterarnoj avanturi, stavljajući u centar zavere stoleća likove koji su jasna aluzija na neke od najvažnijih likova konkurentskog „Marvel-a“, dekonstruišući mit o nesebičnim žrtvama naučnih incidenata koje svoj život posvećuju boljitku ljudske rase. Naprotiv, ovo gde smo sada, ovaj jad i beda u kojima se ljudska rasa nalaze, rezultat je upravo zavere superheroja da nas spreče da napredujemo, da nas zauvek zadrže u stadijumu infantilne zapanjenosti svetom koji ne prepoznajemo kao čudesan, prepun mogućnosti, već kao poznat i pomalo preteći.

Metafora jasna i sasvim dovoljno suptilna: superherojski strip, sa svojim beskonačnim ponavljanjima istih motiva i zapleta, fetišističkim insistiranjem na istim likovima i njihovim odnosima, svojim strahom od promene status quo, drži nas već decenijama u mestu. Popularna kultura, strip-literatura, jedan od najpotentnijih izražajnih medija u ljudskom društvu, svi oni su taoci superherojskog stripa koji je pored sve svoje opsednutosti čudnim i nemogućim, zapravo duboko konzervativan, alergičan na promenu, aktivan u održavanju jednog istog. Ne, kaže Ellis, ne dok sam ja živ. Svet je mnogo čudnije mesto nego što nam beskonačne sapunske opere o ljudima u drečavim PVC kostimima sugerišu. Sve dok ih budemo idolizovali, odbijaćemo da odrastemo. A samo onda kada se okrenemo detinjstvu - koga se uostalom i ne sećamo jer kao i sva dobra deca patimo od infantilne amnezije - kad vidimo iz čega su superheroji izrasli i koliko je svet tada delovao veliki, tajanstven i predivan, samo tada ćemo zaista moći da odrastemo i priznamo sebi da smo, u odnosu na kosmos i svo vreme ispred nas, još uvek deca.

